

ОДЕСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ І. І. МЕЧНИКОВА
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ В. Н. КАРАЗІНА
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

ПЕТРЕНКО КАТЕРИНА РУСЛАНІВНА

УДК 347.131.21

ДИСЕРТАЦІЯ

ДАВНІСНІ СТРОКИ У ЦИВІЛЬНОМУ ПРАВІ

12.00.03 – цивільне право і цивільний процес; сімейне право;
міжнародне приватне право

Подається на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук)

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей,
результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело.

_____ К. Р. Петренко

Науковий керівник – Валах Вікторія Володимирівна, кандидат юридичних
наук, доцент

Одеса – 2020

АНОТАЦІЯ

Петренко К. Р. Давнісні строки у цивільному праві. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.03 «Цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право» – Одеський Національний університет імені І. І. Мечникова Міністерства освіти і науки України, Одеса, 2020; Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна Міністерства освіти і науки України, Харків, 2021.

У роботі проведено аналіз існуючих підходів до розуміння понять «давність» та «давнісні строки». Запропоновані авторські визначення цих понять шляхом виокремлення необхідних та достатніх елементів, які найбільш точно розкривають їх зміст.

Виділено етапи становлення та розвитку законодавства України, що регулює відносини, які виникають, змінюються та/або припиняються у зв'язку із закінченням строків давності.

Підсилено теорію «абстрактної (загальної) давності» на підставі системного та компаративного аналізу сучасних нормативних джерел, спеціальної літератури та правозастосовної практики.

Встановлено, що давність є міжгалузевим інститутом, що проявляється через систему таких ознак, як предметна єдність суспільних відносин, підхід міжгалузевого правового регулювання, наявність власних правових принципів галузі, наявність норм галузевої приналежності й процедурного характеру, комплексність нормативно-правових актів галузі.

Пропонується розглядати давність як певний проміжок часу, протягом або після спливу якого втрачається або набувається право у межах фактично існуючих суспільних відносин, які можуть бути визнаними правовими у силу прямої вказівки закону.

У дослідженні додатково аргументована необхідність розрізняти мету та передумови давності як правового явища. Метою встановлення давності у правовідносинах є той правовий результат, на досягнення якого спрямоване її запровадження. Передумови введення давності – це конкретні соціально-економічні умови, які спонукають законодавця до оформлення цього інституту правовими нормами. Мета запровадження давності є єдиною для всіх її видів, у той час як для кожного виду давності властиві свої передумови.

Встановлено, що давнісний строк є періодом часу, встановленим законом, що обчислюється у місяцях або роках та є одним із взаємопов'язаних складових елементів категорії «давність» та водночас істотною ознакою поняття «інститут давності».

Аргументовано, що давнісні строки у приватному праві мають матеріально-правову природу, які, на відміну від процесуальних строків, підпорядковуються особливим правилам обчислення, зупинення, переривання та встановлення юридичних матеріальних наслідків їх спливу.

Обґрунтовано, що класифікацію строків давності слід проводити за окремими підставами, зокрема за тривалістю строку (визначені та невизначені), за джерелами встановлення (законні, судові, договірні), за ступенем поширеності (міжгалузеві, галузеві), за наявністю диференційованості (диференційовані, недиференційовані).

У дисертації доведена необхідність відмежування строків позовної давності від прісичних строків. Останні, на відміну від строків позовної давності, встановлюються законом або договором як межа існування та здійснення суб'єктивного права або обов'язку в часі, із спливом якого припиняється суб'єктивне право чи суб'єктивний обов'язок; вони не можуть бути змінені, не підлягають перериванню, зупиненню та продовженню.

Запропоновано розуміти «давність примусового виконання добровільно невиконаного обов'язку» як давність, якою погашається право на звернення з вимогою про примусове виконання рішення про захист

порушеного матеріального права. На відміну від позовної та набувальної давності, давність примусового виконання добровільно невиконаного обов'язку є безумовною.

Аргументовано необхідність розмежування понять «давність примусового виконання добровільно невиконаного обов'язку» та «виконавча давність» («давність виконання»). Останнє є тотожним поняттю «строк виконання рішення», із впливом якого втрачається можливість здійснення права в примусовому порядку за рішенням суду чи іншого юрисдикційного органу.

Дістала подальшого розвитку теза щодо необхідності використання терміну «давність користування» поряд з іншими юридичними передумовами набуття права власності на рухомі речі за набувальною давністю. Як наслідок, доведено, що справи щодо набуття права власності за набувальною давністю на вказане майно повинні розглядатися в окремому провадженні або у позовному провадженні залежно від наявності спору про право.

Зазначено, що не слід ототожнювати давність із правовими наслідками, до яких призводить давність (набуття права, звільнення від покарання та інші) через те, що давність слід сприймати як стрімкий своєрідний механізм, який спрацьовує після впливу визначеного часу та призводить до визначених законом наслідків, головною метою якого є легалізація фактично існуючих стабільних відносин, що хоча і виникли попри норми закону, але можуть бути визнані правомірними в силу їх корисності або нешкідливості для існуючої соціально-економічної системи суспільства.

Встановлено, що давність у цивільному та кримінальному праві слугує упорядкуванню відповідних правовідносин та сприяє їх стабілізації та унормуванню. Зазначено, що у кримінальному праві давність за своєю сутністю є погашувальною, тобто такою, яка припиняє кримінально-правові відносини, у цивільному праві до такого виду давності слід віднести позовну давність та давність примусового виконання добровільно невиконаного обов'язку або виконавчу давність.

Акцентовано увагу на умовах перебігу строків давності в обох галузях права та наявності обставин, які впливають на це. Якщо будь-яка обставина чи дія істотно порушують необхідний стан, то перебіг строків давності зупиняється або переривається в залежності від характеру такої обставини. Перебіг строку давності починається з настання дії або події, прямо вказаної у Кримінальному кодексі України та Цивільному кодексі України.

Доведено необхідність застосування принципу диспозитивності давності у кримінальному та цивільному праві. Диспозитивність застосування виражається у необхідності згоди правомочної сторони для застосування наслідків закінчення строків давності. Встановлено, що найвиразніше принцип диспозитивності спостерігається в інституті позовної давності. Позовна давність застосовується лише за заявою сторони у спорі.

Встановлено, що застосування строків давності в у цивільному праві дає право особі звернутися з позовом до суду за захистом. При набувальній давності особа, яка не є власником майна, але відкрито і неперервно володіє цим майном як своїм власним, по закінченню певного періоду часу (строку давності) набуває право власності на це майно. В такому випадку фактичне володіння майном, яке не мало жодних правових основ, після закінчення строку давності при наявності волевиявлення особи стає його законною власністю.

Додатково аргументована теза про те, що у кримінальному праві давність звільняє засудженого від кримінальної відповідальності та від відбування покарання у зв'язку із закінченням строків давності виконання вироку.

Дослідження давності у кримінальному та цивільному праві дозволило підсилити висновок про давність як юридичну категорію, ознаки якої є притаманними усім галузям права. Натомість, порівняльно-правовий аналіз давнісних строків виявив істотні розбіжності цього інституту, які є притаманними строкам давності для кожної галузі окремо.

Ключові слова: давність, позовна давність, набувальна давність, строк давності, давність примусового виконання добровільно невиконаного обов'язку, виконавча давність, погашувальна давність.

ABSTRACT

Petrenko K. R. Limitation in civil law. – Qualifying research work as the manuscript.

A thesis for a Candidate of Law decree by specialty 12.00.03 «Civil Law and Civil Procedure; Family Law; International Private Law» – Odessa I. I. Mechnikov National University of the Ministry of Education and Science of Ukraine, Odessa, 2020; V. N. Karazin Kharkiv National University of the Ministry of Education and Science of Ukraine, Kharkiv, 2021.

In the dissertation the existing approaches to understanding the concepts of «prescription» and «statute of limitation» have been analyzed. The author's definitions of these concepts by proposing the necessary and sufficient elements that most accurately reveal their content are proposed.

The stages of formation and development of the legislation of Ukraine regulating the relations that arise, change and / or terminate in connection with the expiration of the statute of limitations are highlighted.

The theory of «abstract (general) prescription» on the basis of systematic and comparative analysis of modern normative sources, special literature and law enforcement practice is strengthened.

It is established that prescription is an interdisciplinary institution, manifested through a system of such features as the substantive unity of social relations, the approach of intersectoral legal regulation, the presence of its own legal principles of the industry, the presence of sectoral and procedural norms, the complexity of regulations.

It is proposed to consider the statute of limitations as a certain period of time during or after the expiration of which the right is lost or acquired within

the actual existing social relations, which may be recognized as legal by virtue of a direct instruction of the law.

The dissertation additionally argues the need to distinguish between the purpose and preconditions of prescription as a legal phenomenon. The purpose of establishing the statute of limitations in legal relations is the legal result, the achievement of which is aimed at its introduction. Prerequisites for the introduction of the statute of limitations are specific socio-economic conditions that motivate the legislator to formalize this institution with legal norms. The purpose of the introduction of prescription is the same for all its types, while each type of prescription has its own prerequisites.

It is established that the statute of limitations is a period of time established by law, calculated in months or years and is one of the interrelated elements of the category «prescription» and at the same time an essential feature of the concept of «institution of prescription».

It is argued that the statute of limitations in private law have a substantive nature, which, in contrast to the procedural terms, are subject to special rules for calculating, suspending, interrupting and establishing the legal substantive consequences of their expiration.

It is substantiated that the classification of statutes of limitations should be carried out on separate grounds, in particular by duration (defined and indefinite), by sources of establishment (legal, judicial, contractual), by prevalence (intersectoral, sectoral), by the presence of differentiation (differentiated, undifferentiated).

The dissertation proves the need to separate the statute of limitations from the cut-off period. The latter, in contrast to the statute of limitations, are established by law or contract as the limit of the existence and exercise of a subjective right or obligation at the time when the subjective right or subjective obligation ceases; they cannot be changed, cannot be interrupted, stopped and continued.

It is proposed to understand the «statute of limitations for the voluntary performance of a voluntarily unfulfilled duty» as the statute of limitations, which extinguishes the right to apply for enforcement of the decision to protect the violated substantive right. Unlike the statute of limitations and the statute of limitations, the statute of limitations for the voluntary performance of a voluntary obligation is unconditional.

The necessity of distinguishing between the concepts of «statute of limitations for the voluntary performance of a voluntarily unfulfilled duty» and «statute of limitations» («statute of limitations») is argued. The latter is identical to the concept of «term of execution of the decision», with the expiration of which the possibility of exercising the right by force by a decision of a court or other jurisdiction is lost.

The thesis on the need to use the term «prescription of use» along with other legal preconditions for the acquisition of ownership of movable property under the acquisitive prescription was further developed. As a result, it has been proved that cases concerning the acquisition of the right of ownership under the statute of limitations for the said property must be considered in a separate proceeding or in a claim proceeding, depending on the existence of a dispute over the right.

It is noted that the statute of limitations should not be equated with the legal consequences of the statute of limitations (acquisition of rights, release from punishment, etc.) because the statute of limitations should be perceived as a rapid mechanism that works after a certain time and leads to statutory consequences. the main purpose of which is to legalize the actually existing stable relations, which, although they arose in spite of the law, but can be recognized as legitimate because of their usefulness or harmlessness to the existing socio-economic system of society.

It is established that prescription in civil and criminal law serves to streamline the relevant legal relations and contributes to their stabilization and regulation. It is noted that in criminal law prescription is inherently canceled,

that is, one that terminates criminal law relations; in civil law, this type of prescription should include the statute of limitations and prescription for the compulsory execution of a voluntarily unfulfilled debt or enforcement prescription.

It is argued when conducting a comparative legal description of the statute of limitations, attention is focused on the conditions of the statute of limitations in both branches of law and the presence of circumstances that affect this. If any circumstance or action significantly violates the required state, the statute of limitations is suspended or interrupted – depending on the nature of such circumstance. The statute of limitations begins with the occurrence of an action or event directly specified in the Criminal Code of Ukraine and the Civil Code of Ukraine.

It is noted that the application of the statute of limitations in civil law entitles a person to sue for protection. Under the statute of limitations, a person who is not the owner of the property, but openly and continuously owns this property as his own, after a certain period of time acquires ownership of this property. In this case, the actual possession of property, which had no legal basis, after the expiration of the statute of limitations in the presence of the will of the person becomes his legal property.

It is additionally argued that in criminal law, the statute of limitations releases the convict from criminal liability and from serving a sentence in connection with the expiration of the statute of limitations. The study of prescription in criminal and civil law made it possible to strengthen the conclusion about antiquity as a legal category, the features of which are inherent in all branches of law. On the other hand, a comparative legal analysis of long-standing terms revealed significant differences in this institution, which are significant for each industry separately.

Key words: prescription, limitation of actions, acquisitive prescription, statute of limitation, limitation of compulsory performance of voluntary default, enforcement limitation, extinctive prescription.

Список публікацій здобувача за темою дисертації

наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Петренко К. Р. Давність у римському цивільному праві. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. Серія: Юридичні науки. 2014. Вип. 6–1, Т. 1. С. 189–192.

2. Петренко К. Р. Давність у цивільному праві України: історико-правове дослідження. *Правова держава*. 2014. № 18. С. 70–75.

3. Петренко К. Р. Строки давності за українським законодавством: особливості та класифікація. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія Право. 2015. Вип. 35, Ч. 1, Т. 2. С. 7–10.

4. Петренко К. Р. Давність у цивільному та кримінальному праві: порівняльно-правові аспекти. *Вісник Одеського національного університету. Правознавство*. 2016. Т. 21, Вип. 2 (29). С. 138–145.

5. Петренко К. Р. Особливості застосування інституту позовної давності під час розгляду цивільних справ. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Серія: Юриспруденція. 2017. Вип. 27. С. 73–76.

6. Петренко К. Р. Особливості застосування норм інституту набувальної давності за чинним законодавством України. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія Право. 2019. Вип. 56, Т. 1. С. 99–103.

7. Petrenko K. Theoretical and Legal Characteristics of the Statute of Prescription as to the Institute of Civil Law. *European Reforms Bulletin*. 2020. № 1. P. 133–138.

8. Валах В. В., Петренко К. Р. Співвідношення понять «давнісні строки примусового виконання рішень добровільно невиконаного обов'язку» та «виконавча давність». *Правова держава*. 2020. № 40. С. 65–71.

наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації

9. Петренко К.Р. Класифікація давнісних строків за чинним українським законодавством // П'яті юридичні диспути з актуальних проблем приватного права, присвячені пам'яті Є. В. Васьковського: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, 22 травня 2015 р.). Одеса: Астропринт, 2015. С. 185–189.

10. Петренко К. Р. Теорія та практика застосування позовної давності при розгляді цивільних справ // Сьомі юридичні диспути з актуальних проблем приватного права, присвячені пам'яті Є. В. Васьковського: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, 26 травня 2017 р.). Одеса: Астропринт, 2017. С. 184–188.

11. Петренко К. Р. Співвідношення понять «давність» та «строк давності» в цивільному праві // Актуальні проблеми приватного права: Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції, присвяченої пам'яті Ю. С. Червоного (м. Одеса, 15 грудня 2017 р.). Одеса: Астропринт, 2017. С. 46–52.

*опубліковані праці, які додатково відображають
наукові результати дисертації*

12. Petrenko K. R. Limitation in civil and criminal law: comparative and legal aspects. Economics, management, law: realities and perspectives: Collection of scientific articles. Les Editions L'Originale. Paris. 2016. P. 382–384.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	13
РОЗДІЛ 1. ІСТОРІЯ СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТКУ ДАВНОСТІ ТА ДАВНІСНИХ СТРОКІВ.....	23
1.1 Ретроспективний аналіз виникнення та розвитку понять «давність» та «строк давності» у Стародавньому Римі.....	23
1.2 Розвиток давності та давнісних строків як правових категорій в Україні.....	35
1.3 Передумови запровадження інституту давності у сучасному праві	54
Висновки до Розділу 1.....	70
РОЗДІЛ 2. ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ДАВНОСТІ ТА ДАВНІСНИХ СТРОКІВ У ЦИВІЛЬНОМУ ПРАВІ.....	72
2.1 Поняття та правова природа давності.....	72
2.2 Співвідношення понять «давність» та «строк давності». Класифікація «строків давності».....	93
2.3 Порівняльно-правова характеристика строків давності у цивільному та кримінальному праві.....	108
Висновки до Розділу 2.....	134
РОЗДІЛ 3. ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ОКРЕМИХ ВИДІВ СТРОКІВ ДАВНОСТІ У ЦИВІЛЬНОМУ ПРАВІ.....	136
3.1 Характеристика строків позовної давності.....	136
3.2 Правове регулювання строків набувальної давності.....	159
3.3 Правова регламентація строків виконавчої давності.....	179
Висновки до Розділу 3.....	198
ВИСНОВКИ.....	200
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	207
ДОДАТКИ.....	227

ВСТУП

Обґрунтування вибору теми дослідження. Правові відносини існують у часі і в багатьох випадках безпосередньо залежать від його впливу. Проявляється це, головним чином, у встановленні юридичних строків. Призначення строків у праві може бути різним: в одних випадках вони служать орієнтиром належної поведінки суб'єктів і не пов'язані з суттєвими юридичними наслідками, в інших – їх закінчення відіграє правоперетворюючу, правозмінюючу або правоприпиняючу ролі. Інститут давності в українському праві є одним з релевантних та соціально значущих правових засобів, який відображає вплив фактора часу в юридичній сфері. При цьому без перебільшення можна сказати, що давність відіграє особливу роль у регулюванні суспільних відносин. Практична і теоретична значимість інституту давності продиктована важливістю тих питань, вирішення яких залежить від його застосування: звільнення від кримінальної відповідальності, примусовий захист порушеного права, виконання рішення юрисдикційного органу, набуття права власності на чуже майно.

Проблема давності та давнісних строків викликала особливий інтерес у дослідників в усі часи. Ще понад століття тому відомий правознавець А. Д. Любавський писав, що «питання про давність має величезне значення для приватних осіб і держави і повинен надзвичайно зворушувати увагу юриста... давність допускається всіма законодавствами цивілізованих народів, і тому має, можна сказати, світове значення для роду людського». [1,с.115].

Інститут давності, як міжгалузевий правовий інститут, містить у собі норми різних галузей приватного і публічного, матеріального та процесуального права, де його загальний зміст переломлюється у залежності від предмету і методу регулювання конкретної галузі. Проблема полягає в тому, що єдність у розумінні даного феномена у різних галузях вітчизняного

права на сьогоднішній день відсутня. Навіть в межах однієї галузі права кожен вид давності вченими досліджується окремо, що негативно відбивається на загальнотеоретичному розумінні цього правового явища.

Слід констатувати, що сьогодні назріла необхідність пошуку нових підходів до вивчення інституту давності та давнісних строків, як складової першого. Вказане пояснюється тим, що у переважній більшості наявних робіт дослідження давності та строків давності проводиться лише фрагментарно, у межах окремої галузі права (цивільного, кримінального, податкового тощо), залишаючи поза увагою саму сутність інституту давності, яка безпосередньо впливає на розуміння давнісних строків, їх місця у системі права та вплив на правові відносини. У підсумку, як правило, дослідження отримують лише окремі прикладні питання, пов'язані з конкретними строками давності.

На загальнотеоретичному рівні проблеми давнісних строків в цивільних правовідносинах неодноразово ставали предметом наукового інтересу як вітчизняних, так і зарубіжних вчених, таких як Енгельман І. Є., Кирилова М. Я., Новицький І. Б., Цікало В. І., Попович П. В., Барон Ю., Криволапов Б. М., Луць В. В., Маковій В. П., Валєєв Д. Х., Білоусов Ю. В., Васьковський Є. В. та інші.

Недостатність загальнотеоретичного знання не тільки створює труднощі у розумінні сутності і усвідомленому застосуванні норм інституту давності, а й значно гальмує його розвиток. Багато з встановлених на сьогоднішній день строків давності є новелами українського законодавства (наприклад, строки давності в податковому праві). Крім того, можна припустити, що в подальшому норми інституту давності будуть застосовуватися для регулювання нових видів суспільних відносин, оскільки певні передумови для цього вже існують. Відсутність продуманої юридичної конструкції в подібних випадках неминуче сприятиме правотворчим, інтерпретаційним та правозастосовним помилкам.

Багато проблем, пов'язаних із застосуванням закріплених у цивільному законодавстві строками давності, не можуть бути вирішені без всебічного та

системного підходу до вивчення інституту давності, аналізу його історичного розвитку, виконуваних функцій, а також виникаючих перешкод на шляху його реалізації та їх вирішення шляхом удосконалення чинного законодавства та правозастосовної практики. Усе вищенаведене обумовлює своєчасність і актуальність даного дисертаційного дослідження.

Мета й завдання дослідження. Метою дисертації є з'ясування поняття, правової природи, передумов виникнення давності та строків давності в українському цивільному праві та практики його реалізації. Мета дослідження обумовила постановку таких основних завдань:

- провести ретроспективний аналіз виникнення та розвитку понять «давність» та «давнісний строк»;
- з'ясувати передумови запровадження інституту давності у сучасному праві України;
- надати поняття, виявити правову природу та характерні ознаки давності як правового явища;
- визначити правову природу давнісних строків у цивільному праві та розробити їх класифікацію;
- провести порівняльний аналіз строків давності у кримінальному праві зі строками давності у цивільному праві;
- надати цивільно-правову характеристику строкам позовної, набувальної та виконавчої давності;
- розробити пропозиції щодо удосконалення чинного цивільного законодавства стосовно окремих видів строків давності.

Об'єктом дослідження є суспільні відносини, опосередковані інститутом давності, які виникають, змінюються або припиняються внаслідок впливу строків давності.

Предметом дослідження є давнісні строки у цивільному праві.

Методи дослідження. Методологічний інструментарій дослідження обрано з урахуванням мети та задач, а також предмета та об'єкта наукового дослідження. Методологічною основою є система філософських,

загальнонаукових, конкретно-наукових і спеціально-наукових методів. За допомогою історико-правового методу здійснено ретроспективний аналіз виникнення та розвитку категорії «давність» та строків давності (підрозділ 1.1) та з'ясовано передумови запровадження інституту давності (підрозділ 1.2). Методи аналізу та синтезу використано для визначення правової природи давності та давнісних строків (підрозділи 2.1 та 2.2). Формальний метод пізнання права і логіко-семантичний метод дали змогу сформулювати поняття «давність», «строк давності», «давність примусового виконання добровільно невиконаного обов'язку» та «виконавча давність» (підрозділи 2.1, 2.2 та 3.3) та співвіднести поняття «давність» та «строк давності» (підрозділ 2.2). Логічний метод було використано для формулювання ознак позовної давності (підрозділи 2.1, 2.2) та істотних ознак інституту давності (підрозділ 2.3.).

За допомогою методів класифікації та групування здійснено класифікацію «строків давності» (підрозділ 2.2.). Використання структурно-функціонального методу дозволило розкрити зв'язки між давністю й строками давності (підрозділ 2.2). За допомогою порівняльно-правового (компаративного) методу надана порівняльно-правова характеристика давності у цивільному праві (підрозділ 2.3). Метод порівняльного аналізу застосовано при характеристиці застосування та тривалості строків давності в зарубіжних країнах та в Україні (підрозділ 2.3). Метод тлумачення права допоміг проаналізувати цивільне законодавство та його застосування в судовій практиці (підрозділи 2.2, 3.1, 3.2 та 3.3). Методи дедукції та індукції дозволили охарактеризувати теорії, концепції, наукові положення щодо позовної давності, набувальної давності, давності примусового виконання добровільно невиконаного обов'язку, критерії поважності причин пропуску строку позовної давності (підрозділи 3.1, 3.2, 3.3). Методи семіотичного аналізу використано для тлумачення окремих положень чинного цивільного законодавства України (підрозділи 3.1, 3.2, 3.3). Метод прогнозування використано для розроблення пропозицій щодо

удосконалення чинного законодавства (підрозділи 2.1, 2.2, 2.3, 3.1, 3.2, 3.3). Догматичний метод застосовано при проведенні аналізу норм чинного законодавства, а це, у свою чергу, дозволило виявити прогалини та сформулювати пропозиції щодо вдосконалення законодавства (підрозділи 2.1, 2.2, 2.3, 3.1, 3.2, 3.3).

Наукова новизна одержаних результатів. Дисертація є першою після прийняття Цивільного кодексу України у 2003 році у юридичній науці України комплексною працею, що присвячена давнісним строкам у цивільному праві. За результатами проведеного дослідження сформульовано та обґрунтовано наукові положення і висновки, що виносяться на захист, а саме:

уперше:

- на підставі удосконаленої теорії «абстрактної (загальної) давності» надано визначення поняття давності у широкому та вузькому сенсі. У широкому сенсі давність розуміється як певний проміжок часу, протягом або після спливу якого втрачається або набувається право у межах фактично існуючих суспільних відносин, які можуть бути визнаними правовими у силу прямої вказівки закону. Давність у вузькому значенні – юридичний факт, спрямований на встановлення, зміну або припинення правових відносин;

- на підставі аналізу першоджерел та спеціальної літератури запропоновано виділяти наступні періоди в історії становлення та розвитку давності в Україні: 1 етап – IX-XIVст.ст. (звичаєве право), 2 етап – XIV-XIXст.ст. (зародження давності та строків давності), 3 етап – XIX-початок XX ст.ст. (розвиток законодавчої бази та становлення теоретичних поглядів на давність та строки давності), 4 етап – початок XX – початок XXI ст.ст. (радянський/ранній післярадянський період), 5 етап – початок XXI ст.-сьогодення – період незалежності України (стрімкий розвиток нормативної бази щодо строків давності та посилення наукових течій щодо вивчення давності як правового явища);

– доведено, що сутність міжгалузевого характеру інституту давності проявляється через систему наступних ознак: предметна єдність суспільних відносин, підхід міжгалузевого правового регулювання, наявність власних правових принципів галузі, наявність норм галузевої приналежності й процедурного характеру, комплексність нормативно-правових актів галузі;

– доведено, що усі строки давності за своєю правовою природою є юридичними фікціями, тобто нормативно вираженими положеннями, які закріплюють неіснуючі насправді обставини у якості існуючих та мають загальнообов’язкове значення та спричиняють певні правові наслідки;

– надано авторське визначення «давності примусового виконання добровільно невиконаного обов’язку», під якою слід розуміти давність, якою погашається право на звернення з вимогою про примусове виконання рішення про захист порушеного матеріального права. На відміну від позовної та набувальної давності, давність примусового виконання добровільно невиконаного обов’язку є безумовною;

– тезу про необхідність розмежування понять «давність примусового виконання добровільно невиконаного обов’язку» та «виконавча давність» («давність виконання»). Останнє є тотожним поняттю «строк виконання рішення», із впливом якого втрачається можливість здійснення права в примусовому порядку за рішенням суду чи іншого юрисдикційного органу;

удосконалено:

– перелік передумов впровадження окремих видів давнісних строків до чинного цивільного законодавства;

– теорію «абстрактної (загальної) давності» на підставі системного та компаративного аналізу сучасних нормативних джерел, спеціальної літератури та правозастосовної практики. На користь цієї теорії свідчать наступні висновки: 1) давність розуміється як комплексний (публічно- та приватноправовий) інститут, призначений для регулювання самотійної, відокремленої групи суспільних відносин або актів поведінки суб’єктів права; 2) до змісту давності входить строк, умови її застосування (юридичні

умови) та наслідки впливу цього строку, які закріплюються галузевими нормативними актами; 3) головною метою давності служить легалізація фактично існуючих стабільних відносин, які, хоча і виникли попри норми закону, але можуть бути визнані правомірними в силу їх корисності або нешкідливості для існуючої соціально-економічної системи суспільства; 4) юридична конструкція давності має допоміжний характер для системи суспільних відносин, оскільки за її допомогою здійснюється легалізація неправових фактично існуючих відносин;

– поняття та правову природу «строку давності», під яким слід розуміти період часу, встановлений законом, що обчислюється у місяцях або роках та є одним із взаємопов'язаних складових елементів категорії «давність» та водночас істотних ознак поняття «інститут давності». Строк давності за своєю суттю виступає засобом обчислення давності як самостійної правової категорії;

– класифікацію строків давності за окремими підставами: за тривалістю строку (визначені та невизначені), за джерелами встановлення (законні, судові, договірні), за ступенем поширеності (міжгалузеві, галузеві), за наявністю диференційованості (диференційовані, недиференційовані);

– розуміння давності примусового виконання добровільно невиконаного обов'язку як інституту матеріального права внаслідок його тісного зв'язку із правом на звернення, що має виключно матеріально-правову природу та реалізується у межах процесуальних правовідносин;

дістали подальшого розвитку:

– теза стосовно того, що слід розрізняти мету та передумови давності як правового явища. Метою встановлення давності у правовідносинах є той правовий результат, на досягнення якого спрямоване її запровадження. Передумови введення давності – це конкретні соціально-економічні умови, які спонукають законодавця до оформлення цього інституту правовими нормами. Мета запровадження давності є єдиною для всіх її видів, у той час як для кожного виду давності властиві свої передумови;

– положення про те, що не слід ототожнювати давність із правовими наслідками, до яких призводить давність (набуття права, звільнення від покарання та інші) через те, що давня ситуація сприяє як стрімкий своєрідний механізм, який спрацьовує після спливу визначеного часу та призводить до визначених законом наслідків, головною метою якого є легалізація фактично існуючих стабільних відносин, що хоча і виникли попри норми закону, але можуть бути визнані правомірними в силу їх корисності або нешкідливості для існуючої соціально-економічної системи суспільства;

– висновок щодо необхідності відмежування строків позовної давності та прісічних строків. Останні, на відміну від строків позовної давності, встановлюються законом або договором як межа існування та здійснення суб'єктивного права або обов'язку в часі, із спливом якого припиняється суб'єктивне право чи суб'єктивний обов'язок; вони не можуть бути змінені, не підлягають перериванню, зупиненню та продовженню;

– твердження про те, що давнісні строки у приватному праві мають матеріально-правову природу, та, на відміну від процесуальних строків, підпорядковуються особливим правилам обчислення, зупинення, переривання та встановлення юридичних матеріальних наслідків їх спливу;

– теза щодо необхідності використання терміну «давність користування» поряд з іншими юридичними передумовами набуття права власності на рухомі речі за набувальною давністю. Як наслідок, доведено, що справи щодо набуття права власності за набувальною давністю на вказане майно повинні розглядатися в окремому провадженні або у позовному провадженні залежно від наявності спору про право.

Особистий внесок здобувача. Дисертаційне дослідження виконано здобувачем самостійно, усі сформульовані у ньому положення та висновки обґрунтовані на основі особистих досліджень автора. У співавторстві опублікована стаття у науковому періодичному виданні (Валах В. В., Петренко К. Р. Співвідношення понять «давнісні строки примусового

виконання рішень добровільно невиконаного обов'язку» та «виконавча давність». *Правова держава*. 2020. № 40. С. 65–71) (автором досліджено правову природу давнісних строків примусового виконання рішень добровільно невиконаного обов'язку та зв'язок цього інституту із виконавчою давністю (обсяг – 0,06 д.а.)). У дисертації висновки, які належать співавторам, не використовувались.

Апробація результатів дисертації. Основні положення та висновки дисертації обговорювалися на засіданнях кафедри цивільно-правових дисциплін Одеського національного університету імені І. І. Мечникова. Результати дисертаційного дослідження доповідались на міжнародних та всеукраїнських наукових і науково-практичних конференціях, зокрема на: Міжнародній науково-практичній конференції «П'яті юридичні диспути з актуальних проблем приватного права, присвячені пам'яті Є. В. Васьковського» (м. Одеса, 22 травня 2015 р.); Всеукраїнській науково-практичній конференції «Актуальні проблеми приватного права, присвяченій пам'яті Ю. С. Червоного» (м. Одеса, 15 грудня 2017 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Сьомі юридичні диспути з актуальних проблем приватного права, присвячені пам'яті Є. В. Васьковського» (м. Одеса, 26 травня 2017 р.).

Структура та обсяг дисертації обумовлені метою, завданнями та предметом дослідження. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, дев'яти підрозділів, висновків, списку використаних джерел (205 найменувань) розташованого на 20 сторінках, додатків. Повний обсяг дисертації становить 230 сторінок, із них 194 сторінки основного тексту; додатки складають 4 сторінки.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами, грантами. Тема дисертаційного дослідження затверджена Вченою Радою економіко-правового факультету Одеського національного університету імені І. І. Мечникова 27 січня 2015 року (протокол № 5).

Дисертаційне дослідження виконано в межах плану науково-дослідної роботи кафедри цивільно-правових дисциплін економіко-правового факультету Одеського національного університету імені І.І. Мечникова за темами «Приватноправове регулювання суспільних відносин: традиції, сучасність, перспективи» (державний реєстраційний номер 0113U002740), «Забезпечення прав і законних інтересів учасників правовідносин, що виникають у сфері приватного права: проблеми теорії та практики» (державний реєстраційний номер 0118U004432).

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що сформульовані в дисертації теоретичні положення, висновки і рекомендації можуть бути використані у:

- науково-дослідній роботі – з метою подальшого дослідження давності у цивільному праві;
- правотворчій діяльності – для удосконалення положень чинного цивільного законодавства України, що регулює давність;
- навчальному процесі – для підготовки відповідних підручників, навчальних посібників, окремих програмних тем і викладання таких навчальних дисциплін, як «Цивільне право України», «Цивільне процесуальне право», «Виконавче провадження», «Кримінальне право» при розробці методичних рекомендацій, коментарів;
- правозастосовчій діяльності – шляхом їх застосування в діяльності судами при розгляді відповідних категорій справ. Зокрема, результати наукового дослідження були використані у практичній діяльності при розгляді справ у Малиновському районному суді м. Одеси.

РОЗДІЛ 1. ІСТОРІЯ СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТКУ ДАВНОСТІ ТА ДАВНІСНИХ СТРОКІВ

1.1 Ретроспективний аналіз виникнення та розвитку понять «давність» та «строк давності» у Стародавньому Римі

Сучасна методологія цивілістичних досліджень передбачає застосування комплексного аналітичного підходу. Тобто такого, що ґрунтується не лише на визначенні ролі у суспільстві і способу законодавчого закріплення досліджуваного явища, а утілюється через глибоке логіко-теоретичне, прикладне та порівняльно-історичне визначення суті питання під призмою національного та іноземного законодавства. Таким чином, визначення змісту поняття давності, а тим паче її окремих видів слід починати з ретроспективного аналізу цього поняття. Необхідно зазначити, що у науці цивільного права історія зародження та розвитку давності є малодослідженою. При аналізі наукових праць та історичних джерел виникають певні проблемні та малодосліджені питання, а саме слід констатувати відсутність єдності думок серед науковців щодо визначення поняття «давності» та її значення в цивільних правовідносинах. Однак до останнього часу виявлення конкретних етапів становлення давності в спеціальній літературі практично не розглядалося, це питання було поставлено та обговорено автором у роботах «Давність у римському цивільному праві» [2] та «Давність у цивільному праві України: історико-правове дослідження» [3]. Вивчення історії будь-якого явища потребує комплексного підходу й дослідження не лише окремих часових проміжків, але й їх взаємодію, хронологічний перебіг та заповнення прогалин за наявної потреби. Тут слід звернути увагу на історичні моменти розвитку давності з великим часовим розривом, який має бути усуненим задля повноти та глибини вивчення досліджуваного інституту.

Слід одразу зауважити, що поняття давності не є власною похідною цивільного права. Взагалі слово «давність» має багату історію, а з лексичної точки зору є багатозначним. Природно, що серед різних смислових відтінків, що відрізняють дане поняття, зустрічаються не тільки юридичні. Наприклад, на думку історика І.Д. Беляєва, початковим і найголовнішим у розумінні давності була обрядова, або святкова, сторона цього слова. «Давнісними» святами, тобто звичаями святкування, які були приурочені до настання певного терміну, у Стародавній Русі вважалися братчина, пострижи, іменіни [4, с. 12-13]. Навіть в наведених прикладах неважко помітити, що розуміння давності прямо пов'язане з проходженням певного періоду часу, настанням певної дати, закінченням визначеного терміну. Отже, давність і час є нерозривними.

При відповідній уважності використання поняття давності, як інструменту впливу на суспільні відносини, можна помітити навіть у Второзаконні – Пятій частині Пятикнижжя Мойсея та Старого Заповіту (31:10): «... заповідав їм Мойсей, і сказав: – Через сім років, у рік відпущення...». Безсумнівно, давність мала поширення у стародавньому суспільстві, але більшість письмових текстів понад 1000 років до нашої ери або знищені, або мають пошкодження, або не відносяться до юридичної тематики. Перше достовірно відоме використання давності в ролі юридичного інституту датується античними часами – мова йде про Закони XII таблиць 450-451 рр. до н.е.

Пропонуємо дослідити давність хронологічно шляхом виділення наступних періодів: античний (часи Стародавньої Греції та Риму), Стародавньої Русі та Російської імперії, радянський, сучасний.

Античний період. Обмеження часом дії права та його примусове здійснення існувало ще у стародавніх правових системах. Зачатки схожого в деяких рисах з позовною давністю правового явища виявляються в Стародавній Греції [5, с. 201] та за її межами [6, с. 47].

У промовах відомого афінського оратора Демосфена зустрічається аргумент про необґрунтованість майнових претензій, пред'явлених після закінчення часу, передбаченого законом («prothesmia»). Наприклад, в промові на захист Форміона Демосфен використовує аргумент про заборону пред'явлення претензій до закінчення п'ятирічного строку: «..громадяни афінські, закон явно обмежив час для претензій... Аполлодор, після того, як пройшло більше двадцяти років, вважає, що заради його сикофантства ви порушите закони, згідно з якими поклялися вирішувати справи. І хоча слід дотримуватися всіх законів, але цей закон, громадяни афінські, особливо важливий. Мені здається, що Солон встановив цей закон тільки тому, що хотів захистити вас від сикофантів. Він вважав, що п'яти років абсолютно достатньо, щоб ті, хто зазнав несправедливості, змогли домогтися відшкодування шкоди» [7, с. 443]. Він вважав, що час найочевиднішим чином призведе до викриття ошуканців. Розуміючи, що сторони, що укладають правочин, і свідки правочину не можуть жити вічно, він замість них поставив закон, щоб той в справедливій справі замінив свідків тим, хто буде їх позбавлений.

Ця промова прекрасно описує причини введення закону про давність. У промові проти Навсімаха і Ксенопіфа оратор посиляється на заборону вчиняти позов до спадкоємців опікуна про неналежне виконання останнім своїх обов'язків через 20 років після досягнення повноліття підопічним: «треба довести, що ... дозволяється звертатися до суду після закінчення двадцяти років, в той час, як законом встановлено 5-річний термін давності» [7, с. 443].

Позовну давність можна виявити в регулюванні давньо-афінського публічного позову *graphē paranomon*, який необхідно було встигнути подати до суду до закінчення річного строку. Більше того, існують підстави вважати, що вже за давньогрецьким правом «давність» не текла під час розгляду такого позову в суді, і судовий розгляд призупинявся за відсутності заявника, який виїхав за кордон для виконання військової повинності. Однак,

швидше за все, в давньогрецькому праві не існувало єдиного закону про тимчасове обмеження пред'явлення до суду вимог, терміни були передбачені лише для окремих видів відносин (договірні та спадкові вимоги погашалися п'ятирічної давністю, а відповідальність поручителя обмежувалася річним строком). Зустрічалися позови, які не були схильні до часу (переслідування образи, вбивства, вимоги скарбниці). Давньогрецькі закони про давність в письмових джерелах не збереглися, що робить знання про них уривчастим і заснованим більшою мірою на припущеннях, аніж достовірних фактах.

Витоки саме юридичного розуміння давності, як і багатьох інших правових категорій, були закладені в римському приватному праві. Для її позначення в Стародавньому Римі спочатку застосовувався термін «*usucapio*» – набуття права будь-яким суб'єктом із закінченням терміну давності володіння. Перша згадка про таку давність міститься в Законах XII Таблиць. Зокрема, у таблиці VI були встановлені строки володіння для набуття майна у власність (для рухомого майна – рік, для нерухомих речей – два роки) [8, с. 21-23]. Основу набувальної давності римські юристи визначали як «*usus auctoritas, adjectio dominii per continuationem possessionis, ne rerum dominia in incerto essent*». Іншими словами, давність «є хазяйська влада над майном, яка природно виникає з тривалого володіння і користування ним, тісний зв'язок між власником і майном, що утворюється через довгострокове існування безпосередніх між ними відносини і визнана позитивним правом внаслідок потреби поповнення правомірного фактичного відношення, потреби законного зміцнення майна, принаймні, за фактичним господарем, щоб воно не залишалося безхазяйним з-за невідомості законного його власника». Розвиток цього інституту йшов поступово від необхідності виконання єдиної вимоги – володіння до обов'язкової наявності для цього законних підстав і сумлінності. Таким чином, давньоримська «*usucapio*» була представлена як давнісний строк для набуття майна у власність (інше речове право). При цьому необхідним було дотримання ще низки умов: річ не повинна була бути вкраденою, вимагалася добросовісність володіння, строк давності повинен

був текти безперервно. В подальшому зійми відбувалися стосовно строку для набуття права власності. Так, законним строком набувальної давності для рухомих речей був трирічний строк, для нерухомих – десятирічний, а згодом й двадцятирічний. Зміст її полягав в тому, що річ набувалася за давністю володіння, коли річ була добросовісно отримана не від власника, або тоді, коли при вчиненні обряду передачі власності, мали місце порушення.

В літературі з римського права пізніше стало вживатися для позначення давності слово «*praescriptio*». При аналізі джерел виявилось, що «*praescriptio*» означало «*exceptio*», тобто відведення проти позову на тій підставі, що він пред'явлений вже після довгого часу. Позовна давність вважається «винаходом» римського права [9, с. 14]. Не виключено, що римське право стосовно позовної давності спиралося на давньогрецьке та/або інше право. Ідею давності римляни могли запозичувати і розвинути більш детальне регулювання. На відміну від давньогрецького права, законодавчі джерела і роботи римських юристів щодо позовної давності дійшли до наших днів. Деякі вважають, що і римське право не виробило загальної теорії позовної давності, а містило лише більш досконалі правила для окремих застосувань останньої [10, с. 261]. Позовна давність в римському праві з'явилася не відразу і пройшла певний шлях розвитку. Термін «позовна давність» походить від латинського слова «*praescriptio*» («*praescriptum*»), що означає дослівно «перед написаним». Це особлива вставка до формули у так званому формулярному процесі, що стоїть перед *intentio*, де позивач описував те, що він вимагає від відповідача в суперечці. Аналог сучасного інституту позовної давності виник не в класичному римському праві, а лише в посткласичний період імперії [11, с. 126-127].

При цьому даний інститут не був винайдений і не застосовувався спочатку, як універсальний засіб, що забезпечує стабільність обігу шляхом захисту від позовів, пред'явлених після надто довгого часу з моменту виникнення і порушення суб'єктивного права. За стародавнім римським правом позови, що виникли з *ius civile*, за рідкісним винятком не підлягали

погашенню давністю, тобто були вічними. Наполеглива охорона виниклих прав незалежно від практичних міркувань-характерна риса римського права Стародавнього і класичного періодів [12, с. 298; 13, с. 196]. Те, що позови не вічні, розцінювалося римськими юристами класичного періоду як ненормальне явище в юридичному житті, тому поняття погашувальної давності допускається спочатку не за загальним правилом, а як виняток, і то не з юридичних, а з утилітарних міркувань [14, с. 685].

«Exceptio seu praescriptio temporis» означало прострочення або давність позову. Савіній довів, що глосатори вперше стали вживати слово *praescriptio* у більш загальному значенні – для позначення течії часу взагалі і закінчення тривалого терміну часу, що має вплив на зміну будь-якого права, в залежності від того, чи було воно здійснене чи ні [15, с. 241].

Як бачимо, на відміну від набувальної давності, позовна давність не була відома давньоримському праву: всі позови були тоді *actiones perpetuae* (позови, не обмежені жодними строками). Обмеження позову часом вперше з'явилося в преторском едикті (*intra annum iudicium dabo*), де встановлювалися, так звані, законні терміни пред'явлення позовів. У порівнянні з терміном позовної давності, який погашає право на позов лише в разі бездіяльності позивача, – законний термін сам по собі припиняє дане право (незалежно від активності уповноваженої особи) і тому не може відноситися до давнісних.

Таким чинном, давність в римському праві поділялася на дві великі групи: *praescriptio acquisitiva* – позитивна, набувна давність або давність володіння: набуття права шляхом здійснення його протягом відомого часу; та *praescriptio extinctiva* – погашувальна давність: втрата права внаслідок нездійснення його протягом відомого часу.

У сучасному розумінні позовну давність лише імператор Феодосій II у 424 р. вводить у якості спеціальних строків для погашення права на позов тривалістю в 30 років. Згодом для деяких позовів встановлюються строки в 40 років [16, с. 39]. Перебіг позовної давності починався з моменту

походження позову, тобто з моменту виникнення права на позов (*actio nata*). Перебіг позову переривався: 1) припиненням порушення права; 2) визнанням прямо або побічно права іншою стороною (наприклад, сплатою відсотків за зобов'язанням); 3) пред'явленням позову в належному порядку і в належному суді, з повідомленням протилежної сторони. По відношенню до осіб, які не мають здатності подавати позови (малолітні й прирівняні до них), перебіг давності припинявся. З усуненням цієї перешкоди або зі зміною суб'єктів правовідносин перебіг позовної давності відновлювався.

Як видно з наведеного, наслідки та умови обох видів давності зовсім різні. Ані набувна, ані погашувальна давність не служать загальною підставою для набуття чи втрати прав. З цього випливає, що всі права набуваються шляхом тривалого здійснення, втрачаються внаслідок тривалого нездійснення, тому багато хто вважав, що вони можуть бути набутими за давністю: заставне право, позикове зобов'язання (шляхом тридцятирічного отримання відсотків). Також з даної теорії випливає поширення римських норм про набувальну і погашувальну давність на всі випадки, що не зовсім відповідає дійсності [2, с. 191].

У Стародавньому Римі були і випадки припинення закінчення строку давності, а саме: визнання іншою стороною факту порушення та вжиття заходів, спрямованих на компенсацію потерпілому збитків, завданих порушенням права; припинення порушення суб'єктивного права (наприклад, повернення речі недобросовісним володарем); власне пред'явлення позову в межах встановленого тридцятирічного терміну.

Не менш широке застосування давнісні строки знайшли у римському публічному праві. Однак, загальною закономірністю для будь-якої держави є значно пізніша поява інституту давності в кримінальному, аніж цивільному праві. Це відбувається не випадково і обумовлено самою природою даного інституту, яке значно обмежує коло діяльності судової влади [17, с. 16-17]. Визнання строків давності не можна знайти в первинні епохи історії кримінального права, в ті часи, коли злочин мав не загальнодержавне, а

виключно приватне значення, коли на нього дивилися, як на «образу» потерпілої особи, а покарання ґрунтувалося на принципі особистої помсти і грошових штрафів. Юридичне мислення тих віддалених часів виявилось б безсилим досягнути розумність і доцільність строків давності, які вважають певні межі переслідування й покарання злочинця. У звичаях і законах, які відносяться до цього періоду, іноді зустрічаються постанови, в силу яких деякі, але далеко не всі, протизаконні діяння віддавалися забуттю. Але між цими випадковими постановами і тим, що ми розуміємо під давністю, дуже мало спільного [17, с. 16-17].

Лише з перенесенням на верховну владу всіх судових функцій і визнанням злочину, що порушує не тільки приватні, але й загальнодержавні інтереси, – кримінальне право вступило до періоду свого розвитку, коли стало можливим законодавче закріплення інституту давності. На подальший розвиток цього інституту зробила несприятливий вплив пануюча тривалий час теорія залякування, з точки зору якої, давність є не тільки чимось довільним і вкрай шкідливим, але навіть загрозливим для громадської безпеки.

До законодавчих пам'яток спочатку заносилися постанови про те, що деякі злочини після закінчення тривалого відтинку часу, повинні віддаватися забуттю. У подібних постановах, внаслідок їх невизначеності, ми можемо бачити лише визнання ідеї, що лежить в основі давності як такої. Законодавець починає усвідомлювати несправедливість і марність безумовного і нічим не обмеженого переслідування деяких злочинів, але свідомість тільки на перших порах відрізняється деякою невиразністю. Подальший розвиток давності виражається в поширенні *погашувального* (курсив наш – К. П.) впливу давності на всі злочини, за деякими винятками, а потім й на судові вироки, які засуджують винного [18, с. 8].

На думку, яка була найбільш поширеною у римському праві, за часів Республіки не були відомі строки давності притягнення до кримінальної відповідальності. Лише у 737 або 736 році від заснування Риму (17-16 рр. до

н.е.) Августом було введено п'ятирічну давність (*lex Julia de adulteris coercendis*) [19, s. 421]. До злочинів, які погашалися на підставі цього закону, відносилися, по-перше, перелюб з заміжньою жінкою (*adulterium*), перелюб з жінкою незаміжньою і хлопчиком (мужолозство – *stuprum*); по-друге, звідництво (*lenocinium*) і будь-яке посібництво до вчинення вищезгаданих злочинів. Згодом цей п'ятирічний термін давності був поширений на всі *crimina quae descendunt ex lege Julia de adult.*

Поряд з цим строком той же закон вводить давність шестимісячну давність. Так, жінку, обвинувачену в перелюбстві, протягом перших двох місяців після розірвання шлюбу могли переслідувати тільки чоловік і батько. По закінченні цього терміну, протягом решти чотирьох місяців, обвинувачем могла виступати будь-яка стороння особа (*extraneus*).

Далі, в силу сенатусконсульта 11 р. від Р.Х., відповідальність осіб, які порушили встановлений постановами *senatusconsultum Silanianum* порядок відкриття заповіту, почала обмежуватися п'ятирічним терміном давності¹ [19]

Пізніше, за часів правління Септимія Севері Каракалли, що царювали разом у 193-211 рр. від Р.Х., той же строк давності став розповсюджуватись на *peculatus* (зловживання службової особи, що виразилися у розтраті казенних грошей або в іншій омані) і деякі митні порушення.

І, нарешті, двадцятирічний термін давності став поширюватися, за деякими винятками, на всі інші злочини. Щодо часу його введення думки вчених розходяться: так, Унтергольцнер передбачає, що цей термін встановила *lex Julia de iudiciis publicis*. Дамбах знаходить цю думку безпідставною і говорить, що можна з достовірністю стверджувати лише те, що двадцятирічна давність була відома за часів юриста Павла, тобто в кінці другого або початку третього сторіччя від Р.Х. [20, с. 12].

¹ *Scutum Silanianum* (11 р. від Р.Х.) встановлював, що у разі насильницької смерті заповідача, спадкоємець може відкрити заповіт тільки тоді, коли помститься винним, якщо ж він, ухилившись від цього обов'язку, вступав у права спадкоємця, то маєток відбирався у нього на користь громадської скарбниці. У відповідності з цією постановою претор накладав штраф в 100 золотих (100 aurei) на того, хто відкривав заповіт, не виконавши приписів *Sc. Silanum*.

Імператори Септімі Север і Каракалла поширили цю давність на всі *quaestiones apud fiscum*. При цьому на деякі особливо тяжкі злочини терміни давності не поширювалися. Так, давність не розповсюджувалась на: 1) *parricidium* (вбивство батька або близького родича), 2) *supposito partus* (злочин проти дитини) та 3) *apostasias* (бунт, повстання). На злочини, спрямовані проти держави і проти особи імператора, розповсюджувався загальний двадцятирічний давнісний строк.

В межах нашого компаративно-історичного дослідження давності слід також зазначити деякі суттєві особливості застосування давності у публічному праві Стародавнього Риму. По-перше, обвинувальний характер римського процесу явно вказує на те, що строки давності ніколи не могли застосовуватися суддею *ex officio*. По-друге, цивільний позов, який впливав зі злочину, не погашався давністю позову кримінального, а підпадав під дію загальної для усіх приватних позовів тридцятирічної давності. По-третє, як вірно вказує С. А. Торопкін, строки давності обвинувального вироку суду або виконання судового рішення не були відомі римському праву взагалі [17, с. 20].

Припускаємо, що наш погляд на давність притягнення до відповідальності, як на інститут, побудований переважно на засадах римського права, може здатися безпідставним. Однак, доказом його правильності служить приклад Англії і Шотландії. Англійське законодавство, як відомо, відрізняється своєю самобутністю та незалежністю. Вплив римського права на ньому позначився менш ніж на будь-якому іншому європейському законодавстві. Як же воно відноситься до інституту давності? Загальному праву (*Common Law*) строки давності притягнення до відповідальності зовсім не відомі, а статuti містять тільки уривчасті постанови про погашення переслідування деяких злочинів [21, р. 17-18]. Вплив римського права у Шотландії є незрівнянно сильнішим, аніж в Англії, і цій обставині слід приписати те, що двадцятирічна давність погашення

кримінального позову була здавна відома шотландському праву [22, р. 15-16].

Вищенаведений історичний аналіз виникнення давності як правової категорії свідчить, головним чином, про те, що юридичне значення давності полягає в закінченні певного періоду часу. Тобто строк є істотною характеристикою змістовної частини будь-якої давності, найважливішою її стороною. Відтак давність з цієї точки зору – це, перш за все, строк. Не можна не зазначити той факт, що в Стародавньому Римі, як уже було показано, мали місце різні давнісні строки: одні існували для набуття речового права, інші виступали в якості засобів захисту від пред’явлених позовів, нарешті, треті грали роль судових строків й служили меті впорядкування судового захисту прав і забезпечення стабільності цивільного обороту.

Історичний розвиток первинних строків давності показує, наскільки непослідовно вони встановлювалися і як були взаємопов’язані, тобто переплетені один з одним. Більш того, умови діючих строків (сумлінність, законна підстава тощо) з плином часу стали застосовуватися по відношенню до інших. В силу такого нормативного закріплення, а також під впливом діяльності глосаторів та їх творів під поняття давності стали підводити філософську основу, тлумача її в ширшому значенні: з давністю стали ототожнювати вплив будь-якого строку, встановленого для здійснення права, а під її дію стали підводити будь-які права за виключенням деяких випадків, в зв’язку з таким трактуванням абсолютно логічним є розвиток наукової концепції, яка отримала назву «теорія абстрактної (або загальної) давності». Великий внесок до юридичного висвітлення розглянутої проблеми стосовно різних правовідносин було внесено німецьким вченим Унтергольцнером. Серед прихильників вказаної теорії у вітчизняній науці слід назвати А.Любавського та К. А.Неволіна. Сутність теорії полягає в тому, що давність через здійснення або нездійснення прав протягом відомого періоду часу (строку) тягне зміну в цих правах. Дія давності є подвійною: для

однієї особи, яка втрачає своє право, давність виступає як погашувальна (*praescriptiotempori*), а для іншої особи, яка набуває речове право або звільняється від зобов'язання, – суто набувальна (*usucapio*). Між набуттям і втратою, таким чином, існує взаємозв'язок або відповідність. О. Л. Боровиковський, наприклад, зазначав, що давність позовна і давність набувальна – обличчя і виворіт одного й того ж юридичного явища [23]. Серед найважливіших наслідків даної концепції, що займає чільне місце в цивілістичній науці, можна назвати наступні. По-перше, такі погляди, по суті, об'єднують давньоримські давнісні строки і сучасну позовну і набувальну давність. По-друге, на думку прихильників цієї теорії, зазначені види давності були розроблені в давнину і історично виникли одночасно у всіх народів, оскільки давнісні строки однаково необхідні за різних обставин.

Проти теорії загальної (абстрактної) давності виступили Г. Ф. Пухта у праці «Пандекти» і Ф. Савіні у праці «Система сучасного римського права», вказали, що ніяким чином будь-яке право може підлягати дії давності; там, де вона має місце, її прояв і характер дії повинні розрізнятися відповідно до тих конкретних прав, до яких вона застосовується [24]. У вітчизняній науці своє критичне ставлення до теорії загальної давності одним з перших висловив професор Д. І. Мейер. Він писав, що давність «різна, залежно від того, до якого права належить, так що не можна уявити загальну теорію не тільки набувальної і погашальної давності, а й однієї давності погашальної, а слід говорити, що умови набуття та припинення права за давністю точно визначаються самим правом, про набуття або припинення якого йде мова. Так, існують відомі умови для набуття за давністю права власності; інші умови існують для припинення за давністю права зобов'язального; особливі умови – для припинення права позову за давністю тощо. Відтак давність уявляється сукупністю різних настанов, між якими загальним є тільки одне – це поняття про значення часу для юридичних відносин» [25, с. 280]. Серед інших дослідників, які виступали проти теорії загальної давності, слід назвати А. Куніцина, К. П. Победоносцева, І. Є. Енгельмана. Аналіз

сукупності поглядів цих учених дозволяє говорити про існування іншої наукової концепції давності, висунутої на противагу теорії абстрактній давності, та яка розрізняє самостійні давнісні строки.

1.2 Розвиток давності та давнісних строків як правових категорій в Україні

На відміну від західноєвропейських держав, на Русі римське право ніколи не застосовувалося ,як право загальне, чинне одночасно з місцевими законами. Але, безумовно, западноєвропейська юридична традиція вплинула на формування вітчизняного інституту давності [26, с. 117-118].

Особливо сильно ця обставина відчувається в другій половині XVIII ст., в період царювання Катерини II, коли активно запозичалося литовське законодавство, яке стосується строків давності. Разом з тим, спочатку застосування строку давності на Русі, на наш погляд, було викликано потребами юридичної практики, що зумовило їх значну самотність. Сам факт, що спочатку в українському законодавстві строки давності закріплюються за допомогою недосконалих, фрагментарних норм, свідчить про те, що законодавець самостійно шукає шляхи вирішення проблем, а не копіює вже налагоджені механізми.

Зауважимо, що вчені, відстоюючи положення тієї чи іншої концепції, зазначених нами вище, по-різному розглядали питання про час виникнення і законодавчого закріплення давності.

Прихильники теорії абстрактної (загальної) давності схильні були бачити наявність давності вже в правових пам'ятках Стародавньої Русі. Наприклад, І.Д. Беляєв не суперечив основним постулатам концепції щодо застосування давності до різних (не тільки цивільно-правових) відносин, розглядав її нормативне закріплення в Руській Правді (в пізнішій її редакції, яка, ймовірно, належала онукам Ярослава). На його думку, в даному документі міститься одна згадка давності стосовно кримінальних

правовідносин – в статті про поклепну виру: «а на костех и по мертвеце не платити виры, оже имени неведает и не знают его» [4, с. 8]. Першою за датуванням законодавчою пам'яткою, в якій містилися положення щодо цивільно-правової давності, з'явився, на думку дослідника, Вісліцкій статут 1347 року польського короля Казимира, який діяв не тільки в Польщі, а й на території Західної Русі. В цьому документі містилося вісім статей, присвячених давності [4, с. 10].

Професор К.А. Неволін вважав, що першими законодавчими актами про давності були мирні договори, укладені для закінчення війни між Москвою, Твер'ю, Рязанню, Великим Новгородом, Псковом і Литвою, а також союзні договори між великими і питомими князями, які були підписані у період з 1375 по 1484 рр. [27, с. 120]. Такої ж думки дотримувався і Ф.Морошкін [28, с. 103-107].

На нашу думку, у вітчизняному праві інститут давності виникає відносно пізно. Найдавніші закони не мають жодної згадки про давність як таку. Зокрема, Г. Яневич-Яневський, відкривши сліди визнання давності в законодавчих пам'ятках слов'ян, які прийняли християнство до римського папи, щодо пам'яток стародавнього руського законодавства зауважує, що «щодо давності нам з них нічого не відомо» [29, с. 30, 74]. Як наслідок, наврядчи можна погодитися з вищезгаданою думкою І. Д. Беляєва, який допускав існування давності за часів Руської Правди. Тут закон говорить про те, що сухі кістки або труп, згнилий до такого ступеня, що вбитого не можна розпізнати за обличчям, не можуть служити приводом для стягнення вири з тієї волості або верві, де вони були знайдені. Законодавець, передбачивши цей випадок, звичайно, відмовився від ідеї безумовного переслідування винних і вказав на обставини, при яких він вважав кримінальне переслідування непотрібним. Однак, встановлення терміну давності в цьому випадку визнати не можна, оскільки погашення кримінального переслідування поставлено у залежність не від закінчення певного строку, а від настання обставин, які ускладнюють провадження у справі.

Якщо погодитися з думкою І. Є. Енгельмана [30, с. 1-11], то першим давнісним строком у вітчизняному праві став строк набувальні давності, встановлений Псковською судною грамотою. На думку автора, дана норма містилася в першій, найдавнішій частині грамоти, даної місту Олександром Невським не пізніше другої половини XIII століття, між 1242 і 1263 роками. Стаття 9 Псковської судної грамоти встановлювала: «Если начнется с кем-либо судебный процесс о полевой земле или воде... причем на той земле окажется двор или распаханное поле, а (одна из сторон) пашет и владеет этою землею... года 4-5 ..., истец, не судившийся и не предъявлявший претензий (на землю...) ... не получает удовлетворения по иску» [31, с. 48].

Таким чином, чотирьох або п'ятирічне безперервне володіння землею, супроводжуване її обробкою, надавало право власності на цю землю. Переривалося володіння пред'явленням позову (судом) або заволодінням з боку іншої особи (наступом на землю або воду). Право власності могло виникнути лише стосовно ораних земель або водоймів, землі «під лісом» були вилучені зі сфери дії давності володіння. Причину цієї відмінності професор К. Неволін пояснює тим, що землею «під лісом» не можна було користуватися так безперервно, і для всіх було очевидно, як землею орної або водою; до того ж можна було користуватися лісом, не привласнюючи собі права на землю під ним [27, с. 124].

Основною рисою строків давності, закріплених в середньовічних грамотах, – їх різноманітність, що добре видно на прикладі формулювання норми Псковської Судної Грамоти. Тривалість строку давності варіювалася від документа до документа: 15-річний термін в грамоті великого князя Василя Дмитровича, 3-річний (за скаргами приватних власників і духовних закладів про заволодіння їх землями) і 6-річний (за аналогічними скаргами, пов'язаними з царськими землями) терміни у Судебнику Івана III тощо. Дослідження показали [32, с. 117], що правозастосовча практика також не дотрималася суворо зазначених положень. Існують приклади, коли суд не чекав закінчення встановленого строку. Так, М. Ф. Владимирський-Буданов

зазначав: «У 1491 році вирішувалася справа (на спадкові князя Андрія Васильовича Звенигородського) про міські землі; позивачем був хтось Семянко, а відповідачем Івашко; виявилося, що останній «робить землею» вже 6-ий рік; суддя вирішив справу на користь відповідача» [33, с. 521-522].

На практиці нерідко виникали й інші ситуації, коли суди застосовували більш тривалі давнісні строки. Наприклад, Ф.Морошкін вважав, що позов про землю замість узаконеної у Судебнику 3-річної давності підкорявся давності 40-річній, на доказ чого вказав на уривок з грамоти судді – патріарха Філарета Микитовича – Богоявленському монастирю від 20 лютого 1627 р. У рішенні по спору суддя послався на якийсь невідомий законодавчий акт: «А по государеву цареву і в.кн. Михайла Федоровича указу і за Судебник зазначено: родинних вотчин шукати хто у кого заволодів насильством за сорок років, а больши сорока років родинних вотчин іскати і віддавати вотчічем не дозволено» [33, с. 523]. Приклади застосування іншого строку давності, ніж нормативно встановлений, можна знайти і у К. А. Неволіна [27, с. 136]. Мабуть, практика керувалася наступним принципом: «чим довше особа володіла землею, тим без сумнівів було його право, засноване на давності» [1, с. 515]. Тобто, у кожному конкретному випадку судді доводилося оцінювати, чи достатньо в ситуації, що склалася, минулого періоду часу для присудження майна власнику.

Різноманітність законодавчої регламентації і практики застосування норм про давність показує, що давність у вітчизняному праві тривалий час була ні чим іншим, як звичаєм, як і більшість звичаїв, з невизначеними рисами, які змінювалися в залежності від часу, місця, суб'єктного складу, характеру відносин тощо. Саме це і малося на увазі цивілістами, коли вони говорили, що давність – це один із засобів судового доказування, який підлягає, нарівні з іншими, оцінці судом [34, с. 49]. Таким чином, безумовно існуючий звичай давнини розцінювався як нормативно закріплена юридична давність.

Про подальшу долю набувальної давності у вітчизняному праві думки вчених розходяться. Одні дослідники вважають, що цей інститут отримав подальший розвиток [1, с. 133; 27, с. 125], а інші наполягають, що існуюча давність володіння зникла безслідно разом з падінням самостійності Пскова [34, с. 23; 35, с. 133, 181].

На наш погляд, слід погодитися з другою точкою зору. Очевидно, що думка авторів, які визнають наявність набувальної давності у законодавстві XV – XVIII століть ґрунтується на неправильній оцінці правових норм: позовна давність трактується ними як давність набувальна.

Таким чином, тривалий період (XIV-XIX ст.ст.) у вітчизняному праві була закріплена і фактично застосовувалася тільки давність позовів. Така ситуація пояснювалась самим розумінням сутності давнісного строку. Слушним з цього приводу є зауваження І.Є. Енгельмана: «Взагалі наша давність є явищем процесуальним, плодом судово-практичного розвитку російського законодавства. Розвиваючись цим шляхом, наше законодавство розуміло і визначало цивільні юридичні відносини переважно, а нерідко й виключно, з процесуального їх боку, усвідомлюючи їх вельми повільно в спокійному стані до виникнення судового спору» [34, с. 23].

Набувальна давність («usucapio»), на нашу думку, не розвивалася у вітчизняному праві частково через переважання процесуальної свідомості в регулюванні правових відносин, головним же чином внаслідок слабого розуміння принципу власності. За справедливим твердженням С.О. Торопкіна, «usucapio» як таке передбачає в правовому почутті народу сильну потребу міцного права власності, в силу якої це право стає на місце хитких і невизначених фактичних відносин, так що володіння як би виростає до ступеня права. Тому цей інститут і розвився так рано в римському праві, яке, як відомо, вже в початковий період своєї історії відрізнялося найсуворішою постановою початку власності на чолі цивільно-правової системи» [17, с. 25]. Нашому ж праву здавна і до пізніших часів, була чужа глибина свідомості принципу власності, де розвивався переважно початок

володіння, слабо усвідомлюючи потребу його піднесення до ідеї виняткового юридичного володіння. З фактом володіння тут безпосередньо поєднується припущення про право власності, і потім кожен спір вирішується дією суду, позовним порядком. З цього приводу ще Д.І. Мейєр зазначав, що «судові місця, вирішуючи питання про право власності, яке ґрунтується на давності, здебільшого мають на увазі тільки давнісний строк і мало уваги звертають на приналежність до давнісного володіння у вигляді власності» [25, с. 88]. При цьому норми про набувальну давність з'являються у праві лише з прийняттям Зводу законів Російської Імперії 1832 р. Зокрема, ст. 533 ч. 2, т. 10 встановлювала: «Спокійне, безперечне і безперервне володіння у вигляді власності перетворюється у право власності, коли воно триває протягом встановленої законом давності (10 років)» [34, с. 47]. При цьому І.Є. Егельман вказує, що вказана норма з'явилась як запозичення із французького цивільного кодексу, стаття 2229 якого є тотожною: «Pour pouvoir prescrire il faut une possession continue et non interrompue, paisible, publique, nonequivoque et a titre de proprietaire» [34, с. 47]. Однак, зміст вказаної статті та відсутність достатнього правозастосовного досвіду викликали на той час суперечки теоретиків і труднощі щодо практичної реалізації даного законоположення. Свідченням цього є наступні слова сучасника: «За нашим правом не потрібні ані законний титул, ані сумлінність, відтак давність у нас, даючи в багатьох випадках торжество безправ'я над правом, тим самим вводить до спокуси недобросовісних осіб, спонукає їх здійснювати захоплення чужого майна» [36, с. 227-228]. Внаслідок цього у руському праві, як пише Г.Ф. Шершеневич, «давність володіння залишається інститутом слаборозвинутим» [37, с. 187].

Зовсім іншою була доля позовної давності у вітчизняному законодавстві. За думкою В.І. Цікало, давність в Україні в цивільних правовідносинах бере свій початок із Віслицького статуту польського короля Казимира 1347 року, який діяв на Західноукраїнських землях. У статуті наявними були 8 статей, присвячених праву давності, які розміщені

непослідовно і мають казуальний стиль викладу. На відміну від наступних правових документів, які мали загальний стиль викладу і містили перелік вимог, на які давність не поширювалась, статут короля Казимира згадував ті вимоги, до яких давність застосовувалась [38, с. 283]. Віслицьким статутом 1347 року встановлювалася 30-річна давність для викупу маєтків, що перебували в заставі, 6-річна давність – для витребування майна вдови та 2-річна давність – для звернення із скаргою на самовільне зведення плотів у чужому маєтку. Для витребування у колишніх опікунів дітьми, що вийшли з-під опіки – давність встановлюється тривалістю в 3 роки і 3 місяці, та 4-річна давність – для витребування позикодавцем своїх грошей у боржника [39]. Необхідно зазначити, що Віслицький статут передбачає вже окремі елементи набувальної давності, хоча такою її ще не називає. Наприклад, особа, яка придбала маєток, не сплативши повної його вартості, і проволоділа спокійно цим маєтком 3 роки і 3 місяці, не могла звернутися з позовом про його повернення попередньому власнику. Очевидно, що автори цього законодавчого акту розглядали спокійне володіння маєтком протягом встановленого законом строку за умови часткової оплати його вартості як підставу виникнення права власності у набувача та припинення права власності у відчужувача. Зазначимо, що у Віслицькому статуті не було визначено загальних правил про початок перебігу, зупинення, перерву та поновлення строків давності.

На відміну від Віслицького статуту, Литовські статути, які застосовувались на більшій частині України, мають більш загальний стиль викладу норм про давність, а також дають їй власну назву – «земська давність». «Кожен, хто кому-небудь на що-небудь дав лист або зробив запис при належному засвідченні або перед відповідною посадовою особою, а той кому записано мовчав протягом 10 років і не користувався записом, такі записи після спливу 10-річної давності не повинні мати жодної сили. Однак, якщо б хто-небудь протягом земської давності звернувся з позовом, а мовчанням не втратив свого права, тоді він не втрачає його за давністю».

Литовським статутом 1529 року вже передбачалася така підстава для перерви земської давності, як звернення з позовом до суду. Литовські статuti містили також окремі правила початку перебігу земської давності. Відповідно до п. 18 розділу Першого Литовського статуту 1529 року, якщо б хто-небудь протягом земської давності звернувся з позовом, а мовчанням не втратив свого права, тоді він не втрачає його за давністю [39]. Ще одна особливість Литовських статутів – вони покладали тягар доведення правомірності володіння за земською давністю на особу, яка на давність посилялася. Отже, Литовські статuti ще не розрізняли позовної і набувальної давності, які охоплювалися єдиною – земською давністю. У той же час Третім Литовським статутом 1588 року була встановлена 10-річна давність для витребування нерухомого майна та грошей, які присуджували особі за рішенням суду. Тобто тут вже йдеться про виконавчу давність – давність примусового виконання добровільно невиконаного обов'язку [38, с. 284].

Наступний документ, який потребує нашої уваги, – «Права, за якими судиться малоросійський народ» 1743 року. Згідно цього нормативно-правового акту, запроваджувалися різні тривалості давності залежно від виду майна, яке було предметом спору. «Коли б хто-небудь хотів витребувати через суд належні йому за яким-небудь природним або набутим правом маєтності, людей або будь-які нерухомі речі, той повинен, не промовчуючи 10 років, за цим майном має право звернутися. Якщо ж без будь-яких поважних причин і перешкод, за таким майном нікуди не звертаючись, претензій спірній стороні не направляючи, цю десятирічну земську давність промовчав, то вже вічно мовчати буде, і майна того витребувати за жодним правом та через жоден суд не може. Наприклад, якщо особа, якій рішенням суду присуджувалось нерухоме майно, протягом 10 років не вимагала у боржника цього майна, вона втрачала на нього право. Якщо ж стягувачу було присуджено рухоме майно, то він через 10 років права на нього не втрачав, однак звернутися до суду за примусовим виконанням уже не міг. Отже, «Права за якими судиться малоросійський народ» доповнили інститут

давності в цивільному праві ще однією підставою перерви її перебігу – вчинення зобов’язаною особою дій, що свідчать про визнання боргу, але ця підстава мала обмежену сферу застосування.

Маніфест Катерини II 1787 року «Про різні даровані народу милості», що поширювався на Лівобережну Україну, яка входила в той час до складу Російської імперії, знову повернувся до єдиної десятирічної давності. «Маніфестом нашим від 17 березня 1775 узаконивши, що будь-яка справа або, які протягом десяти років не стали відомими, повинні бути піддані вічному забуттю. Право на це десятирічного терміну поширюємо на всі справи цивільні як між приватними особами, так і між ними і скарбницею; а тому, по нерухомого або рухомого майна, що не зробило або не вчинить позову 10 років або 10 років не буде руху за пред’явленим позовом з боку того, хто його вчинив, нехай такий позов погаситься, і справа буде схильна до вічного забуття» [38, с. 284].

Необхідно зазначити, що на території України мали застосування дві найбільші кодифікації, а саме: Загальне австрійське цивільне уложення 1811 року та Звід законів Російської імперії 1832 року, що забезпечували детальну регламентацію давності в цивільно-правових відносинах. Вони передбачали всі види давності і містили вичерпний перелік підстав зупинення та перерви давності, а також правовідносин, які не піддавалися дії давності. Загальне австрійське цивільне уложення та Звід законів Російської імперії окремо встановили правові наслідки настання давності та умови її застосування судом. В Зводі законів Російської імперії для позначення різних видів давності вживалися терміни «земська (погашувальна) давність» і «давність володіння»; в свою чергу, в Загальному австрійському цивільному уложенні 1811 року вживались поняття «задавнення» і «засидження» [38, с. 284]. Різним було також розуміння співвідношення між позовною і набувальною давністю. Австрійське цивільне уложення в цьому питанні спиралося на теорію «єдиної давності», яка сформувалася ще у XVIII столітті. Набуття права завжди відповідає його втрата, а втраті – набуття, тому погашувальна

(позовна) і набувальна давності розглядалися як два прояви одного і того ж явища. Подібне трактування давності піддавалося критиці українськими науковцями. У Зводі законів Російської імперії це співвідношення, за словами професора Г.Ф. Шершеневича, тлумачилося інакше: «Заперечуючи можливість єдиної давності, що охоплює всі випадки, в даний час розрізняють позовну давність, в силу якої права губляться, і давність володіння, яка веде до отримання права власності. Це не дві сторони одного і того ж правового інституту, це два правові інститути» [37, с. 224]. Російське законодавство передбачало 10-річний строк як для земської давності, так і для давності володіння. В Австрійському цивільному уложенні встановлювалось два строки для «засидження» – 3 роки відносно рухомого і 30 років для нерухомого майна та єдиний 30-річний строк для «задавнення».

Неоднаковими були й умови набуття права власності за набувальною давністю. Так, ст. 533 Зводу законів Російської імперії передбачала, що спокійне, безспірне і безперервне володіння у вигляді власності перетворювалося у право власності, коли воно тривало протягом встановленої законом давності. Для набуття права власності на підставі «засидження», згідно із ст. 1460 Загального Австрійського цивільного уложення, вимагалися, серед інших умов, ще й законна підстава набуття майна та добросовісність володіння ним [3, с. 72]. Як зазначав О.Д. Любавський, немає жодного законодавства, яке б більше за російське розширювало межі давності володіння і створювало більш можливі випадки її набуття [1, с. 78-79].

Вищенаведене дає нам змогу зробити висновок про те, що у нормативних актах до прийняття Зводу законів Російської імперії, де містилися норми щодо давності, мова йшла про усунення тих чи інших суперечок, погашення позовів тощо. Відтак, на той момент пряме закріплення отримала тільки давність позовна, хоча подібна спеціальна термінологія у чинних на той час законах не використовувалася. І лише у виданні 1887 р. Зводу законів була закріплена перша повноцінна норма щодо

строку володіння із зазначенням умов її дії. Сукупність наступних настанов поруч із існуванням вказаної норми були якісно новим кроком у розвитку інституту юридичної давності, оскільки стосувалися питань набуття матеріального права. При цьому своєю підставою набувальна давність, як було показано, спиралася на історію законодавчих норм про давність позовну.

Радянський період в історії давності в цивільних правовідносинах був представлений Цивільним кодексом УРСР 1922 та Цивільним кодексом УРСР 1963 років. Особливість цих законодавчих актів в тому, що вони відмовились від набувальної давності. У роз'ясненні Кодифікаційного відділу НКЮ РСФРР зазначалося: «Гражданский кодекс предусматривает лишь исковую давность, а не приобретательскую давность, так как она для частных лиц юридически невозможна. Согласно ст. 58 ГК: имущество, владелец которого неизвестен (ничье имущество) переходит в собственность государства» [3, с. 72].

Радянськими вченими давалася різна оцінка ролі і значення строку володіння: від несумісності інституту з основами соціалістичного правопорядку [40, с. 110; 41, с. 78] до усвідомлення необхідності обов'язкової правової регламентації набувальної давності в цивільному законодавстві [42, с. 7].

Негативне ставлення до набувальної давності базувалося у вітчизняній літературі, головним чином, на сформульованій Верховним судом РСФСР презумпції права власності держави на безхазяйне майно [43] (а також впливаючої з неї презумпції приналежності майна державі) [44, с. 68]. Чинне на той час законодавство виходило з концепції, за якою державна форма власності перебувала в привілейованому становищі, і абсолютна більшість об'єктів цивільного обороту могли належати на праві власності лише самій державі. За таких умов необхідність закріплення набувальної давності не могла не заперечуватись. Як наслідок, керуючись, безсумнівно, змінюваним з часом принципом презумпції державної власності і

надходження безхазяйних речей до власності держави, цивільне законодавство аж до 1990-х рр. не згадувало давність володіння.

Зазначимо, що Цивільні кодекси УРСР запровадили розмежування строків позовної давності залежно від суб'єктів, у відносинах між якими вона застосовувалася. Так, ст. 44 ЦК УРСР 1922 року передбачала: «Строк позовної давності в суперечках між державними, кооперативними і громадськими установами, підприємствами та організаціями в півтора року, а в суперечках приватних осіб і організацій, як між собою, так і з установами, підприємствами і організаціями – один рік». Загальний строк позовної давності за ст.71 ЦК УРСР 1963 року був встановлений – 3 роки, а за позовами державних організацій, кооперативних та інших громадських організацій – 1 рік» [3, с.73].

Як бачимо, радянські Цивільні кодекси, так само, як і дореволюційне законодавство, мали імперативний характер у застосуванні позовної давності. Стаття 75 ЦК УРСР 1963 року встановлювала, що позовна давність застосовується судом, арбітражем або третейським судом незалежно від заяви сторін [3, с. 73].

Щодо давності примусового виконання добровільно невиконаного обов'язку (виконавчої давності), то норми про неї були розміщені до процесуальних кодексів, у зв'язку з чим представники цивілістичної науки зарахували її до процесуальних строків.

На відміну від приватноправових строків давності у кримінальному праві у 1922 році вперше було закріплено інститут давності притягнення до кримінальної відповідальності. Стаття 21 Кримінального кодексу УРСР 1922 року встановлювала два строки – 3 і 5 років. Покарання не застосовувалося, якщо з часу вчинення злочину, за який законом визначено позбавлення волі на срок більше одного року, пройшло не менше п'яти років, або, коли з часу вчинення менш тяжкого злочину минуло три роки. Крім цього, Кримінальний кодекс для застосування давності встановлював наступні умови: 1) щоб за весь цей час не було ніякого

провадження або слідства за данною справою; зрозуміло, мається на увазі порушення кримінального переслідування в установленому порядку проти певної особи, і 2) щоб особа, яка учинила злочин, що покривається давністю, не вчинила за зазначені у цій статті строк будь-якого іншого злочину [45].

Основні начала кримінального законодавства Союзу РСР і союзних республік 1924 р. ввели потім диференційовані строки давності для різних за важкістю злочинів, а також умови перерви перебігу давності в тих випадках, коли винний ховається від слідства або вчинить інший однорідний – менш тяжкий злочин. Вказані положення закріпив КК УРСР 1927 р. [46].

Чинний Цивільний кодекс України 2003 року (далі – ЦК України) [47] у ст. 256 встановлює, що позовна давність – це строк, у межах якого особа може звернутись до суду з вимогою про захист свого цивільного права та інтересу. Відповідно до Цивільного кодексу України позовна давність поділяється на загальну і спеціальну. Загальна позовна давність встановлюється тривалістю у три роки, що визначено статтею 257 даного кодексу. Вона застосовується до всіх позовів, крім тих, для яких встановлені спеціальні правила. Для окремих видів вимог законом може встановлюватися спеціальна позовна давність: скорочена або більш тривала порівняно із загальною позовною давністю. Позовна давність в один рік застосовується, зокрема, до вимог: 1) про стягнення недотримки (штрафу, пені); 2) про спростування недостовірної інформації, поміщеної у засобах масової інформації. У цьому разі позовна давність обчислюється від дня поміщення цих відомостей у засобах масової інформації або від дня, коли особа довідалася чи могла довідатися про ці відомості; 3) про переведення на співвласника прав та обов'язків покупця у разі порушення переважного права купівлі частки у праві спільної часткової власності; 4) у зв'язку з недоліками проданого товару; 5) про розірвання договору дарування; 6) у зв'язку з перевезенням вантажу, пошти; 7) про оскарження дій виконавця заповіту.

Цивільним кодексом України було також змінено деякі строки позовної давності. Зокрема, відповідно до ст. 258 строк позовної давності щодо вимог

про стягнення недотримки, про недоліки проданого товару, у зв'язку із перевезенням вантажу та пошти, що раніше складав 6 місяців, було продовжено до 1 року. Також Цивільним кодексом України було запроваджено річний спеціальний скорочений строк позовної давності щодо вимог про переведення на співвласника прав та обов'язків покупця у разі порушення переважного права купівлі частки у праві спільної часткової власності, про розірвання договору дарування, про оскарження дій виконавця заповіту. До вимог у зв'язку з недоліками проданого товару застосовується позовна давність в один рік, яка обчислюється від дня виявлення недоліків у межах строків, встановлених статтею 680 цього Кодексу, а, якщо на товар встановлено гарантійний строк (строк придатності), – від дня виявлення недоліків у межах гарантійного строку (строку придатності).

Провівши дослідження становлення та розвитку давності у цивільному праві України, можна зробити наступні висновки. Перші згадки про давність на українських територіях з'являються у Віслицькому статуті польського короля Казимира, що датується 1347 роком. Наступний документ, в якому згадується про давність – Литовські статuti 1529, 1566 та 1588 років. В даних статутах з'являється поняття «земська давність» та правила її перебігу, але вони не розрізняли позивної і набувальної давності [3, с. 73].

У 1743 році «Права, за якими судиться малоросійський народ» запровадили різні тривалості давності залежно від виду майна, що було предметом суперечки. На початку 19 століття на території України мали застосування дві найбільші кодифікації: Загальне австрійське цивільне уложення 1811 року та Звід законів Російської імперії 1832 року. Вони забезпечували детальну регламентацію давності у цивільно-правових відносинах. Радянський період в історії давності мав своє відображення в двох Цивільних кодексах УРСР 1922 і 1963 років. Вказані кодифіковані акти відмовились від набувальної давності, запровадили розмежування строків давності залежно від суб'єктів, між якими вона застосовувалась, але їх норми, як норми дореволюційного законодавства, мали імперативний

характер. На сучасному етапі основним нормативно-правовим актом, який регулює правовий інститут позовної давності у цивільному праві, є Цивільний кодекс України. Загальний строк позовної давності становить три роки. Скорочений спеціальний строк позовної давності (один рік) та спеціальні подовжені строки позовної давності (п'ять років, десять років) застосовується у випадках, передбачених Цивільним кодексом України.

Вперше згадка про набувальну давність містилася у Псковській судовій грамоті, далі норми про набувальну давність зникли і з'явилися лише в Зводі законів Російської імперії.

У радянській період законодавець знову не згадує про інститут набувальної давності. Радянський період вітчизняної історії характеризувався свідомим заперечуванням ідеї приватної власності, а, отже, розробок з питань набуття права власності на нерухоме майно за набувальною давністю у ті часи не велося через політичні та ідеологічні фактори. І лише з прийняттям у 2001 р. Земельного Кодексу України та в 2003 р. ЦК України інститут набувальної давності був легалізований [48, с. 163].

Набувальна давність, як найстаріший правовий інститут, що виник у римському праві, знайшов своє відображення в цивільному законодавстві багатьох країн романо-германської системи права й існував у країнах ЄС, Україні та в Російській імперії до революції, однак, на жаль, не був затребуваний радянським законодавством. Деякий час у радянському цивільному праві тема речових прав взагалі була закрыта. Відсутність набувальної давності в радянські часи зумовлювалося, по-перше, наявністю презумпції державної власності на безхазяйні речі, по-друге, існуючими нормами моралі соціалістичного суспільства, згідно з якими, як стверджував тогочасний науковець О. С. Юрченко, «окремі особи отримали легальну можливість привласнювати результати праці інших, безпідставно збагачуватися за чужий рахунок, отримувати нетрудові доходи» [49, с. 63-68]. Крім того, не слід забувати, що в радянській юридичній науці ставлення до права власності та його інститутів перебувало під впливом

виключно критичного, негативного ставлення до положень права власності законодавства найбільш розвинених держав Заходу.

Відсутність в українському праві протягом довгих років інституту набувальної давності навряд чи можна вважати великим успіхом, і в будь-якому разі воно не могло не накласти відбиток на функціонування майнового обороту в цілому. Наприклад, у ситуації втрати власником можливості повернути собі майно, що знаходиться у володінні іншої особи, власник був позбавлений легальних засобів захисту своєї позиції. Одночасно власник, домігшись повернення майна будь-яким чином, у тому числі й нелегальним способом, аж до насильницьких дій, цілком відновлював усю повноту своїх прав без будь-яких правових наслідків.

ЦК УРСР 1963 року [50] не містив поняття «інститут набувальної давності». При цьому в п. 8 Прикінцевих та перехідних положень ЦК України зазначено, що правила ст. 344 ЦК України про набуття права власності за набувальною давністю поширюються також у разі, коли особа почала володіти нерухомим майном за три роки до набрання чинності ЦК України. Зазначена конструкція вважається не зовсім вдалою, бо може призвести до різного тлумачення вислову «за три роки до набрання чинності ЦК України».

Аналізуючи Прикінцеві та перехідні положення ЦК України, вжиті у них формулювання «поширюються також на випадки, коли володіння нерухомим майном почалося за три роки» можна вважати юридично некоректним, оскільки, як у науковій літературі, так і на практиці це положення тлумачиться по-різному, що унеможливлює визначення єдиного порядку його застосування. Здійснюючи тлумачення зазначеної конструкції, окремі автори не приділяють достатньої уваги вжитому в ній слову «також» і стверджують, що для застосування набувальної давності законом надана зворотня сила тільки за три роки до набрання чинності ЦК України [51, с. 101]. Зокрема, І. І. Караваєв зазначає, що «набувальна давність, як підстава виникнення права власності з врахуванням п. 8 Прикінцевих та 40

перехідних положень ЦК, застосовується не раніше 1 січня 2001 року, що по суті є обмеженням в часі зворотної дії норми ст. 344 ЦК» [52, с. 28]. Крім того, подібну позицію висловили і деякі судді Верховного Суду України, зазначивши в одній із колективних праць, що «пунктом 8 Прикінцевих та перехідних положень ЦК України чинність правил ст. 344 про набувальну давність поширюється на випадки, коли володіння почалося за 3 роки або пізніше до набрання чинності ЦК України. Це свідчить про те, що інституту набувальної давності надана обмежена зворотня сила – на період до 3 років до дня набрання чинності ЦК України, тобто визнається, що таке володіння майном може бути враховано з 1 січня 2001 року або з більш пізньої дати...» [53, с. 276]. У більшості випадків судді, дотримуючись аналогічної практики, переважно дотримуються останнього варіанта тлумачення, особливо не пояснюючи причин. Як приклад звернемо увагу на ухвалу Верховного Суду України від 10 червня 2009 року [54], де зазначається про те, що правовідносини щодо нерухомого майна право власності на яке, особи, набуватимуть за набувальною давністю, з урахуванням положень ст. 5 ЦК України, п. 8 Прикінцевих та перехідних положень ЦК України, слід розглядати ,які виникли з 1 січня 2001 року, так як відповідно до положень ЦК України розглядатимуться позови про набуття права власності на нерухоме майно за набувальною давністю осіб, які розпочали володіння таким нерухомим майном за три роки до набуття чинності ЦК України, тобто до 1 січня 2004 року.

Аналогічну позицію висловив і Вищий господарський суд України, зокрема, в постанові від 22 січня 2008 року № 8/509-НМ: «Правила про набувальну давність можуть поширюватись на випадки, коли володіння майном (в тому числі нерухомим) почалося за три роки до набрання чинності ЦК України, тобто відлік строків, про які йдеться в частині першій статті 344 цього Кодексу, зокрема, 10-річного, може починатися з 01.01.2001 року, але жодним чином не з 1998 року, як гадає скаржник» [55].

Така ж позиція відображена і в постанові пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ «Про судову практику в справах про захист права власності та інших речових прав» від 7 лютого 2014 року № 5. Разом з тим в юридичній літературі висловлюються і протилежні думки, відповідно до яких у вжитій в п. 8 Прикінцевих та перехідних положень ЦК України законодавчій конструкції особливої уваги привертає вираз «також», який свідчить про можливість застосування набувальної давності у випадках, коли володіння майном почалося незалежно від строків до набрання чинності новим ЦК України та продовжували існувати станом на 1 січня 2001 року [56, с. 47]. Таку позицію також висловили деякі судді Верховного Суду України в науково-практичному коментарі до ЦК України, зазначивши, що «п. 8 Прикінцевих та перехідних положень ЦК слід тлумачити так, що за умови володіння на 31 грудня 2000 року (на день, що на три роки передує дню набрання чинності ЦК) застосовуються правила ст. 344 ЦК, а до набувальної давності зараховується весь строк володіння» [57, с. 871]. Саме зазначене тлумачення ст. 344 та п. 8 Прикінцевих та перехідних положень ЦК України можна вважати вдалим та таким, що відповідає основній меті запровадження інституту набувальної давності в законодавство.

Досліджуючи історію виникнення та розвитку інституту давності у вітчизняному праві, слід погодитись із висновком С.О. Торопкіна, який зауважив, що «в цілому ж, розвиток інституту давності є подібним утворення сніжної грудки: сфера дії його норм поступово розширюється, охоплюючи нові галузі, правові ситуації, збагачується більш складними правилами і винятками, вдосконалюється з точки зору юридичної техніки» [17, с. 30].

При цьому, ґрунтуючись на історико-догматичному розгляді норм інституту давності, можна **виділити низку загальних закономірностей**, що відображають логіку його розвитку.

По-перше, основну роль у формуванні правового інституту давності зіграли галузі цивільного і кримінального права. Саме в цих галузях права

спочатку виникли давнісні строки (позовна, набувальна давність і давність притягнення до кримінальної відповідальності), і саме вони служили взірцем, моделлю для створення подібних термінів в інших галузях сучасного права: адміністративному, податковому, сімейному тощо.

По-друге, строки давності закріплюються у приватному праві набагато раніше, ніж у праві публічному. Так, у кримінальному праві строки давності з'явилися більше ніж на 5 століть пізніше, ніж у цивільному. Цей факт свідчить про певний взаємозв'язок між встановленням строків давності і розвитком суспільної свідомості.

По-третє, для вітчизняного цивільного права тривалий період характерна відсутність набувальної давності, протягом якого вона замінюється давністю позовною. Звідси, переважаючою умовою застосування інституту давності стало спливу певного проміжку часу. Така особливість була відзначена Д. І. Мейером, який писав, що «...в нашій практиці розуміють під давністю саме давнісний строк, кажучи, наприклад, пройшла давність, пройшли дві, три давності» [25, с. 89].

Вказані тенденції в історії інституту давності були обумовлені, з одного боку, динамікою відповідних суспільних відносин, так і розвитком юридичного мислення, розуміння права в цілому. Багато вчених у різні часи по-своєму трактували, пропонували свої теорії давності, що в свою чергу впливало на правотворчість і практику застосування законодавства про давність. Відповісти на питання, наскільки вірними і ефективними були запропоновані теорії, можна лише, зрозумівши сутність інституту давності, критично осмисливши його роль в регулюванні суспільних відносин.

1.3 Передумови запровадження інституту давності у сучасному праві

Запровадження інституту позовної давності в цивільних правовідносинах до законодавств різних держав, включаючи Україну, пояснюється цілим рядом обставин. Ведучи мову про ці обставини в юридичній літературі, нерідко ототожнюють мету і передумови існування позовної давності. Так, видатний німецький вчений-цивіліст Ф.-К.Савіньї в 1841 році у своїй праці «Система сучасного римського права» обґрунтовував необхідність давності по-перше, стійкістю і непорушністю існуючих правовідносин; по-друге, припущенням скасування чи зникнення того права, яке залишалось без реалізації протягом тривалого часу; по-третє, усуненням зловживань з боку позивача, який, відкладаючи пред'явлення позову, бажає створити перешкоди або унеможливити захист з боку відповідача [58, с. 332]. Однак, згадані поняття треба розмежовувати хоча б тому, що мета запровадження давності є єдиною для всіх її видів, а передумови існування цього інституту різні.

Для кожного виду давності характерні власні передумови. Передумови існування давності – це ті конкретні соціально-економічні умови, які складають основу цього інституту, спонукають законодавця до його оформлення правовими нормами. Для порівняння цих понять можна провести аналогію з метою та мотивами правочину.

Оскільки цивільне законодавство Української РСР передбачало лише один вид давності – позовну (давність примусового виконання добровільно невиконаного обов'язку вважалась процесуальним строком), то не могло й бути мови про різні передумови її запровадження. Сьогодні, коли до виконавчої давності починають вкладати матеріально-правовий, а не процесуальний зміст, і до того ж, ЦК України передбачає набувальну

давність, необхідною уявляється відмова від однакового розуміння їх передумов.

Як відомо, всі види давності мають різні сфери та напрями дії. Тому, наприклад, не можна причини впровадження набувальної давності поширювати на давність позовну. Інакше кажучи, як немає єдиної теорії давності, так і немає єдиних передумов існування усіх її видів.

Враховуючи те, що позовна давність має властивість припиняти право на звернення з вимогою про захист, необхідно встановити причини, з яких вона наділена такою здатністю. Інакше кажучи, сутність позовної давності не може бути з'ясована без визначення передумов її запровадження до законодавства. За висловом Є. В. Васьковського, «...закінчення часу більшої чи меншої тривалості не повинно було б спричиняти жодного впливу на права. Хто має цивільне право, той може розпоряджатися ним як завгодно: здійснювати чи не здійснювати, передавати, захищати, відмовлятися тощо» [36, с. 89]. Не зважаючи на це, законодавство більшості країн світу формулює позовну давність, як правоприпиняючий юридичний факт. Передумов закріплення в праві такого інституту виділяють декілька.

Вже в Дигестах Юстиніана запровадження позовної давності одночасно обґрунтовувалося карою за неналежне ставлення до реалізації своїх прав та причинами виховного характеру. З одного боку, настання правових наслідків впливу позовної давності виправдовувалися тим, що власнику дарується достатній строк часу для витребування своїх речей, а з іншого боку – вона (позовна давність) потрібна, щоб була якась різниця між інертними особами і тими, хто пильно ставиться до своїх прав. В той же час, в джерелах римського права зустрічаються вислови, в яких існування позовної давності пояснюється всеохоплюючою силою часу: час є силою, від якої не може звільнитись людська свідомість; що довго існувало, вже тільки тому, що воно існувало видається нам чимось стійким і незмінним. Висловлювалося також припущення відсутності суб'єктивного права: інакше важко уявити, щоб

супротивник так довго залишав існуюче положення без будь-яких заперечень [59, с. 215].

Вказані ідеї римських юристів знайшли своє продовження у вченнях представників української цивілістики XIX століття. Так, професор О. Огоновський вважав, що за давності, як причина втрати жадань правних, виправдовується по-перше, недбалістю, яка не варта правової охорони, а по-друге, інтересом інших осіб, котрих не можна наражати на небезпеку безпідставних вимог через вплив довгого часу [60, с. 58]. С. Дністрянський обґрунтовував позовну давність презумпцією втрати матеріального права його суб'єктом, бо в іншому випадку воно було б реалізовано протягом встановленого у законі періоду часу. Для справжнього передавнення (позовна давність) вистачає тільки не реалізовувати протягом 30 років якогось права, що його можна було б для себе здійснити [61, с. 112].

Пояснення позовної давності, як покарання за несумлінне ставлення до своїх прав, зустріло справедливую критику в цивілістичній літературі того періоду. Не можна вбачати підстави давності у бажанні законодавця покарати суб'єкта права за нехтування ним, тому що сутність цивільного права полягає в певній свободі здійснення його, і нездійснення права, хоча б і тривале, не складає протиправну поведінку. У позовній давності не слід вбачати кару за несумлінність, тому що правові наслідки її впливу мають місце і в тих випадках, коли причиною, внаслідок якої особа не звернулася до суду, є цілком інші обставини. Наприклад, небажання кредитора ускладнювати відносини із своїм контрагентом або розпочинати процес проти боржника, який не здатен заплатити. Основною метою давності є виключно надання засобу захисту від за давнених позовів, уповільнення в їх пред'явленні не може бути приводом до покарання з точки зору публічного інтересу.

Обґрунтування позовної давності припущенням мовчазної відмови від права, яке могло бути реалізоване під час її перебігу, теж не мало загального визнання. Нездійснення права не може означати відмову від нього, тому що у

видимому нездійсненні може приховуватися здійснення. Наприклад, землевласник, залишаючи ділянку виснаженої землі без обробітку для покращення її продуктивних сил, допускає, в той же час, сусідніх селян косити траву на цій землі.

Аналізуючи причини встановлення інституту позовної давності, окремі автори намагалися зосередити свою увагу на процесуальних моментах – труднощах у доказуванні для відповідача зі впливом тривалого строку, і тим самим ставили на перший план інтереси останнього. Адже відповідач у цей час може втратити докази виконання своїх обов'язків, наприклад, взяти найпростіший приклад, він може втратити докази сплати боргу. У своїх поглядах на передумови запровадження до законодавства інституту позовної давності правова думка XX століття, у т.ч. і колишнього Радянського Союзу, так чи інакше, за основу брала ідеї своїх попередників. Хоча, слід зауважити, висловлювалися і нові міркування. Так, було запропоновано встановити спеціальні підстави для кожного виду позовної давності в залежності від суб'єктів правовідносин та їх змісту. Спеціальним призначенням позовної давності у правовідносинах між соціалістичними господарськими організаціями вважалося зміцнення планової, договірної і фінансової дисципліни. Що стосується правовідносин, які складаються між громадянами, інститут позовної давності був призначений для захисту добросовісного відповідача і для забезпечення впевненості громадян в тому, що майнова цінність, яка давно стала частиною їх господарства, не буде вилучена у них без достатніх підстав [62, с. 235].

В сучасний період, коли всім власникам забезпечуються рівні умови здійснення своїх прав, розмежування причин запровадження позовної давності за суб'єктом критерієм не витримує критики. Позовна давність як єдиний інститут однаково діє щодо всіх суб'єктів цивільних правовідносин – чи то фізичних, чи юридичних осіб. Очевидно, що з цих же міркувань виходив і законодавець, коли 11.07.1995 року вносив зміни до ст.71 ЦК України, встановивши єдиний загальний строк позовної давності тривалістю

у три роки. Не має достатніх підстав також для виділення відмінностей між причинами введення позовної давності в залежності від змісту правовідносин. Правові наслідки впливу позовної давності у вигляді відмови в позові настають у всіх випадках, незалежно від того, чи мова йде про відносини, які виникають з договору перевезення, чи у зв'язку з невиконанням або простроченням виконання грошового зобов'язання.

В юридичній літературі радянського періоду передумови існування інституту позовної давності прийнято було пов'язувати із втратою юридичного інтересу до реалізації свого права особою: якщо до боржника, який порушив зобов'язання, зі спливом певного тривалого часу не пред'являється позов, то це найчастіше свідчить, що особа, чиє право порушено, не відчувала особливого інтересу до здійснення свого права. Після впливу позовної давності, навпаки, особа залишається носієм охоронюваного законом інтересу, а не втрачає його. На думку С. Н. Абрамова, позовна давність встановлюється ще й тому, що не можна існуючі фактичні відносини невизначено довго залишати під загрозою можливості примусової їх зміни чи ліквідації [63, с. 3]. Ми не можемо у повній мірі погодитись і з цією аргументацією, оскільки боржнику, якщо він дійсно є зобов'язаною особою, ніщо не перешкоджає виконати свій обов'язок протягом перебігу позовної давності, і тим самим усунути вказану загрозу. І. Б. Новіцький обґрунтовував запровадження позовної давності необхідністю полегшення роботи суддів. Звільняючи суди від потреби розглядати всі деталі фактичних обставин (за пропуском встановленого строку) в таких справах, де перевірити у всіх подробицях фактичні обставини було б і неможливо внаслідок того, що вони мали місце значно раніше, аніж заявляється позов, позовна давність полегшує становище суду. На думку вченого, зважаючи на законодавче положення про те, що суд зобов'язаний вживати передбачених законом заходів до всебічного, повного і об'єктивного з'ясування обставин справи, позовна давність має своєю передумовою необхідність звільнити суд від цього обов'язку [64, с. 177, 181].

8 грудня 1961 р. Верховна Рада СРСР затвердила Основи цивільного законодавства Союзу РСР і союзних республік (Основи 1961 року), а 1963 року було прийнято Цивільний кодекс УРСР [65], який відображав і певною мірою дублював норми Основ 1961 року та ЦК РСФСР 1964 року. Ці два законодавчі акти встановлювали загальний строк позовної давності за позовом приватної особи – у 3 роки, а для позовів державних організацій, колгоспів та інших кооперативних і громадських організацій одна до одної – в один рік (ст. 16). У подальшому до ЦК УРСР 1963 року було внесено зміни від 11 липня 1995 р., за якими було запроваджено єдиний загальний строк позовної давності у 3 роки. Слід зазначити, що за ЦК УРСР 1963 року, пред'явлення позову, як факту для переривання строку позовної давності, було недостатньо, обов'язковою умовою передбачався розгляд позову судом, тому що залишення позову без розгляду не переривало строку позовної давності

Крім того, у ЦК УРСР 1963 року містилися норми, які були новими для цивільного законодавства, зокрема:

1) не допускалося зарахування вимог, щодо яких минув строк позовної давності (ст. 218);

2) початок перебігу строку позовної давності за загальним правилом починався з дня, коли особа дізналася або повинна була дізнатися про порушення свого права (ст. 76).

Вказані норми надавали підстави для розвитку вчень про позовну давність у радянській цивілістиці. Однак, загалом вони підтримували ідею впровадження інституту позовної давності з виховною метою. Так, В. П. Грібанов писав, що дії правопорушника, вчинені в минулому, після впливу тривалого часу, можуть втратити суспільно небезпечний характер, і застосування до нього заходів примусу може виявитися не лише непотрібним, але й таким, що суперечить цілям правового примусу у суспільстві [66, с. 114]. Ця думка є нічим іншим, як одним із проявів ідеї про

охорону інтересів добросовісного відповідача, в якій акцентується увага на її виховному моменті.

Після розпаду СРСР більшість його колишніх республік об'єдналися у Співдружність незалежних держав і утворили в 1992 році Міжпарламентську асамблею держав-учасниць СНД, якою була розроблена модель Цивільного кодексу. Його проект був прийнятий, як рекомендаційний, у вересні 1994 року. Модельний цивільний кодекс країн СНД 1994 року [67] давав визначення позовної давності, яке відповідало її сутності, акцентуючи увагу на тому, що позовна давність застосовується для захисту лише порушеного права особи, а саме: «позовною давністю визнається строк для захисту права за позовом особи, право якої порушено» (ст. 206). Законодавцем уперше було запроваджено позовну давність до визнання оспорюваної угоди недійсною і застосування наслідків її недійсності в 1 рік, а застосування наслідків недійсності нікчемної – у 10 років (ст. 180). Крім того, було обмежено можливість подачі заяви про застосування позовної давності – до моменту винесення судом рішення (ч. 2 ст. 210). Також було розширено перелік підстав призупинення перебігу позовної давності та вимог, на які вона не поширювалася.

Чинний ЦК України у ст. 256 надає визначення позовної давності, як строку, у межах якого особа може звернутися до суду з вимогою про захист свого цивільного права або інтересу. При цьому загальна позовна давність встановлюється тривалістю у три роки (ст. 257). Українське законодавство знає скорочений строк позовної давності (ч. 2 ст. 258) і більш тривалий. Стосовно останнього, законодавець протягом чинності кодексу декілька разів вносив зміни – у 2011 та 2015 роках. При цьому закон допускає збільшення строку позовної давності за волею осіб (ч. 1 ст. 259), водночас забороняючи її зменшення (ч. 2 ст. 259). Слід визнати недоцільним надання можливості сторонам скорочувати давність через побоювання насильництва волі одного з контрагентів над волею іншого, яке спричинить обмеження права економічно слабкої сторони на судовий захист, що неприпустимо в силу невід'ємності

останньої. Натомість продовження строку позовною давності за волею сторін є прогресивною нормою, зважаючи на те, що цей інститут переважно створений для захисту боржників. Відтак врегулювання питання про дозвіл або заборону продовження терміну давності волевиявленням сторін у більшій мірі має залежати від автономії волі боржника, яка превалює над суспільним інтересом.

В правовій доктрині зарубіжних країн вирішення питання про передумови запровадження позовної давності залежить від того інститутом якого права, – матеріального чи процесуального, – вона є. Однак, у будь-якому випадку наголос робиться на інтересах добросовісного відповідача.

В країнах англо-саксонської (прецедентної) системи права, де позовна давність розглядається, як інститут цивільного процесу, наголос робиться процесуальних моментах, а саме: на складності доказування внаслідок втрати доказів. Зі впливом тривалого періоду часу помирають свідки, втрачаються речові та письмові докази, сторони забувають про суттєві для справи обставини. Все це ускладнює процес доказування, впливає на об'єктивність прийнятого рішення. Теорія «втрати доказів» знайшла своє відображення, зокрема, у законодавстві цих країн. Так, в Англії для позовів щодо угод, які не потребують нотаріального оформлення, встановлюється строк позовної давності у шість років, а для позовів «скріплених печаткою» – дванадцять років [68]. Строк для пред'явлення позову в разі порушення договору в різних штатах США неоднаковий, і в багатьох штатах закони проводять відмінності між договорами, укладеними усно чи письмово.

Наприклад, в Індіані строк для подання позову із усного договору складає 6, а із письмового – 10 років; в Іллінойсі встановлено строк 5 років для позовів із усних договорів і 10 років для позовів із договорів письмових [69, с. 120]. Таким чином, законодавство про позовну давність Англії та США сформульовано за правилом: чим більша імовірність втрати доказів (письмовий або усний договір), тим менша тривалість позовної давності, і навпаки.

В країнах романо-германської (нормативно-актної) системи права, де позовна давність є інститутом матеріального права, її запровадження обґрунтовується необхідністю встановлення правових засобів захисту для відповідача. У Мотивах до Німецького Цивільного уложення передбачено, що підстава погашувальної давності – покласти край виступам позивачів із за давними позовами. Оборот не терпить того, щоб факти, які довго замовчувалися, можливо, – існуючі в далекому минулому, висувалися в якості джерел правових вимог в той час, коли залучений до суду боржник, завдяки всеохоплюючій силі часу, взагалі позбавлений можливості або тільки з певними труднощами зможе використати обставини, які говорять за нього і звільняють його від відповідальності. Давність призначена для охорони (запобігання, попередження) від необґрунтованих вимог, оскільки встановлення фактів і, разом з тим, правового положення відповідача зі впливом тривалого періоду часу ускладнюється [70, с. 115-116].

Позовна давність, вважається, встановлена для загального блага та користі всього цивільного обороту, разом з тим після римського права давність позовів існувала не скрізь. Неуважне ставлення до індустріальних товариств до давності пояснюється тим, що за допомогою позовного терміну відбувається, по суті, експропріація майна. Актив значно знецінюється, якщо боржника більше не можна примусити до виконання обов'язку за задоволеною вимогою. Однак правові системи слідом за римським правом поступово визнали важливість часових рамок примусу до виконання. Правила про позовну давність в різних країнах, відрізняючись в деталях, безсумнівно, мають спільні риси, що обумовлено єдиними цілями інституту і урахуванням нижчезазначених інтересів.

(1) Інтереси боржників.

(а) доказовий інтерес. З часом боржника складніше захиститися від домагань кредитора, як правило, докази стають слабшими, достовірне встановлення суперечливих обставин не може. Рішення може виявитися заснованим на припущеннях, сумнівних доказах і не підтверджених фактах.

Якщо суд виноситиме рішення на основі недостовірних відомостей, довіра і повага суспільства до нього знизиться.

(б) інтерес у визначеності правового становища боржників (передбачуваність поведінки). Ніхто не може бути поставлений під загрозу можливого обтяження на невизначений термін. Непред'явлення вимоги тривалий час демонструє байдужість кредитора до свого права і породжує розумне очікування боржника про вичерпання інциденту. На думку одного англійського судді, задоволення позову через тривалу бездіяльності кредитора після порушення права містить в собі більше жорстокості, ніж справедливості. Боржник має право знати, як довго він буде відповідати перед кредитором. Якщо тільки порушення не пов'язане з обманом або умисним ухиленням від виконання, боржник після розумного строку має право вільно володіти річчю або володіти правом. Передбачуваність поведінки боржника – основна функція і ключ до правової політики позовної давності.

(2) Публічний інтерес (інтерес третіх осіб і держави). Знаменита максима говорить: «*Interest rei publicae ut sit finis litium*». Загальний інтерес вимагає миру, стабільності, міцності обороту, швидкого вирішення спорів, щоб не створювати невизначеність, несправедливість і не збільшувати судові витрати зза тривалості розглядів і дорожнечі доказів. Для спокою спільноти потрібно встановити термін, після закінчення якого тяжба була б безперспективною, а титул і право не могли б бути поставлені під сумнів. Треті особи, які вступають в угоди з кредитором або боржником, зацікавлені в достовірних відомостях про приналежність речі або активу. Усуваючи страх перед можливими майбутніми розглядами, позовна давність сприяє соціальному та економічному розвитку і збільшує продуктивність [70, с. 17].

(3) Інтереси кредиторів. Позовна давність стимулює кредитора до своєчасної реалізації і захисту свого права, караючи за недбалість поведінки. Порівнюючи між собою вагомість мотивів установи давності, більшість вважає, через складнощі захисту від застарілих позовів закон приходить на

допомогу, перш за все, боржнику, створюючи вигідну йому презумпцію того, що борг погашений. Проте насправді політика права, що встановлює давність, ілюструє більш широке правило, що закон сприяє тому, хто сам собі допомагає. Таким чином, позовна давність в основному націлена на створення правової визначеності, виступаючи регулюючим, упорядковуючим і заспокійливим засобом припинення суперечок. З іншого боку, позовна давність не має вагомих справедливих або моральних підстав, навряд чи може бути пояснена впливом часу на правовідношення, а базується скоріше на прагматизмі, зручності, доцільності. Заради стабільності права правопорядок повинен миритися з тим, що давність йде на користь і несправного боржника, який точно знає, що він ще залишається повинен. Виникнення позовної давності не пов'язано з ідеями природного права (*ius naturale*) або права справедливості (*law of equity*), це в чистому вигляді продукт політики права. У випадку з позовною давністю неможливо одночасне застосування таких принципів цивільного права, як справедливість, правова визначеність, передбачуваність та ефективність. Майже будь-яка система правил позовної давності завідомо несправедливе як по відношенню до кредитора, який не має достатнього часу для пред'явлення позову, так і по відношенню до боржника, який змушений захищатися від позову після декількох років бездіяльності кредитора. Система правил про позовну давність прагне, наскільки це можливо, зменшити несправедливість і примирити інтереси сторін. Роблячи складний вибір між згаданими принципами в регулюванні позовної давності, правову визначеність, передбачуваність і ефективність в цілому слід віддати перевагу справедливості в кожному конкретному випадку. При нормуванні позовної давності, заснованої головним чином для захисту боржника, необхідно дотримуватися балансу інтересів боржника, кредитора і суспільства в цілому. Неминучий наслідок застосування позовної давності для зміцнення стабільності правопорядку – обмеження права кредитора. Оскільки з пропуском строку на пред'явлення позову втрачається можливість

примусового захисту, позовна давність, безперечно, обмежує право. При цьому, чим коротше термін давності, тим дане обмеження чутливіше; чим давність триваліше, тим менше сорому зазнає управнений. З точки зору забезпечення міцності майнових правовідносин строк не повинен бути дуже коротким. З позиції усунення невизначеності правовідносин бажано термін вкоротити, щоб скоріше піти від невизначеності. Мотиви установи та функції інституту важливі при обговоренні, встановленні та застосуванні правил про позовну давність.

Європейський суд з прав людини, юрисдикція якого поширюється на всі питання, тлумачення і застосування Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод [71] (п. 1 ст. 32 Конвенції), зазначає, що позовна давність – це законне право правопорушника уникнути переслідування або притягнення до відповідальності після закінчення певного періоду після вчинення правопорушення. Застосування термінів позовної давності має кілька важливих цілей, а саме: забезпечувати юридичну визначеність і закінченість, захищати потенційних відповідачів від прострочених позовів і запобігати несправедливості, яка може статися в разі, якщо суди будуть змушені вирішувати справи про події, які відбувалися в далекому минулому, спираючись на докази, які вже, можливо, втратили достовірність і повноту із закінченням часу (п. 51 рішення від 22 жовтня 1996 по заявам № 22083/93, 22095/93 у справі «Стаббінгс та інші проти Сполученого Королівства» [72]; п. 570 рішення від 20 вересня 2011 року по заявою у справі «ВАТ« Нафтова компанія «ЮКОС» проти Росії » [73]).

Відповідно до ч.1 ст.79 ЦК України перебіг строку позовної давності переривається пред'явленням позову в установленому порядку. З точки зору формулювання позовної давності, як засобу захисту добросовісних відповідачів від необгрунтованих позовів, пред'явлення позову до впливу позовної давності, примушує відповідача зайняти активне становище, подбати про забезпечення себе доказами, які б дали йому можливість заперечити позовну вимогу по суті. Саме через те, що пред'явлення позову в

межах позовної давності дає відповідачу можливість підготуватися до захисту, перебіг позовної давності починається спочатку – з моменту звернення з позовом. В частині другій цієї ж статті передбачено можливість перериву позовної давності вчиненням зобов'язаною особою дій, що свідчать про визнання боргу. Ця норма знову ж підтверджує думку про те, що позовна давність встановлена в інтересах відповідача. Особа, яка знає, що вона дійсно зобов'язана і добросовісно ставиться до своїх обов'язків – не потребує давності, не ховається за її правоприпиняючою дією, а навпаки, визнанням боргу перериває її перебіг. Позовна давність з волі добросовісного боржника починає спливати спочатку.

Таким чином, аналіз окремих норм ЦК України дає підстави зробити висновок, що інститут позовної давності, побудований на положенні згідно з яким, передумовою його запровадження є недопустимість ускладнити або зробити неможливим захист з боку добросовісного відповідача відкладенням пред'явлення позову з боку позивача. При чому, слід пам'ятати, що такі правила позовної давності можуть йти на користь і недобросовісному боржнику, який, напевно, знає про існування свого зобов'язання. Однак, в інтересах захисту від необгрунтованих позовів публічний порядок повинен миритися з такими ситуаціями. Застосування ж позовної давності пояснюється, перш за все, необхідністю захистити того, хто в дійсності не зобов'язаний.

ЦК України, як і цивільне законодавство більшості європейських держав, передбачає застосування позовної давності судом тільки за заявою сторони у суперечці. Зрозуміло, що такою стороною, яка зацікавлена у настанні наслідків впливу позовної давності є відповідач. Тобто, ЦК містить ще одну підставу стверджувати, що передумовою запровадження інституту позовної давності є інтерес добросовісного відповідача, який зі впливом тривалого перебігу в часі втратив засоби доказування безпідставності вимоги позивача. Тому, законом йому надається можливість захищатися не по суті суперечки, а шляхом заперечення давністю.

Виникненню набувальної давності передувало *ususauctoritas* (користування і порука), що становило собою давнісне володіння майном або речами згідно з найдавнішим правом, коли достатньо було двох об'єктивних реквізитів: *usus* у сенсі володіння і дворічного строку для земельних ділянок або річного – для інших речей [74, с. 48]. Протягом цього часу відчужувач мав відповідати давнісному власникові за евікцію речі, тобто за відчуження в покупця набутого ним майна за мотивами, що виникли до його продажу. Давнісне володіння не поширювалося на крадені речі й речі перегринів. Як свого часу зазначив науковець Д. Діюшді, римляни завжди розуміли *usucapio* як придбання через *usus* (придбання через користування), який використовувався для позначення володіння як власника, так і невластника [75, р. 104].

Варто сказати, що серед науковців не існує спільної думки щодо передумов запровадження інституту набувальної давності до цивільного законодавства. Так, російський вчений В. В. Вороной вбачав передумову набувальної давності у мовчазній угоді між особою, яка набуває право, і особою, яка його втрачає. Автори іншої теорії вбачали передумову запровадження інституту набувальної давності у необхідності встановлення санкції для власника за недбале ставлення до свого права. Ю. К. Толстой вважав, що передумови давності взагалі, і набувальної зокрема, слід шукати поза юридичною сферою, в загальному значенні часу. «Час є силою, від якої зовсім не може звільнитись людська думка; що довго існувало, вже лише тому, що воно існувало, видається нам чимось міцним і непорушним» [76, с. 29]. Будь-який юридичний інститут може зумовлюватися передумовами як правового, так і неправового характеру. Разом з тим, існування набувальної давності не може бути пояснено виключно категорією часу [77, с. 68].

Як було показано у підрозділі 1.2 Розділу 2 дисертаційного дослідження, у 1990-х рр. у зв'язку зі скасуванням презумпції права власності держави на безхазайне майно (і пов'язаних з її дією привілеїв)

відпали будь-які правові підстави для повернення власнику (державі) під виглядом безхазяйного «задавненого» з його боку майна. Надалі, в складі «задавненого» майна могли виявитися речі, що належали на праві власності не тільки державі, але також і приватним власникам, а отже, не існувало жодних підстав ані для передачі даних речей державі (знову-таки під виглядом безхазяйника), ні взагалі для повернення майна до цивільно-правового обігу. У той же час із закінченням строку позовної давності власник такого майна, хоча і залишався власником, але фактично позбавлявся всіх складових цього абсолютного права правомочностей. Також слід додати, що з-за відсутності відповідних документів для власника було проблематичним або навіть неможливим здійснити доказ свого права на річ, якою він володіє. Нарешті, в цілому не існувало жодного правового механізму для того, щоб власник «задавненої» речі придбав на неї титул власності. Як результат така річ фактично назавжди вибула з цивілізованого цивільного обороту, а з економічної точки зору вимагається, навпаки, постійне максимальне залучення до нього кожного, хто входить до обороту видів майна і ґрунтується на відомому принципі: «ніхто не може передати іншому більше прав на річ, ніж має сам» (*«peto plus juris ad alienum transferre potest, quant ipso habe»*).

Зазначені соціально-економічні причини в умовах наявності прогалин у правовому регулюванні приводили до необхідності моделювання нестандартних шляхів вирішення ситуацій щодо володіння майном. У нових умовах нагальна потреба в самостійній детальній регламентації строку давності володіння і формуванні стрункої конструкції інституту набувальної давності була очевидною і тому врахована новітнім українським законодавством.

Таким чином, розробка інституту набувальної давності в Україні йшла шляхом поступового поділу єдиної давності на давність позовну і давність набувальну. Для кожного із зазначених видів давності визначалися свої

класифікаційні ознаки, значення та місце у системі цивільно-правових категорій.

При цьому підставою будь-якої давності служить сприяння загальній стабільності прав у цивільно-правовому обороті, усунення невизначеності в питанні щодо приналежності прав. Відтак, давність покликана служити перешкодою для розвитку можливих зловживань з боку учасників цивільних правовідносин. Так, із закінченням значного проміжку часу з моменту виникнення правовідношення може бути важко представити ті чи інші письмові документи, знаходження свідків тощо. Якщо можливість примусового здійснення права не обмежена жодними строками або відсутня можливість для сумлінної особи набути майно у власність, формально уповноважена особа, лише підтвердивши наявність своїх прав, зможе не зустріти належного, заснованого на законі заперечення з боку боржника і таким чином отримати необґрунтоване присудження. Така постійна небезпека для учасника правовідношення бути підданим негативним наслідкам своєї поведінки не відповідатиме інтересам цивільного обороту. Давність покликана усувати можливий негативний ефект від закінчення певного періоду часу. Встановлення давності спонукає власника до постійного нагляду за своїм майном і дбайливого його використання з отриманням з нього всіх можливих користей. Нарешті, встановлення строку давності має на меті полегшення і оптимізацію діяльності судів, інших державних органів.

Висновки до Розділу 1

1. Право Стародавнього Риму характеризувалось встановленням різних давнісних строків: одні існували для набуття речового права, інші виступали в якості засобів захисту від пред'явлених позовів, нарешті, треті грали роль судових строків й слугували меті впорядкування судового захисту прав і забезпечення стабільності цивільного обороту.

2. На території українських земель, що перебували у складі Австрійської, а потім Австро-Угорської імперії, діяло Загальне цивільне уложення Австрійської імперії 1811 року (ЗЦУАІ). На відмінну від попередніх нормативно-правових актів, що діяли на території України, у ЗЦУАІ вперше було закріплено поняття позовної давності: «як втрата будь-якого права, яке протягом визначеного законом строку не реалізовувалося» (ст. 1451). Також встановлювалися два види позовної давності, а саме: звичайний строк позовної давності тривалістю 30 років та спеціальна позовна давність у 3 роки, яка застосовувалася лише для визначених законом випадків (ст.ст. 1478, 1486, 1487).

3. Звід законів цивільних Російської імперії 1832 року (Звід 1832 року), який діяв на землях Лівобережної, Правобережної та Південної України. У цьому документі для позначення різних видів давності вживалися терміни «земська (погашувальна) давність» і «давність володіння». При цьому законодавець надав цим термінам загальною однакову тлумачення. Аналіз літературних джерел, надав нам змогу зробити висновок про те, що поняття «земська давність» і «давність володіння» співвідносяться лише словом «оного», тобто наявністю певних умов. Тому для земської (позовної) давності «спокойное и бесспорное оного» слід розуміти, як тривалу бездіяльність особи, невжиття нею заходів щодо захисту свого права, що впливає із додатку до ст. 694 п. 1.

4. Радянський період в історії давності в цивільних правовідносинах

представлений двома Цивільними кодексами Української Радянської Соціалістичної Республіки 1922 і 1963 років, які, виходячи із презумпції права власності на безхазяйне майно, врегулювали виключно позовну давність, встановивши її імперативний характер.

5. У результаті дослідження правових джерел щодо різних видів приватно-правових строків давності та соціально-політичних умов, за яких вони приймалися, виведено передумови впровадження тих чи інших строків давності до чинного цивільного законодавства України.

Результати дослідження, які викладені у Розділі I, відображено у наступних публікаціях автора: [2, с. 189–192]; [3, с. 70–75].

РОЗДІЛ 2. ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ДАВНОСТІ ТА ДАВНІСНИХ СТРОКІВ У ЦИВІЛЬНОМУ ПРАВІ

2.1 Поняття та правова природа давності

Право може існувати лише за умови його використання у повсякденному житті, тому у кожному юридичному явищі найважливішим є функціональний аспект. Правові норми, які не застосовуються або не можуть бути застосовані, є мертвими, оскільки не виконують свою основну функцію регулятора суспільних відносин.

Однак, перед тим, як вивчати, як саме така юридична конструкція, як давність, впливає на права та обов'язки суб'єктів права, необхідно визначитися з поняттям давності та її правовою природою.

Закон визначає час виникнення цивільних прав. Час відіграє важливу роль не тільки у житті кожної людини, але й у розвитку соціуму в цілому.

Ще більше століття тому відомий правознавець А. Д. Любавський вказував, що «питання про давність має величезне значення для приватних осіб і держави і повинно найвищою мірою збуджувати увагу юриста ... давність допускається всіма законодавствами цивілізованих народів, і тому має, можна сказати, світове значення для роду людського» [1, с. 115].

Насамперед, нас цікавить роль часу в удосконаленні правового життя суспільства, яким чином він впливає на виникнення або припинення суб'єктивних прав та обов'язків. Будь-яка подія разом із суспільними відносинами, які регулюються цивільним правом, існує в просторі й часі. Час відіграє істотну роль у цивільних правовідносинах. Суб'єктивні права і юридичні обов'язки їхніх учасників виникають, розвиваються і припиняються у певний час. Здійснення і захист цивільних прав тісно пов'язані з фактором часу [78, с.89].

В одному випадку час зумовлює набуття певних прав, наприклад, при досягненні повноліття особа стає дієздатною в певному обсязі, що, в свою чергу, дає їй можливість самотійно користуватися передбаченими законом, правами та обов'язками. В інших випадках із перебігом часу пов'язується припинення певних прав і обов'язків, тобто, закінчення строку чинності доручення або повне виконання зобов'язань з таких договорів ,як купівля-продаж, надання послуг.

Із перебігом часу у правовій літературі прийнято пов'язувати поняття «давності». Саме час покладено в основу давності у цивільних правовідносинах. Однак, закінчення періоду часу ще не достатньо, щоб настали правові наслідки, які зумовлюються давністю. Сплив часу ще не свідчить про саму давність. Для давності необхідно, щоб період часу закінчився, а в деяких випадках і тривав, за наявності або відсутності певних умов.

Давність, як правова категорія, пов'язана майже з усіма видами цивільно-правових відносин і може суттєво впливати на їхній перебіг, а отже є однією з основоположних для цивільного права та постійно знаходиться у полі зору науковців.

Як було показано у п. 1.1. Розділу 1 дисертаційного дослідження, саме поняття «давність» не є власною категорією юридичної науки, а було запозичене з ужиткового обороту. Історично поняття давності вивчалось здебільшого у межах цивільного права, але визначення її правової сутності є необхідним для всієї правової системи в цілому.

В загальному сенсі під словом «давність» розуміється віддаленість у часі, здійснення або тривалість існування чогось .Термін «давність» часто застосовується у законодавчій та правозастосовній практиці у такому загальному значенні. Наприклад, незалежно від *давності* захворювання результати лікування, донорами крові не можуть бути особи з протипоказаннями, встановленими Додатком 3 до Порядку медичного обстеження донорів крові та (або) її компонентів (курсив наш – К. П.) [79].

Давність чинності певних документів може бути не встановлена на законодавчому рівні, але принцип свободи договору (п. 1 ч. 3 ст. 3 ЦК) спонукає, наприклад, замовника у сфері державних закупівель встановлювати у кваліфікаційній документації певні давнісні строки [80].

Відомий цивіліст К. О. Неволін виводить давність з сутності права й правомірної діяльності людини. Зокрема, він зазначає, що «життя, діяльність, зовнішнє себе виявлення в такій мірі належать до суті права, що за законами всіх народів людина, не користуючись своїм правом, не приводячи його в дію протягом певного часу, нарешті зовсім втрачає його, що, навпаки, володіє відомим правом як своїм, хоча насправді воно йому не належить, нарешті, із закінченням визначеного часу, набуває це право. Для того ,щоб власник майна міг спокійно володіти ним, не побоюючись ніяких на нього зазіхань, не боячись втратити його за якимсь позовом, для збудження і затвердження довіри до існуючого порядку речей встановлення давності абсолютно необхідно» [27, с. 116].

Ще в XIX столітті особливу увагу вказаному питанню приділяли такі відомі німецькі правознавці, як К. фон Савіньї, В. Г. Пухта, Г. Дернбург, Б. Віндшейд та інші. Німецький цивіліст Ф. Регельсбергер визначив власне ставлення до давності: «...під давністю, за загальноприйнятим значенням слова, поєднуються правові інститути цілком різної якості (йде обчислення і характеристика їх)» [81, с. 87-88]. Загальна ідея усіх цих випадків застосування давності зводиться до того, що фактичне положення справ, яке було встановлене людським свавіллям, визнається правовим, якщо проіснувало довгий час. Однак зв'язок між різними випадками, де час виконує таку дію занадто слабкий, щоб побудувати на ньому одне загальне вчення про давність. Вчений стверджує, що не всі права підлягають давності, і ті, до яких вона застосовується, підлягають їй виключно на підставі позитивного закону. Однак давність слугує мірою захисту та посиленню інших прав, коли зі спливом часу докази набуття їх зникли або були знищені [81, с. 95].

Відомий німецький юрист Г. Дербург у свій час стверджував, що немає єдиної давності на всі правовідносини. На його думку, існують лише окремі види давності, у яких загальне поняття про неї виражається абсолютно різним чином. Зокрема, він зазначав, що «...не всі права підлягають давності, не всяке правове відношення потребує зміцнення давністю. Тому немає однакової, на всі відносини рівномірно діючої загальної давності, як вважали з часів середньовіччя до новітнього часу» [12, с. 119].

Професор І. Є. Енгельман визначав, що «давність – дія, що приписують в законах закінченню певного терміну часу по відношенню до набуття або втрати будь-якого права». На думку вченого, таке розуміння впливало із законодавчих приписів, які закріплювали вплив часу, а саме сплив певного періоду часу, по відношенню до придбання або втрати будь-якого права. Проте, науковець зазначав, що сплив часу сам по собі не здатний стати підставою для правової категорії тому, що це поняття не має певного, самостійного змісту, на підставі якого можна було б визначити сутність та ступінь його значення в області права і таким чином побудувати цілісну правову категорію [34, с. 111]. Звідси, очевидно, що І. Є. Енгельман не обмежував поняття давності лише спливом певного періоду часу, а припускав наявність у цій категорії інших обов'язкових умов, залежно від того втрачається чи набувається право внаслідок давності.

Професор цивільного права Г. Ф. Шершеневич визначав давність як «сплив визначеної кількості часу, який, при існуванні інших умов, здатний припинити, а у деяких випадках – встановити юридичні відносини» [37, с. 221-222].

Інший видатний вчений-цивіліст Є. В. Васьковський дотримувався аналогічної думки. Він зазначав, що «закінчення визначеного періоду часу за певних умов перетворює фактичне відношення на юридичне, тобто, іншими словами, легалізує факт. Така легалізація, за думкою вченого, називається давністю» [36, с. 147].

Д. І. Азаревич вказував, що під давністю слід розуміти «узаконення фактичного стану через здійснення або не здійснення певних прав після спливу регульованого законодавством проміжку часу» [83, с. 225]. Давністю є «виникнення і припинення або втрата прав, внаслідок безперервного їх здійснення або нездійснення» [83, с. 302].

Найбільш вдале пояснення, що відображає сутність давності, було надане радянським науковцем І.Б. Новицьким, який писав, що «слово давність, яке застосовується до цивільних правовідносин, відображає ту думку, що якесь відношення, положення, явище мало місце настільки давно, що цей давній характер відносин або стану повинен певним чином відбитися на правах та обов'язках осіб, яких він стосується» [64, с. 137].

Давністю є «сплив відомої кількості часу, який при наявності інших умов, здатний припинити, а в деяких випадках – встановити правовідносини» [64, с. 132]. У певних джерелах увага акцентується на правових наслідках, що нею викликаються: «давність є узаконенням фактичного стану здійснення чи нездійснення відомих прав після закінчення встановленого законом часу» [83, с. 302].

Сучасний цивіліст В.І. Цікало у своєму дисертаційному дослідженні на тему «Давність у цивільних правовідносинах» стверджує, що «давність – це сплив визначеного строку за умов, встановлених законом, який спрямований на припинення або набуття цивільних прав та обов'язків» [77, с. 102]. Як бачимо, у спеціальній юридичній літературі наявні різноманітні визначення поняття давності. Однак, на нашу думку, правовий зміст давності в повному обсязі ці визначення не відображають.

Вищенаведені визначення давності дають нам змогу стверджувати, що строк як певний проміжок часу займає у конструкції цивільно-правової давності центральне місце, хоча і не єдине. Слід розуміти, що хоча основу поняття давності складає строк, це не означає, що певний проміжок часу автоматично стає давністю у правовому розумінні цього терміну. Деякі вчені розглядають давність як юридичний факт, який

спрямований на встановлення або припинення цивільних правовідносин, а не самі правові наслідки. Наприклад, З. В. Ромовська вважає, що «закінчення позовної давності – правоприпиняючий юридичний факт» [83, с. 46]. Думки про те, що «позовна давність – це юридичний факт», дотримуються також інші вчені [64, с. 302-306].

Відтак, **другим елементом давності є умови її застосування**, які складаються, по-перше, з обов'язкового для всіх видів давності факту закінчення встановленого строку, по-друге з наявності чи відсутності певних дій, необхідних для застосування конкретного виду давності.

Давність у вузькому сенсі як вплив певного строку у цивільних правовідносинах займає самостійне місце в системі юридичних фактів і поєднує в собі ознаки дій та подій. Більшість цивілістичних строків мають подвійний характер: хоча вони і є вольовими за походженням, вони тісно пов'язані з об'єктивним процесом протікання часу, і їх не можна віднести ані до юридичних дій, ані до юридичних подій, оскільки вплив строку або ж настання терміну, з одного боку, не залежить від волі людей, а з іншого – встановлення строків їх тривалість, зміна, переривання є вольовими актами – діями. Зокрема, В.П. Грибанов у результаті дослідження та вивчення строків дійшов висновку, що юридичні строки займають самостійне місце поряд з юридичними подіями і юридичними діями і за своїм характером є дещо середнім між ними [66, с. 8-10].

У свою чергу, В. В. Луць вказував, що «строки не можна віднести ані до дій, ані до подій, а також не може йтися, що вони займають самостійне місце в загальній системі юридичних фактів поряд з діями і подіями» [84, с. 40].

В. В. Валах у своєму дослідженні щодо впливу строку на спадкове правовідношення вказує, що «...юридичним фактом, що спричиняє припинення модельного спадкового правовідношення, є вплив строку на прийняття спадщини», адже «...цивільні правовідносини (а отже, й спадкові) існують в часі, який у багатьох випадках має важливий вплив на їх розвиток.

Особливе значення це має для здійснення суб'єктивного цивільного права. Стосовно спадкового правовідношення вплив строку впливає на дійсність права на відмову від спадщини» [85, с. 102-103].

У цілому погоджуючись із зазначеними думками, слід зауважити, що перебіг чи настання строку має об'єктивний характер і не залежить від волі суб'єктів цивільних правовідносин, хоча і може в деяких випадках затримуватися через певні дії учасників правовідносин. Однак в даному випадку дії не будуть носити вольову ознаку у тому розумінні, що їх мета не буде пов'язана із впливом на конкретний строк.

С. А. Торопкін зауважує, що «загалом ідея щодо можливості виділення єдиного підґрунтя давності з'явилася під впливом розвитку теорії природнього права та мала своє відображення у австрійському та французькому законодавстві. Однак впродовж XIX сторіччя розвиток критичного напрямку в юриспруденції спростував це твердження, встановивши, що давність не має єдиної підстави, що їй не належать всі правовідносини взагалі, а там, де вплив часу на правовідносини допускається, її прояв та здійснення повинні різнитися за характером і властивістю відносин, на які вона впливає. Цілком невірними було визнано позиції, згідно яких кожне право має бути здійснене у завчасно встановлений термін, за закінченням якого воно припиняється» [86, с. 24]. Зазначимо, ця критика ніяк не стосується можливості уніфікації положень щодо давності – апріорним є те, що не всі права можуть припинятися давністю, насамперед, це стосується немайнових прав. Немайнові права – це юридично гарантовані можливості, які довічно належать кожній фізичній особі за законом і характеризуються немайновістю та особистістю. У зв'язку з цим, не можна припинити давністю право на здорове довкілля, право на життя, право на свободу та особисту недоторканість.

Загалом проблема полягає в тому, що єдність розуміння феномену давності в різних галузях українського права на сьогодні відсутня. Навіть у межах однієї галузі права кожен давнісний термін, образно кажучи, «живе

своїм життям і своїми інтересами». Тобто у правовій науці немає єдиної уніфікованої концепції щодо давності. Однак при аналізі наукових праць та історичних джерел можна виділити певну **закономірність** – давність аналізується лише у контексті якихось конкретних правовідносин, наприклад цивільна позовна давність, набувальна давність, позовна давність в адміністративному судочинстві, давність в кримінальному судочинстві та інші.

Таким чином, кожний з видів давності досліджується окремо, хоча **загальні правила для них єдині** – потрібна наявність якогось строку, який закінчується, та правова норма, що встановлює наслідки такого закінчення.

На нашу думку, при дослідженні поняття давності необхідно застосовувати комплексний підхід, головною метою якого буде визначення єдиного підґрунтя усіх видів давності. Головною причиною відсутності розвитку такого підходу є те, що серед науковців немає єдиної думки щодо необхідності визначення та дослідження давності не за її функціональними видами, а окремо як правового інституту, юридичної категорії та явища, тобто **дослідити її сутність з позиції теорії права, а не правозастосування**.

По-перше, слід внести термінологічну ясність щодо поняття давності. Словник української мови визначає явище як якусь подію або факт [87, с. 620]. Як філософський термін явище означає категорію, що відображає зовнішні властивості, процеси, зв'язки предмета, які даються пізнанню безпосередньо в формах живого споглядання [88, с. 331]. Явище може змінюватися і розвиватися відповідно до загальних законів розвитку матеріального світу. Таким чином, давність як явище слід сприймати у суто буденному сенсі.

Відповідно до енциклопедичного визначення, під давністю розуміється:

- велика часова віддаленість виникнення, здійснення чого-небудь;
- довгочасне існування; застарілість;
- час, протягом якого зберігається що-небудь;

- термін, протягом або після якого втрачається або набувається право на що-небудь [89, с. 110-111].

Перші три визначення розкривають поняття давності як явища, останнє – як юридичної категорії, оскільки закон пов'язує з цим явищем виникнення прав або інші юридично значущі наслідки. Отже, на перший погляд, давність визначається як певний проміжок часу від якоїсь події. Але, на нашу думку, такий спрощений підхід щодо визначення часу як явища є хибним для подальшого вивчення давності як юридичної категорії, оскільки для позначення певного проміжку часу є інше визначення, а саме «строк» – відтинок, проміжок часу, визначений, встановлений для чого-небудь; строк [90, с. 87].

Таким чином, для визначення давності головним є не те, що існує якийсь строк, а що цей строк або минув, або сплинула визначена кількість часу з певного моменту, що має свої правові наслідки.

Також, слід зазначити, що таке визначення надає підстави вважати, що давність може бути як відповідним моментом у часі (сплив строку), так і продовженою подією (коли акцент ставиться не на закінченні строку, а на тому, що строк відліковується з певного моменту, тобто фактично давність ототожнюється із строком, що їй передуює). Однак і така ідея є помилковою – давність завжди пов'язана зі спливом строку. Те, що строк давності починає рахуватись з певного моменту, не значить, що сама давність є пролонгованою – з певного моменту починає плинути строк, а застосування давності припадає на момент закінчення цього строку (певний термін).

З однієї сторони, на нашу думку, давність не можна ані ототожнювати із строком давності, ані включати строк до складу поняття давності, оскільки її сутністю є поява певних наслідків, що виникають після настання конкретного моменту у часі. З іншої сторони, існування певного строку є беззастережною передумовою для існування давності взагалі, але цей строк є неперервним, оскільки він пов'язаний з об'єктивним виміром часу, а не з правовими приписами.

Зовсім інша річ, коли мова йде про давність як юридичну категорію – визначення строку, що передує давності, цілком залежить від правил, зафіксованих у законодавстві. Одне із найбільш ґрунтовних визначень юридичної категорії як такої дав О. О. Рудаков. Під юридичною категорією він розуміє «розвинену форму абстрактного мислення людини, що максимально відображає істотні властивості зв'язку явищ і процесів, які існують у державно-правовій організації суспільства у вигляді змістовних образів, що використовуються юридичною наукою в якості свого методу» [91, с. 112].

Зрештою, для того, щоб об'єктивно існуюче явище перетворилося на юридичну категорію, необхідно включити його до складу державно-правової організації суспільства, інакше кажучи – піддати його правовому регулюванню, надати йому юридичного змісту. Досить вдало з цього приводу є вислів Г. Л. Вербловського: «... публічна влада зобов'язана охороняти довгий час пануючі фактично відносини, і не зобов'язана охороняти права, якими уповноважена особа довгий час нехтувала. Невикористане правове домагання з плином часу чахне, гине, і, навпаки, здійснюване у вигляді права фактичне ставлення з плином часу зміцнюється, стає правовим. Тут позначається сила часу» [92, с. 118]. Досить цікава думка була висловлена й Г. Дєрнбургом: «Давність зміцнює відносини, що існували фактично довгий час, звертаючи їх у правові. Встановившись фактично і проіснувавши довгий час безперечно, вони стали підставою життєвих порядків. Якби таким фактам довелося поступитися праву, без розбору, скрізь і завжди і, незважаючи на існування протягом довгого часу, то таке усунення, розбудовуючи встановленим порядком, відгукувалося б невігідно на всьому цивільному ладі. Ось чому потрібно, щоб право, яке порушується фактом, вчасно протиділо би йому стати підставою правових відносин. Бо те, з чим фактично давно покінчено, тому личить скінчитися й по праву. Давність захищає сучасність від домагань минулого» [12, с. 144].

Однак, якщо давність як правове явище майже не вивчалася, то давність як юридична категорія зазнала досить детального вивчення, хоча, як відмічалось вище, не досить вдало – вивчення давності рідко виходить за межі певної галузі права або певного виду в одній галузі (зокрема, цивільної), маючи на меті вирішення загалом лише прикладних питань. Відтак, задля цілісного вивчення цього явища необхідно застосовувати комплексний, міжсистемний підхід, а саме виділити загальне та особливе, тобто єдине, що існує у всіх видах давності, та особливості, що притаманні кожному з них.

Насамперед, слід визначитись із **істотними ознаками давності як юридичної категорії**.

По-перше, як вже зазначалось, давність пов'язана із впливом якогось визначеного строку. Де б не вживалося слово «давність», його постійно супроводжує слово «строк», тобто проміжок часу, який має свій вимір та може бути порахований. Загалом в юридичній науці панує думка щодо тотожності понять «давності» та «строку». Зокрема, вказується, що давність – «юридичний строк, який розуміється як визначений час, з яким правові приписи пов'язують виникнення, зміну або припинення визначених правовідносин» [93, с. 119-120].

Водночас ще раз підкреслимо, що *не слід ототожнювати строк та момент його спливу*. У вказаному визначенні чітко простежується фактична помилка – виникнення, зміна або припинення правовідношення пов'язані не з «юридичним строком», а з його спливом.

Окрім заперечення щодо ототожнення із проміжком часу, слід особливо звернути увагу на те, що правові наслідки, пов'язані із застосуванням давності, не можуть виникнути під час спливу строку, оскільки строк може як сплинути, так і не сплинути (навіть якщо дія виконана в останній день строку). Необхідно пам'ятати, що початок строку, який передує застосуванню давності, безпосередньо пов'язаний з існуванням певного правопорушення або дії, на яку особа не мала права. Тобто за відсутності скоєння правопорушення або такого роду дій не існує підстав для

застосування давності як такої. Наприклад, відповідно до ч.1 ст. 261 ЦК України перебіг позовної давності починається від дня, коли особа довідалася або могла довідатися про порушення свого права або про особу, яка його порушила.

Не слід також ототожнювати давність із правовими наслідками, до яких призводить давність (набуття права, звільнення від покарання та інші). Відтак, давність слід сприймати як стрімкий своєрідний механізм, який спрацьовує після спливу визначеного часу та призводить до визначених законом наслідків, головною метою якої є легалізація фактично існуючих стабільних відносин, що хоча і виникли попри норми закону, але можуть бути визнані правомірними в силу їх корисності або нешкідливості для існуючої соціально-економічної системи суспільства.

З огляду на виявлене, визначимо істотні ознаки давності.

По-перше, відмінність в обчисленні строків давності як юридичної категорії та явища складається у сутності права як своєрідної абстракції, що здатна впливати на поведінку людей. Якщо в інших сферах життєдіяльності момент давності є абсолютно об'єктивним, оскільки залежить лише від виміру часу строку давності, то в юридичних відносинах обчислення строку підкорено нормативно-правовим приписам. Саме тому, у правовідносинах строк давності може зупинятись та поновлюватись або перериватись. Тобто фактично у нормах права міститься визначений необхідний проміжок об'єктивно існуючого часу, який потрібен для застосування давності, що є яскравим прикладом регуляторної функції права.

Другою істотною ознакою є те, що закон має пов'язувати зі спливом визначеного строку певні юридично значущі наслідки, а саме – наділення особи правами та (або) обов'язками. Деякими вченими навіть виділяються самостійні види давності, класифікаційним критерієм яких є напрямок дії на правовідносини – погашувальна (преклюзивна) та набувальна давність [94, с. 36]. Однак, слід зазначити, що права і обов'язки можуть одночасно як втрачатися, так і набуватися.

Одночасно давність – це загальнотеоретичне поняття. Тому у теорії права склалося його доктринальне розуміння. Як правило, давність розглядається як юридичний факт, про що йшлося вище, але, на наше переконання, юридичною характеристикою тут є лише вплив строку давності, а не сама давність як така.

Оскільки за своєю правовою природою давність є способом легалізації фактично існуючих відносин (зазвичай які виникли без належної правової підстави або всупереч закону), неминучим є зіткнення прав та інтересів осіб при застосуванні давності. Наприклад, надання особі правового титулу на майно через давність володіння автоматично призводить до втрати прав у первісного власника.

У контексті викладеного доцільно зазначити наступне. **Давність у вузькому значенні** – юридичний факт, який спрямований на встановлення, зміну або припинення правових відносин (не самі правові наслідки, причиною яких є давність); а юридичні факти – це конкретні життєві обставини у формі дії чи події, з якими норми права пов'язують юридичні наслідки, тобто виникнення, зміну чи припинення правовідносин, набуття певних прав і обов'язків. Головною функцією юридичних фактів є забезпечення виникнення, зміни, припинення правових відносин [95, с. 736].

Таким чином, як і іншим юридичним фактам, давності притаманна індивідуальність, соціальна змістовність, об'єктивне вираження, причинно-наслідковий зв'язок із правовими наслідками. Давність може призвести до припинення або набуття прав та (або) обов'язків лише за наявності певних умов, передбачених законом.

Задля настання правових наслідків, передбачених нормою права, поряд із давністю як юридичним актом мають існувати певні передумови. Зауважимо, що категорія «юридична умова» заперечується більшістю вчених-цивілістів але саме наявність або відсутність таких передумов призводить до руху спадкових правовідносин. За справедливим твердженням В. В. Валах, «...на відміну від юридичних фактів такі умови створюють

можливість виникнення правовідносин, утворюють правове середовище, в якому можуть виникати та розвиватись різноманітні правові зв'язки, тобто тут має місце конкретизація юридичних фактів». При цьому дослідниця розуміє під юридичними умовами «...обставини, які мають юридичне значення для настання юридичних наслідків, але які пов'язані з ними не прямо, а через одну чи декілька проміжних ланок. Юридичні умови також включають у себе елементи цивільного стану» [85, с. 67].

Умови давності залежно від наявності або відсутності яких вона спричиняє правові наслідки, можна поділити на позитивні та негативні.

Позитивними умовами давності, з однієї сторони, є такі, з наявністю яких закон пов'язує виникнення або припинення цивільних прав та обов'язків. Зокрема, позитивними умовами набувальної давності можна назвати добросовісність і відкритість володіння. З іншої сторони, неможливо уявити, яким саме чином суд буде застосовувати правові наслідки давності, якщо сторона по справі не заявить клопотання про застосування строків позовної давності [77].

Негативними є такі умови, з відсутністю яких пов'язується виникнення або припинення цивільних прав та обов'язків. До негативних умов позовної давності належать:

- невчинення уповноваженою особою дій, спрямованих на примусову реалізацію свого порушеного суб'єктивного права;
- відсутність підстав для переривання строку позовної давності;
- відсутність підстав для зупинення строку позовної давності;
- відсутність поважних причин пропуску строку позовної давності;
- неподання виконавчого документу на виконання.

Подібні негативні умови позовної давності характерні і для давності примусового виконання добровільно невиконаного обов'язку» [77].

Таким чином, **лише за умови поєднання часу, факту його впливу та умов, які необхідні для певного виду давності, можна вести мову про давність як юридичний факт.**

Водночас ми наголошуємо на тому, що давність як юридичний факт може бути реалізована лише за умови наявності принаймні ще декількох елементів, а саме суб'єкт, об'єкт та певні юридичні наслідки.

Необхідно зауважити, що конструкція давності не буде мати практичного змісту, якщо не буде прив'язана до певних життєвих обставин. Умовою застосування давності може бути наявність певної зацікавленої особи, що ініціює визначену законодавством процедуру. Окрім того завжди будуть у наявності й інші особи, на права та інтереси яких буде впливати застосування давності. Так, наприклад, позовна давність буде ініційована відповідачем, а правові наслідки вона буде мати для всіх зацікавлених учасників судового процесу. Сплив давності виконання добровільно невиконаного обов'язку буде мати значення як для боржника, так і для стягувача.

Застосування певного виду давності завжди буде пов'язано із певними цивільними правами та обов'язками. В одних випадках вони будуть припинятися, в інших – набуватися, наприклад звільнення від юридичної відповідальності, примусовий захист порушеного права, виконання рішення юрисдикційного органу, набуття права власності на чуже майно.

Останнім елементом, необхідним для існування категорії давності є правові наслідки, які виникають при зміні існуючих правовідносин. Цей елемент обумовлює приналежність давності до категорії юридичних фактів. Слід зауважити, що застосування давності завжди змінює певні правовідносини. Якщо ж суд, наприклад, визнав причини пропуску строку поважними або не визнав право власності у порядку набуття через недобросовісність володіння, підстави стверджувати, що давність була застосована, відсутні, оскільки мав дефект умов її застосування.

Вищенаведений системний аналіз дає нам змогу зробити ще один висновок про те, що давність як підстава зміни правовідносин шляхом легалізації фактичного становища не може ототожнюватися із самими

правовідносинами або правовими наслідками, які виникли через застосування давності.

Російський вчений С. А. Торопкін у результаті аналізу становлення і розвитку загальних уявлень про давність у праві та дослідження давності як комплексного міжгалузевого інституту виділив низку істотних ознак і загальноправових функцій. Разом з тим, С.А. Торопкін відзначив відсутність єдиного розуміння феномену давності в різних галузях права, що виключає можливість визнання її інститутом права (у тому числі – міжгалузевим інститутом) [86, с. 26-29].

Важливим є той факт, що **давність має міжгалузевий характер**, оскільки фігурує як у галузях приватно-правового (цивільне, сімейне, трудове, цивільне процесуальне право), так і публічно-правового характеру (кримінальне, кримінально-процесуальне, податкове, фінансове, адміністративне право). Відтак, необхідно виділити загальні правила проявів давності в усіх галузях права, насамперед, у приватно-правових відносинах, оскільки питання давності найбільше досліджувалось саме у цивільному праві. Також слід звернути увагу, що юридична конструкція давності як така має більш допоміжний характер для системи суспільних відносин, оскільки за її допомогою здійснюється легалізація неправових фактично існуючих відносин.

Ґрунтуючись на позиції С. О. Торопкіна про те, що «правовий інститут давності можна визначити як групу правових норм, що регулюють суспільні відносини щодо легалізації не відповідаючого правовій моделі, але незмінно існуючого протягом встановленого законом терміну становища суб'єктів» [17, с. 117], можна визначити, що давність як сукупність правових норм може бути правовим інститутом. Класичне визначення правового інституту визначає його як сукупність однопорядкових норм, що регулюють певний вид суспільних відносин [96, с.430]. Однак надане визначення майже повністю копіює поняття галузі права. Можна погодитись з позицією В. В. Васильєва, який зазначав, що «логічним виходом з даної ситуації є

застосування сукупності критеріїв, що використовуються при виділенні галузей, але в «меншому об'ємі» [97, с. 100-101].

Науковець Н. М. Крестовська визначає також, що інститут права, в першу чергу, це структурний підрозділ галузі права, дрібніша в порівнянні з галуззю сукупність юридичних норм. У кожній галузі права можна виділити безліч інститутів, кожен з яких має свої ознаки: однорідність соціального змісту, юридична єдність правових норм, нормативна відособленість, повнота регульованих відносин. Крім того, кожен інститут права виконує властиве тільки йому регулятивне завдання і не має суперечити іншим структурним елементам системи права [98, с. 264-265].

С. А. Торопкін розглядає давність як «інститут права» та «юридичну конструкцію». Під «інститутом права» він розуміє «самостійний елемент системи права, що являє собою відокремлену групу норм права (яка відокремлюється як в рамках однієї галузі права, так і може мати комплексний міжгалузевий характер), яка регулює суспільні відносини певного виду, безпосередньо впливаючи на дану групу відносин, припускаючи єдине розуміння способу регулювання і єдиний зміст норм права навіть у разі міжгалузевого характеру, причому будівництво юридичних інститутів здійснюється на платформі соціальних інтересів». Вчений приходить до висновку, що «оскільки «юридична конструкція» створює формалізовану модель найбільш оптимального способу правового впливу (при цьому регулює різноманітні суспільні відносини; не має єдиного змісту об'єктуючих її норм права, не передбачається як елемент системи права), то давність не становить собою цілісного інституту в системі права як конструкція, втілюючись в змістовно різних нормах окремих галузей права (при цьому, дані норми можуть утворювати окремий галузевий інститут)» [86, с. 24].

Інститут давності є одним з значущих і соціально цінних правових засобів, що відображають вплив фактору часу в юридичній сфері. При цьому давність відіграє особливу роль у регулюванні суспільних відносин.

Практична і теоретична значущість інституту давності продиктована апріорною важливістю тих питань, вирішення яких залежить від його застосування: звільнення від юридичної відповідальності, примусовий захист порушеного права, виконання рішення юрисдикційного органу, набуття права власності на чуже майно. Ми вважаємо, що в основу розуміння сутності інституту давності може бути покладена думка Д. І. Мейера про те, що «давність представляється сукупністю різних установ, між якими спільне тільки одне – *це поняття про значення часу для юридичних відносин*» (курсив наш – К.П.) [25, с. 377].

Підсумовуючи наведене, можна стверджувати, що давність є правовим інститутом, призначеним для регулювання самотійної, відокремленої групи суспільних відносин або актів поведінки суб'єктів права.

Як вже вказувалось, давність однаково вдало застосовується як в публічних галузях права, так і в приватних. Відтак ми вважаємо, що давність має також загальнотеоретичне значення. Доцільно, на наш погляд, скористатись системою ознак міжгалузевих інститутів, що була запропонована М. Ю. Челишевим для інститутів із приватно-правовою специфікою [99, с. 122].

Грунтуючись на вказаній системі, зробимо спробу надати характеристику міжгалузевому інститутові давності, а саме:

1. Предметна ознака, яка виявляється у відомій предметній єдності суспільних відносин, які регулюються комплексною галуззю, їх суттєве суспільне значення, наявність самотійних процедур як у цивільному так у кримінальному праві.

2. Ознака, що стосується методу правового регулювання, яка полягає у використанні в рамках комплексної галузі прийому міжгалузевого правового регулювання, наприклад застосування загальнонаукового (діалектичний) метод у сукупності із формально-юридичним, логічним, порівняльно-історичним, методом комплексного аналізу з використанням

законів діалектики (єдність історичного і логічного, абстрактного та конкретного, загального і особливого, одиничного та унікального) та методологічних прийомів (аналіз, синтез, порівняння та узагальнення, індукція та дедукція) дані методи використовуються в галузях цивільного, адміністративного, податкового, виконавчого та кримінального права.

3. Ознака, що полягає в наявності власних правових принципів галузі, наприклад, принцип диспозитивності застосування виражається у необхідності згоди правомочної сторони для застосування наслідків закінчення строків давності. Найвиразніше цей показник спостерігається в інституті позовної давності. Позовна давність застосовується лише за заявою сторони у спорі. Також в ст. 259 ЦК України закріплено можливість зміни тривалості позовної давності. Позовна давність, встановлена законом, може бути збільшена за домовленістю сторін. Договір про збільшення позовної давності укладається у письмовій формі. Але при цьому позовна давність, встановлена законом, не може бути скорочена за домовленістю сторін.

4. Ознака, відображена в особливостях правових норм комплексної галузі і їх системної організації (особливо системи): разом з нормами різної галузевої приналежності (їх певною специфікою в рамках відповідної галузі), мають місце власні правові норми процедурного характеру, існування і формування загальної частини комплексної галузі.

5. Ознака, що зачіпає джерела відповідної правової галузі: значний обсяг відповідного нормативного правового матеріалу та нормативне визнання комплексності правової галузі: зазначимо, що правовий інститут, в тому числі і міжгалузевий, в залежності від законодавчого оформлення, буває двох видів: формально встановлений і фактичний. У першому випадку правовий комплекс може бути встановлений як єдиний правовий акт, як правило, закон або розділ в правовому акті. У другому випадку правовий комплекс (фактичний правовий комплекс чи правореалізаційний комплекс) легально в будь-якому вигляді не встановлюється, а носить лише фактичний характер. Наприклад, в ЦК України існує Розділ V глава 19 «Позовна

давність», ст.256 «Поняття позовної давності», Глава 24 «Набуття права власності», ст. 344 «Набувальна давність». У Кримінальному Кодексі України [100] (далі – КК України) також є розділ IX щодо звільнення від кримінальної відповідальності, в якому ст. 49 регламентує положення щодо звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з закінченням строків давності, ст.80 звільнення від відбування покарання у зв'язку із закінченням строків давності виконання обвинувального вироку.

Наступною відмітною ознакою вважається імперативність правил щодо тривалості строків, початку перебігу, призупинення, перерви, наслідків застосування інституту давності. Норми інституту давності відносяться до примусового права (*jus cogens*), які не можуть бути змінені приватними угодами (*jus cogens privatorum pactis mutari non potest*). На відміну від інших юридичних строків, строки давності не можуть змінюватися шляхом договору між зацікавленими сторонами або, наприклад, рішенням суду. Необхідно відзначити, що така властивість як імперативність відображає саму сутність інституту давності.

5. Невід'ємною ознакою міжгалузевого інституту давності є строк, тобто певний проміжок часу, який має свою встановлену величину, він може бути визначений кількістю років, місяців тощо. Зазначимо, що строк давності – це саме юридичний термін, який розуміється як певний час, з яким правові приписи пов'язують виникнення, зміну та припинення правовідношення.

Враховуючи вищенаведене, ми вважаємо, що **давність як міжгалузевий правовий інститут**, складається з різноманітних норм приватного та публічного, матеріального та процесуального права, загальний зміст яких змінюється в залежності від предмета та методу регулювання конкретної галузі. Якщо ми говоримо про давність як про міжгалузевий правовий інститут, то необхідно зазначити, що строки давності існують не тільки в цивільному та кримінальному праві, а також в адміністративному, податковому праві тощо.

Розглянемо на прикладі застосування строків давності в податковому законодавстві, відповідно до пункту 102.1 статті 102 Податкового кодексу України [101] визначено строк давності – 1095 календарних днів, а пунктом 102.4 цієї статті передбачено, що у разі якщо грошове зобов'язання нараховане контролюючим органом *до закінчення строку давності*, визначеного у пункті 102.1 цієї статті, податковий борг, що виник у зв'язку з відмовою у самостійному погашенні такого грошового зобов'язання, може бути стягнутий протягом наступних 1095 календарних днів з дня виникнення податкового боргу. Таким чином, в разі спливу 1095 денного строку з дня виникнення податкового боргу, такий борг визнається безнадійним та підлягає списанню, а відтак з того часу в податкового органу відсутнє право вживати будь-які заходи щодо стягнення такої суми боргу, в тому у числі й винесення податкової вимоги(курсив наш – К.П.). Отже, у давності притягнення до податкової відповідальності результатом дії є легалізація стану неможливості притягнення до відповідальності особи, яка вчинила податкове правопорушення, тобто коли суб'єкт при наявності в його діянні складу правопорушення, все одно не може бути притягнутий до податкової відповідальності внаслідок закінчення встановленого терміну. правонабувач в даному випадку є особа, яка вчинила податкове правопорушення, що набуває право на непритягнення до податкової відповідальності.

Давність як міжгалузевий правовий інститут представляє собою систему суспільних відносин, пов'язаних між собою правовими нормами, що регулюють певну групу (вид) взаємозалежних відносин, мають суттєве суспільне значення та характеризуються наявністю самостійних процедур.

Таким чином можна сказати, що в науці права поняття «давність» не отримало чіткого визначення, не має єдиної уніфікованої концепції щодо давності. Спроби створити визначення, загальне для хоча б для кількох видів давності, вжиті представниками галузевих юридичних наук, не можна назвати успішними. В даному випадку потрібне встановлення чітких, єдиних

для всіх часових меж, а також наслідків їх перетину з тим, щоб забезпечити стабільність, однаковість і чіткість правових відносин.

Аналізуючи наукові праці та історичні джерела, слід констатувати, що давність досліджується лише у контексті якихось конкретних правовідносин, наприклад цивільна позовна давність, набувальна давність, позовна давність в адміністративному судочинстві, давність в кримінальному судочинстві, давність в податковому судочинстві. Кожний з видів давності досліджується окремо, хоча загальні правила для них повинні бути єдині. Тобто, на нашу думку необхідно застосовувати комплексний підхід, головною метою якого буде визначення єдиного підґрунтя усіх видів давності. Відтак, **пропонується законодавчо закріпити поняття «давність»** в чинному ЦК України у статті 251 у наступній редакції: «Давністю є певний проміжок часу, протягом або після спливу якого втрачається або набувається право у межах фактично існуючих відносин, які можуть бути визнані правовими в силу прямої вказівки закону».

2.2 Співвідношення понять «давність» та «строк давності».

Класифікація «строків давності»

Незважаючи на постійну увагу до «давності» та «строків давності» в цивільному праві, певний перелік питань ще залишається не до кінця вирішеним. Серед них, зокрема, актуальною є дискусія щодо співвідношення понять «давність» та «строк давності». На неприпустимість змішування і необхідність чіткого розмежування понять «давність» та «строки давності», про що було зазначено нами вище, вказував ще у ХІХ ст. професор Д. І. Мейер, так само як і зараз на це звертають увагу ті сучасні представники юридичної науки, які провели дослідження питання на монографічному рівні.

Насамперед необхідно визначити, що являє собою строк в цивільному праві взагалі. Під строком у юридичній літературі прийнято розуміти «період або момент часу» [84, с. 21]. Відповідно до ст. 251 ЦК України під строком у

цивільному праві розуміють певний період у часі, зі впливом якого пов'язана дія чи подія, яка має юридичне значення. Науковець А. Жгунова стверджує, що «строк - це певний відрізок часу, із закінченням або настанням якого норми права пов'язують виникнення чи припинення правовідносин» [102, с. 6]. Аналізуючи працю А. Жгунової та проводячи власні дослідження, В. Луць визначив «строк як період або момент часу, з настанням чи із закінченням якого пов'язані певна подія або дія (бездіяльність), що мають юридичне значення». На його ж думку, «правовий строк це є час, з настанням чи плином якого пов'язана та чи інша подія або дія, що має юридичне значення» [84, с.115].

Наприклад, якщо протягом трьох років фізична особа відсутня за місцем постійного проживання та її місцезнаходження невідоме, то суд за заявою зацікавленої особи може оголосити таку особу померлою (ч. 1 ст. 46 ЦК України). Отже проміжок часу (три роки) і є строком.

Як вже вказувалось у п. 1.2. Розділу 1 дисертаційного дослідження, радянське законодавство не містило визначення строку в цивільному праві. Строки, як правова форма, можуть спрямовувати волю і поведінку учасників суспільних відносин на досягнення поставлених цілей, надають можливість з необхідною точністю визначити часові межі здійснення та захисту цивільних прав.

Цивільно-правовий строк являє собою складне поняття, яке слід розглядати з двох сторін – об'єктивної та суб'єктивної, нерозривно пов'язаних між собою. Суб'єктивна сторона проявляється в процесі встановлення строку (визначення його тривалості, вказівки моментів початку і закінчення перебігу) і подальшого обчислення, об'єктивна – в процесі перебігу належним чином встановленого терміну [103, с. 45-46].

Відповідно до ч. 3 ст. 251 ЦК України строки можуть бути визначені актами цивільного законодавства, правочином або рішенням суду. Відповідно до ст. 253 ЦК України, перебіг строку починається з наступного дня після відповідної календарної дати або настання події, з якою пов'язано

його початок. Строк, що визначений роками, спливає у відповідні місяць та число останнього року строку. До строку, що визначений півроком або кварталом року, застосовуються правила про строки, які визначені місяцями. При цьому відлік кварталів ведеться з початку року. Строк, що визначений місяцями, спливає у відповідне число останнього місяця строку. Строк, що визначений у півмісяця, дорівнює п'ятнадцяти дням. Якщо закінчення строку, визначеного місяцем, припадає на такий місяць, у якому немає відповідного числа, строк спливає в останній день цього місяця. Строк, що визначений тижнями, спливає у відповідний день останнього тижня строку. Якщо останній день строку припадає на вихідний, святковий або інший неробочий день, що визначений відповідно до закону у місці вчинення певної дії, днем закінчення строку є перший за ним робочий день [156, с. 390].

Статтею 255 ЦК України визначено порядок вчинення дій в останній день строку якщо строк встановлено для вчинення дії, вона може бути вчинена до закінчення останнього дня строку. У разі, якщо ця дія має бути вчинена в установі, то строк спливає тоді, коли у цій установі за встановленими правилами припиняються відповідні операції. Письмові заяви та повідомлення, здані до установи зв'язку до закінчення останнього дня строку, вважаються такими, що здані своєчасно.

Строки, насамперед, дисциплінують учасників правових зв'язків, забезпечують чіткість і визначеність у правах та обов'язках суб'єктів. Як ми визначились вище, час, періодом або моментом якого є строк, виступає невід'ємним елементом давності. Для цивільних правовідносин правове значення має не сам час, а закінчення визначеного періоду в часі. Таким чином, юридичне значення має саме сплив певного проміжку часу, у результаті якого виникають, змінюються або припиняються цивільні правовідносини. І саме зі спливом часу, як вже раніше зазначали прийнято пов'язувати в цивільно-правовій науці поняття давності [104, с. 47].

Повертаючись до визначення поняття давність, зазначимо, що утлумачному словникові, слово «давність» трактують як: а) велику часову

віддаленість виникнення, здійснення чого-небудь; б) довгочасне існування, застарілість; в) за давністю (років) з причин великої віддаленості в часі. Тобто, давність позначає факт спливу значного періоду часу від якогось конкретного моменту, події, явища, тощо [104, с. 48].

На підставі визначення давності як правового явища, ми дійшли висновку про те, що хоча основу поняття давності складає строк, це не означає, що певний проміжок часу автоматично стає давністю у правовому розумінні цього терміну.

Натомість, М. О. Рожкова дійшла висновку, що «давність є різновидом настання строку, тобто його закінчення спливу». Оскільки, як зазначає науковець, «правова природа строку може бути розкрита лише при співвідношенні його з волею людини, що дає можливість розуміти строк з двох позицій: суб'єктивної, строк залежить від волі людини, а саме його встановлення, продовження, поновлення, дотримання людиною, та з цієї позиції являє собою елемент складу юридичного факту; об'єктивної, настання строку завжди здійснюється поза волею людини і з цієї точки зору він є юридичною подією» [105, с. 159].

Таким чином, автор визначає правову природу строку не загалом, а лише складовими елементами, одним із яких виділяє давність. Таке розуміння давності призводить до її повного ототожнення з одним із складових елементів строку – закінчення, що не відповідає сутності категорії «давність». Тому, строк можна визнати як невід'ємний елемент досліджуваної категорії поряд з іншими встановленими законом особливими умовами настання давності. Із закінчення періоду часу, наприклад 3-х років, у випадку із позовною давністю, ще не достатньо, щоб настали правові наслідки, які зумовлюються давністю. Для юридичної сили давності необхідно, щоб період часу закінчився, а в деяких випадках і тривав, за наявності та/або відсутності певних умов.

Однак, для кожної людини поняття «давність» (як сплив значного періоду часу) є її суб'єктивним розумінням, тому що для когось тиждень є

давністю (тобто для людини пройшло уже багато часу з певного моменту), а для когось необхідно рік, щоб вважати певне явище давнішим. Тому з метою однакового розуміння давності та однакового врегулювання правовідносин, законодавцем були встановлені строки давності, зі впливом яких настає безпосередньо давність, та певна подія, дія, явище, тощо набувають давнішого характеру.

Актуальною залишається дискусія щодо співвідношення понять «давність» та «строк давності» в теорії цивільного права України. Необхідно все ж таки розрізняти поняття «давності» та «строк давності», оскільки часто їх ототожнюють, що є не припустимим як в теоретичному, так і в практичному значенні. Вказане розмежування сприятиме розумінню понять «давності», «строк давності» на іншому, концептуальному рівні і, як наслідок, дозволить усунути невизначеність при використанні вказаних термінів, а також вирішити деякі інші серйозні теоретичні і практичні проблеми [104, с. 46].

Відомий цивіліст Д.І.Мейер нарікав на те, що «у нас нерідко розуміють під давністю саме давнісний строк. Кажуть, наприклад, «пройшла давність, пройшли дві, три давності» [25, с. 69]. У свою чергу, А. С. Торопкін, з одного боку, закликає розрізняти поняття «давність» та «строк давності», а з іншого – робить спробу встановити істотні ознаки давності як юридичного строку [17, с. 43]. Як вже неодноразово нами стверджувалось, закінчення строку є лише одним з юридичних фактів, що утворюють фактичний склад, при наявності якого настають передбачені законом наслідки.

Для відмежування «давності» та «строку давності» необхідно проаналізувати всі істотні ознаки обох явищ.

По-перше, це умови перебігу строків давності та наявність обставин, які впливають на це. Якщо будь-яка обставина чи дія істотно порушують необхідний стан, то перебіг строків давності зупиняється або переривається - у залежності від характеру такої обставини.

По-друге, необхідною умовою перебігу строків давності є існування певної нерухомості, незмінності суспільних відносин. В основі інституту давності лежить стародавній принцип, сформульований ще Августином Аврелієм: «Все незмінне краще того, що змінюється». Тому якщо будь-яку обставину, дію істотно порушує необхідний стан, строки давності зупиняються, перериваються - в залежності від характеру такої обставини .

По-третє, до строку давності застосовується принцип диспозитивності, що виражається у необхідності згоди правомочної сторони для застосування наслідків закінчення строків давності. Найвиразніше цей показник спостерігається в інституті позовної давності. Позовна давність застосовується лише за заявою сторони у спорі (ч. 3 ст. 267 ЦК України). У кримінальному праві ми бачимо, що при застосуванні ст. 49 КК України особа, що обвинувачується, або сторона державного обвинувачення повинна звернутися до суду з клопотанням про звільнення особи від кримінальної відповідальності. Як вказувалось вище, норми інституту, що встановлюють порядок обчислення, тривалість строків давності, мають імперативний характер, відносяться до примусового права (*jus cogens*), яке не може бути змінено приватними угодами (*jus cogens privatorum pactis mutari non potest*).

В-четверте, невід'ємним елементом інституту давності є строк, тобто певний проміжок часу, який має свою встановлену величину, він може бути визначений кількістю років, місяців [105, с. 50].

Результат дії інституту давності полягає в тому, що фактично існуючі суспільні відносини, відступаючи від правової моделі, отримують певну легалізацію шляхом визнання за особою, чия поведінка не відповідає правовій моделі, визначених прав. Зважаючи на вказане, С. О. Торопкін визначає правовий інститут давності як «...групу правових норм, що регулюють суспільні відносини щодо легалізації не відповідаючого правовій моделі, але незмінно існуючого протягом встановленого законом строку становища суб'єктів» [17, с. 55].

Отже, **строк давності** – це тільки період часу, встановлений законом, що обчислюється в місяцях або роках, який є всього лише одним з кількох взаємопов'язаних елементів складної конструкції під назвою «давність» та одним з істотних ознак поняття «інституту давності».

У сучасній правовій доктрині склалися два протилежних підходи до визначення правової природи строків у цивільному праві. Прихильники першого підходу (Є. М. Ворожейкін, В. П. Ємельянов, О. М. Калітенко, О.О. Красавчиков, М. Я. Кириллова, П. В. Крашенінніков, Є. О. Суханов) стверджують, що «строк є юридичним фактом». Проте автори не однозначні в питанні, яким видом юридичного факту він є і в межах якої класифікації [106, с. 89]. Прихильники другого підходу (В. І. Данілін, С. І. Реутов, А. В. Маркосян, О. В. Шовкова, Т. М. Вахонєва) навпаки стверджують, що «строк не є юридичним фактом». Відносячи строки до юридичних фактів (перший підхід), науковці зазначають, що здебільшого з ними пов'язують виникнення, зміну та припинення цивільних правовідносин. Висловлюється думка, що строк є юридичним фактом сам по собі, незалежно від впливу чи початку його перебігу. Здебільшого усі автори акцентують увагу на тому, що настання (закінчення) встановленого нормою права часу породжує обумовлені юридичні наслідки. Науковець В. В. Луць підкреслює, що «ті чи інші юридичні наслідки виникають не тільки у зв'язку з плином, а й з настанням строків, визначених зокрема календарною датою або вказівкою на подію, яка неодмінно має настати. Для виникнення юридичних наслідків не достатньо лише самого строку, вони є результатом настання у встановлений строк певних, визначених нормою права подій або дій. Саме час, поєднаний з юридичним фактом, і породжує юридичні наслідки» [84, с. 99].

Прихильники другої позиції під юридичним фактом розуміють не сам строк, а правові явища, породжені плином часу (строком). Так, М. О. Рожкова вважає, що «встановлення та продовження строку є елементом складу юридичного факту» [105, с. 119]. Юридичним фактом також вважають встановлення (дія) та вплив/закінчення (подія) строку. За

категорією «перебіг строку» науковці взагалі виключають можливість бути юридичним фактом, оскільки він не породжує жодних правових наслідків. Обґрунтовується позиція, що строк є елементом складу юридичного факту у розвиток концепції щодо розмежування юридичного факту та правової (абстрактної) моделі обставини. Строк є окремим природно-правовим (об'єктивно-суб'єктивним) явищем, що тісно пов'язане з юридичними фактами (діями та подіями) і має незалежну назву «часовий показник». Встановлено, що строки в цивільному праві встановлюються в межах правового часу, який є часовим параметром суспільної діяльності людей, що визначається нормами права, але плин часу є об'єктивною категорією, яка не підкоряється законам людського буття. Питання віднесення строків до дій чи подій у доктрині права залишається дискусійним. Пануючою думкою серед цивілістів є думка, що строки відносять до подій, маючи на увазі плин часу (строку). Строк (плин часу) розглядається і як окрема група абсолютних, і як група відносних юридичних подій, виникнення та дія яких не зумовлені вольовою діяльністю людей. Відмінною від зазначеного є позиція В. П. Грибанова, який у своїй роботі зазначає, що «людина, здійснюючи свою діяльність, активно використовує час. Люди можуть приурочити здійснення тієї чи іншої діяльності до певного моменту в часі або його відрізка, можуть встановлювати певні строки для тих чи інших дій, а з цього випливає, що строк як юридичний факт у своєму виникненні має вольовий характер. Воля людей, на його думку, істотно впливає не лише на розмір встановленого строку, не лише на початок його перебігу, а й на сам перебіг цього строку, який волею людей можна зупинити, перервати або продовжити». В. П. Грибанов зазначає, що «юридичні строки в системі юридичних фактів цивільного права посідають самостійне місце поряд із юридичними подіями і юридичними діями і за своїм характером є чимось середнім між ними» [107, с. 56-57]. На противагу цій позиції зазначається, що «строки не можна віднести ні до дій, ні до подій, а також не може йтися про їх самостійне місце

в загальній системі юридичних фактів поряд з діями і подіями» [108, с. 226-227].

Час є обмежувальною темпоральною категорією, що, перетворившись у правову конструкцію, регулює, охороняє, забезпечує, упорядковує здійснення цивільних прав та виконання цивільних обов'язків. На сьогодні усталена у доктрині приватного права позиція щодо того, що час є юридичним фактом і належить до подій, часто піддається сумніву і на перший план висувається положення, що строк є самостійною правовою категорією, яка, поряд із діями чи подіями, породжує юридичні наслідки.

Проведений аналіз дає можливість зробити **висновок, що давність не є строком за своєю сутністю**: поняття давності є більш широким і складним поняттям, що включає в себе кілька обов'язкових істотних ознак і взаємопов'язаних елементів, які характеризують його сутність, про що йшлося у п. 2.1. Розділу 2 дисертаційного дослідження. Зауважимо, що у загальній теорії права навіть існує дискусія щодо розуміння юридичної природи давності, визначення її техніко-юридичної форми, оскільки існує концепція, згідно з якою давність відноситься до теоретико-правової, юридичної конструкції, яка, в свою чергу, являє собою структуру більш складну, стійку і абстрактну.

На нашу думку, давність не можна ані ототожнювати із строком давності, ані включати строк до складу поняття давності, оскільки її сутністю є поява певних наслідків, що виникають після настання конкретного моменту у часі. Строки виступають засобом обчислення давності як самостійної правової категорії.

З цієї позиції давнісні строки виступають правовою фікцією. Історично застосування фікцій мало на меті надання правової охорони певним відносинам за умови недостатності фактичних або правових підстав, передбачених законом. Спочатку фікції використовувалися нестільки для подолання формалізму права часів Законів XII таблиць, скільки як засіб деталізації, врахування необхідності особливого статусу певних об'єктів, або

ж особливого режиму певних об'єктів [109, с. 300-301]. Розглядаючи їх в історичному ракурсі, О. Величко констатує, що вони віддігравали винятково важливу роль при формуванні правової системи та норм як спеціальний юридичний метод, що передбачає певну абстракцію порівняно з існуючими в дійсності правовідносинами та їх складовими. Тому фікції були типовим явищем для архаїчних та зародкових правових систем. Надалі автор справедливо стверджує про те, що «...у зв'язку з прагненням законодавців універсалізувати правові норми, які регулюють постійно зростаюче коло суспільних відносин, прагненням вивести правові норми на рівень загальних засад та принципів (особливо такі тенденції помітні в міжнародному праві), фікції переживають «друге дихання» і займають значне місце в процесі законотворення» [110, с. 221-222]. Як наслідок, автор вбачає у позовній давності ознаки юридичної фікції [110, с. 222].

Сучасні науковці під юридичною фікцією розуміють прийом, який складається у нормативно-правовому визнанні існуючими в дійсності неіснуючих фактів або, навпаки, неіснуючими існуючих. Зокрема, О. А. Кузнецова зазначає, що цивільно-правова норма-фікція – це спеціалізована норма права, що виконує системоспрошуючу функцію шляхом визнання неіснуючих обставин такими, що існують, і навпаки, котра має структуру, що складається з двох елементів (гіпотези і диспозиції) і конструється за схемою «Якщо А, то В вважається С» [111, с. 12].

Чинне українське законодавство не містить жодних термінів, які би безумовно вказували на те, що ми маємо справу із фікцією. Найближчим до цього значення є слово «вважається», яке часто використовується в законодавстві і може позначати фікцію. При використанні цього терміна для позначення фікції наявність певних фактів не призводить до певного висновку, тут законодавець дає настанову: «нехай буде так, хоча це не так». Наприклад, стаття 266 ЦК України є яскравим прикладом фікції давнісного строку щодо додаткових до основної вимог: «Зі спливом позовної давності до

основної вимоги вважається, що позовна давність спливла і до додаткової вимоги (стягнення неустойки, накладення стягнення на заставлене майно тощо)». Тобто тут визнається факт, якого насправді не існує.

Дослідження сутності правових фікцій у сучасному праві [112-115], дозволяє нам зробити декілька важливих **висновків**. По-перше, юридична фікція є способом розробки права, за яким юридична ситуація створюється при незнанні або очевидній суперечності з конкретно природною дійсністю. Тобто фікція є юридичним прийомом, який в силу прямої вказіки норми права стає обов'язковим для всіх і перебуватиме під захистом від опротестування будь-якою особою. Таке юридичне утворення, що за своєю природою суперечить реальності, використовується для досягнення низки юридичних наслідків або бажаних судових рішень.

По-друге, об'єктом регулювання правової фікції є ті обставини, які перебувають у стані непоправної невідомості. Вказаним обставинам надається значення юридичних фактів. При цьому самі фікції юридичними фактами не є, а лише заміщають юридичні факти в тих випадках, коли динаміка правових відносин очікує наявності факту, а реальна дійсність у зв'язку із цим допускає прогалину [116, с. 122].

По-третє, сутність правових фікцій, зокрема, міститься у визнанні реальними обставин, яких не існує, і запереченні тих, які існують. Наприклад, фікція в погашенні і знятті судимості означає, що факт засудження особи, що був у минулому, за скоєний нею злочин втратив юридичне значення і не може більше тягнути несприятливі наслідки, встановлені нормами права для осіб, що мають судимість. У цивільному праві стосовно, наприклад, строків набувальної давності, їх фікція полягає у визнанні такими, що існують, обставин і ситуацій до того, як вони стали існувати насправді, або виникли пізніше, ніж це було насправді.

В-четверте, правова фікція має імперативний (незаперечний) характер, тобто не передбачає можливості появи таких ситуацій, які не охоплюються встановленим нею правилом (наприклад, фікція строків позовної давності).

Підсумовуючи наведене, у якості висновку вкажемо, що давнісні строки за своєю правовою природою є юридичними фікціями, тобто нормативно вираженими положеннями, які закріплюють неіснуючі насправді обставини у якості існуючих та мають загальнообов'язкове значення, що спричиняють певні правові наслідки.

Загальнотеоретичне поняття давності зводить воєдино загальнозначущі положення, що повторюються в галузевих науках щодо порядку встановлення, застосування та сутності давності в механізмі правового регулювання. Однак строки давності встановлюються в самих різних галузях українського права та регулюють широкий спектр суспільних відносин. Дана обставина обумовлює необхідність класифікації давності. Правильно складена класифікація, відображає закономірність розвитку класифікованих об'єктів, глибоко розкриває внутрішні зв'язки досліджуваного об'єкта. Отже, в якості підстави будь-якої класифікації повинні бути покладені ознаки, які є найбільш суттєвими і специфічними для даних предметів.

Строки давності класифікуються за тривалістю строку на визначені та невизначені. Визначені строки давності (pr. Definita) – строки, які можна обчислити, тобто у законі встановлюються суворі критерії для точного визначення початку і закінчення цих строків. Наприклад, за договором поставки сторони домовилися, що постачальник зобов'язується поставляти товар покупцеві 5 числа кожного місяця до грудня 2017 р. Невизначені строки (pr. Indefinita) – строки, які можуть обчислюватися приблизно, на розсуд суб'єктів правовідносин. Наприклад, якщо строк плати за користування житлом не встановлений договором, наймач вносить її щомісяця, або якщо строк (термін) виконання боржником обов'язку не встановлений, кредитор має право вимагати його виконання в будь-який час [117, с. 13].

За джерелами строки давності поділяють на законні, судові та договірні. Законні (pr. Legalis) – строки давності, встановлені законом чи підзаконним актом. Судові (pr. Juridicalis) – строки давності, тривалість яких

визначається судом залежно від обставин конкретної справи із врахуванням змісту дій, які повинні виконати сторони. Договірні (pr. Conventionalis) – строки давності, які визначаються сторонами самотійно із врахуванням індивідуальних особливостей конкретних правовідносин.

За ступенем поширеності в праві строки давності можна розділити на:

- міжгалузеві строки давності – це строки давності, які використовуються в декількох галузях права. Наприклад, позовна давність, застосовується одночасно у цивільному, сімейному, трудовому, житловому праві.

- галузеві строки давності – це строки, що існують лише в одній галузі права. Наприклад, набувальна давність в цивільному праві, давність притягнення до кримінальної відповідальності в кримінальному праві, давність притягнення до адміністративної відповідальності в адміністративному праві.

Залежно від наявності диференційованості строків давності можна класифікувати надиференційовані строки давності – ті, які в залежності від зазначених в законі умов можуть мати різну тривалість. Наприклад, тривалість строків давності обвинувального вироку суду та давності притягнення до кримінальної відповідальності може бути 5, 10 або 15 років залежно від тяжкості вчиненого злочину. Також ЦК України передбачає поділ строку позовної давності в цивільному праві на загальні та спеціальні строки в залежності від правовідносин, до яких строк застосовується. Недиференційовані строки давності мають лише одну величину тривалості, яка не змінюється в залежності від різних умов (давність стягнення податкових санкцій, строк для пред'явлення виконавчого листа до виконання).

У межах кожної галузі права можна також провести класифікацію строків давності. Так, в кримінальному судочинстві строки давності закріплені у ст. 49 КК України, відповідно до якої особа звільняється від кримінальної відповідальності, якщо з дня вчинення нею кримінального

правопорушення і до дня набрання вироком законної сили минули такі строки:

- два роки – у разі вчинення кримінального проступку, за який передбачене покарання менш суворе, ніж обмеження волі;

- три роки – у разі вчинення кримінального проступку, за який передбачено покарання у виді обмеження волі, чи у разі вчинення нетяжкого злочину, за який передбачено покарання у виді позбавлення волі на строк не більше двох років;

- п'ять років – у разі вчинення нетяжкого злочину, крім випадку, передбаченого у пункті 2 цієї частини;

- десять років – у разі вчинення тяжкого злочину;

- п'ятнадцять років – у разі вчинення особливо тяжкого злочину [100, ст. 49].

В адміністративному судочинстві існує строк звернення до суду, що має своє легальне відображення в ст. 99 ч. 2 Кодексу адміністративного судочинства України [118] (далі – КАС України). Законом встановлено для звернення до адміністративного суду за захистом прав, свобод та інтересів особи шестимісячний строк, тобто шестимісячний строк є загальним. Спеціальним строком в адміністративному судочинстві є місячний строк для звернення до адміністративного суду у випадках, якщо законом передбачена можливість досудового порядку вирішення спору і позивач скористався цим порядком, а також у справах щодо прийняття громадян на публічну службу, її проходження, звільнення з публічної служби, щодо звернення до адміністративного суду з оскарженням рішення суб'єкта владних повноважень, на підставі якого ним може бути заявлено вимогу про стягнення грошових коштів.

В цивільному праві для класифікації давності використовують різні критерії, зокрема, за правовими наслідками, які настають зі спливом строку давності, вона поділяється на давність, на підставі якої припиняються

(погашуються) цивільні права – погашувальна давність і давність, на підставі якої набуваються (виникають) цивільні права – набувальна давність.

В залежності від того, які з прав на захист припиняються зі впливом давності, погашувальна давність поділяється на:

- давність, якою погашається право на звернення з вимогою про прийняття рішення про захист (позовна давність);

- давність, якою погашається право на звернення з вимогою про примусове виконання рішення про захист (давність примусового виконання добровільно невиконаного обов'язку [119, с. 8].

Одним із видів давності є позовна давність, яка надає можливість захистити порушене право, і закон одночасно надає період часу, у межах якого може бути здійснений цей захист. Позовна давність, відповідно до ст. 256 ЦК України, – це строк, у межах якого особа може звернутися до суду з вимогою про захист свого цивільного права або інтересу.

Набувальна давність – одна з підстав набуття права власності. Відповідно до ст. 344 ЦК України особа, яка добросовісно заволоділа чужим майном і продовжує відкрито, безперервно володіти нерухомим майном протягом десяти років або рухомим майном – протягом п'яти років, набуває право власності на це майно.

Ще одним із видів строків давності є давність примусового виконання добровільно невиконаного обов'язку – це «сплив визначеного строку за умов, встановлених законом, який спрямований на припинення права на звернення з вимогою про примусове виконання рішення про захист» [120, с. 258]. Давність примусового виконання добровільно невиконаного обов'язку поширюється на вимоги про примусове виконання рішень, ухвали постанов судів у цивільних справах; вироків, ухвал і постанов судів у кримінальних справах у частині майнових стягнень [120, с. 259].

У літературі зазначається, що «давність примусового виконання добровільно невиконаного обов'язку не застосовується до вироків суду в частині конфіскації майна і накладення штрафу як засобів кримінального

покарання, оскільки їх виконання можливе в межах давності виконання обвинувальних вироків мирових угод, затверджених судом, рішень, ухвал, постанов господарських судів, тощо» [120, с. 259]. Давність примусового виконання добровільно невиконаного обов'язку не можна вважати процесуальним строком. Вона, як і позовна давність, є інститутом матеріального права [120, с. 260].

Рішенням суду лише визнається або підтверджується те чи інше матеріальне право, а тому вимога, яка виникає з цього права, теж має матеріальний характер. Давність примусового виконання добровільно невиконаного обов'язку має в своїй основі строки для звернення за захистом порушеного або оспорюваного матеріального права, яке визнано або підтверджено судом [120, с. 260].

Отже, правильно складена класифікація відображає закономірність розвитку класифікованих об'єктів, глибоко розкриває внутрішні зв'язки досліджуваного об'єкта. Класифікація строків давності виконує подвійну роль: вона є засобом систематизації об'єкту дослідження, дозволяє проаналізувати строки давності, з'єднуючи в собі суперечливі прояви об'єкту, зв'язує в єдину цілісну систему, доводить наявність загальних закономірностей.

2.3 Порівняльно-правова характеристика строків давності у цивільному та кримінальному праві

Давність в українському праві є одним з важливих феноменів, оскільки відображає вплив часу на юридичні відносини. За словами Д. І. Мейера, «давність – різна, залежно від того, до якого права належить...» [25, с. 356].

Залежно від галузевої приналежності можна виділити давність в цивільному праві, кримінальному праві, адміністративному праві, податковому праві, митному праві, трудовому праві.

Як у галузях приватно-правового (цивільне право), так публічно-правового характеру (кримінальне, кримінально-процесуальне право), доцільним вважається проведення порівняльно-правового аналізу давності у цивільному та кримінальному праві з метою з'ясування теоретичного та практичного значення застосування положень чинного законодавства у цій сфері [121, с. 138, 140, с. 382]

Наголосимо на тому, що питання щодо порівняння давності у кримінальному та цивільному праві було поставлено та обговорено автором у роботі «Давність у цивільному та кримінальному праві: порівняльно-правові аспекти» [121, 140].

Водночас необхідно з'ясувати що собою являє у теоретичному і практичному аспекті питання застосування давності в кримінальному праві, а саме: поняття давності, поняття звільнення від кримінальної відповідальності, особливості звільнення від відбування покарання у зв'язку із закінченням строків давності виконання обвинувального вироку, оптимальність законодавчо визначених строків давності, початковий момент перебігу строків давності у кримінальному праві, особливості перебігу цих строків у випадку вчинення триваючого або продовжуваного злочину, проаналізувати строки давності зарубіжних країн світу [121, с. 138].

В. В. Скибицький стверджував, що «давність – це закінчення певних, зазначених у законі строків, що усувають кримінальну відповідальність за скоєний злочин або відбування засудженим покарання, призначеного невиконаним вироком» [122, с. 117].

Ю. М. Ткачевський визначає давність як «закінчення певних термінів, які виключають при наявності зазначених у законі обставин кримінальну відповідальність (засудження) або виконання призначеного судом покарання» [123, с. 112]. Таким чином, у кримінальному праві давність звільняє засудженого від кримінальної відповідальності та від покарання. Кримінальна давність закріплює на законодавчому рівні правомірність непокарання осіб, що вчинили злочин і не були притягнуті до

відповідальності чи не були покарані протягом встановленого законом строку. Суд у кримінальному процесі застосовує давність у залежності від особливості справи, пом'якшуючих чи обтяжуючих обставин та поведінки обвинуваченого. Звільнення від кримінальної відповідальності – це відмова держави (її компетентних органів) від засудження особи, яка вчинила злочин, та застосування до неї кримінально-правових засобів примусового характеру [140, с. 383].

Вчений-криміналіст М. С. Таганцев вказував, що «за умови існування давності притягнення до кримінальної відповідальності, призначення у таких випадках покарання є непотрібним і недоцільним - з одного боку, а з іншого – через процесуальні труднощі неможливе відновлення подій минулого, внаслідок чого кримінальне переслідування перетворюється у даремну трату зусиль держави» [124, с. 380].

У теорії кримінального права існують різні точки зору щодо визначення поняття «звільнення від кримінальної відповідальності». Так, вчений П. С. Матишевський вважає, що «звільнення від кримінальної відповідальності – це наявність законних підстав та певних умов, які обумовлюють звільнення особи, яка вчинила злочин, від її обов'язку піддатися судовому осуду і перетерпіти покарання» [125, с. 219-220].

С. С. Яценко вважає, що «звільнення від кримінальної відповідальності – це здійснювана відповідно до кримінального, кримінально-процесуального закону відмова держави в особі відповідного суду від застосування заходів кримінально-правового характеру щодо осіб, які вчинили злочин» [126, с. 99].

Подібним чином визначає звільнення від кримінальної відповідальності науковець О. О. Дудоров, зазначаючи, що «під звільненням від кримінальної відповідальності розуміється відмова «держави в особі компетентних органів від притягнення особи, яка вчинила злочин, до кримінальної відповідальності» [127, с. 254-255].

За думкою О. Ф. Ковітіді, «звільнення від кримінальної відповідальності – це відмова держави в передбачених законом випадках від засудження й покарання особи, діяння якої містить склад злочину» [128, с. 96].

В. В. Скибицький вважає, що «звільнення від кримінальної відповідальності – це передбачене законодавством усунення відповідальності особи, яка вчинила передбачене законом суспільно небезпечне діяння, якщо цілі покарання і завдання кримінального законодавства можуть бути досягнуті (або вже досягнуті) без застосування кримінально-правового примусу» [122, с. 155].

На наш погляд, звільнення від реальної кримінальної відповідальності є по суті звільненням від призначення покарання, або звільнення від відбування призначеного покарання [121, с. 140]. Закриття справ щодо таких осіб є проявом загальної тенденції розвитку кримінального законодавства у напрямі пом'якшення відповідальності за злочини невеликої та середньої тяжкості, вчинені вперше, законодавчим втіленням державного гуманізму, наданням державою людині, яка оступилася, можливості виправитися [129, с. 27-32].

Звільнення від кримінальної відповідальності за певною статтею здійснюється не тому, що вчинене не містить ознак злочину, а тому, що *через тривалий проміжок часу* справа, зазвичай, має значно менший суспільний резонанс і це суттєво відбивається на досягненні мети покарання. Особа, котра в минулому вчинила злочини, може виправитися, тому з часом розслідування кримінального провадження правильний розгляд її судом стає ускладненим, а інколи навіть неможливим [124, с. 229].

Підставою для звільнення особи від кримінальної відповідальності за ст. 49 КК України визнається закінчення певних строків давності з дня вчинення злочину і до набрання законної сили обвинувальним вироком суду, яким особа засуджена за вчинений нею злочин певної тяжкості.

Відповідно до ст.49 КК України, особа звільняється від кримінальної відповідальності, якщо з дня вчинення нею кримінального правопорушення і до дня набрання вироком законної сили минули такі строки:

1) два роки – у разі вчинення кримінального проступку, за який передбачене покарання менш суворе, ніж обмеження волі;

2) три роки – у разі вчинення кримінального проступку, за який передбачено покарання у виді обмеження волі, чи у разі вчинення нетяжкого злочину, за який передбачено покарання у виді позбавлення волі на строк не більше двох років;

3) п'ять років - у разі вчинення нетяжкого злочину, крім випадку, передбаченого у пункті 2 цієї частини;

4) десять років – у разі вчинення тяжкого злочину;

5) п'ятнадцять років – у разі вчинення особливо тяжкого злочину [100, ст. 49].

Матеріально-правовими підставами звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку із закінченням строків давності є:

- закінчення встановлених ч. 1 ст. 49 КК України строків;
- відсутність обставин, що порушують їх перебіг.

Процесуально-правовими підставами звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку із закінченням строків давності є:

- притягнення особи як обвинуваченого;
- згода обвинуваченого на таке звільнення від кримінальної відповідальності.

Законом передбачено два види строків давності:

- диференційований, тривалість якого залежить від тяжкості вчиненого злочину;

- загальний для всіх злочинів 15-річний строк для осіб, які переходять від слідства чи суду.

Тривалість строків давності за чинним кримінальним законодавством, на відміну від КК 1960 року, залежить переважно не від строку покарання,

передбаченого законом за вчинений злочин, а від класифікації злочинів, передбачених ст. 12 КК України. Відповідно до статті 12 КК України класифікація кримінальних правопорушень поділяються на кримінальні проступки і злочини [100, ст. 12].

Кримінальним проступком є передбачене цим Кодексом діяння (дія чи бездіяльність), за вчинення якого передбачене основне покарання у виді штрафу в розмірі не більше трьох тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або інше покарання, не пов'язане з позбавленням волі [100, ст. 12].

Злочини поділяються на нетяжкі, тяжкі та особливо тяжкі. Нетяжким злочином є передбачене цим Кодексом діяння (дія чи бездіяльність), за вчинення якого передбачене основне покарання у виді штрафу в розмірі не більше десяти тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або позбавлення волі на строк не більше п'яти років. Тяжким злочином є передбачене цим Кодексом діяння (дія чи бездіяльність), за вчинення якого передбачене основне покарання у виді штрафу в розмірі не більше двадцяти п'яти тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або позбавлення волі на строк не більше десяти років. Особливо тяжким злочином є передбачене цим Кодексом діяння (дія чи бездіяльність), за вчинення якого передбачене основне покарання у виді штрафу в розмірі понад двадцять п'ять тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, позбавлення волі на строк понад десять років або довічного позбавлення волі [100, ст. 12].

Ступінь тяжкості злочину, за вчинення якого передбачене одночасно основне покарання у виді штрафу та позбавлення волі, визначається виходячи зі строку покарання у виді позбавлення волі, передбаченого за відповідний злочин.

Відповідно до ст. 80 КК України під звільненням від відбування покарання у зв'язку із закінченням строків давності виконання обвинувального вироку слід розуміти відмову держави від виконання призначеного особі покарання у тих випадках, коли воно не було виконане

упродовж визначеного в законі строку з дня набрання вироком чинності [100, ст. 80].

Необхідно відзначити, що застосування давності виконання обвинувального вироку в основному подібні до правил, які регулюють норми застосування давності притягнення до кримінальної відповідальності.

Давність обвинувального вироку розуміється, як перебіг визначеного законом часу з моменту набрання обвинувальним вироком законної сили і приведенням його до виконання, протягом якого покарання не було застосовано до засудженого та вирок залишився невиконаним [130, с. 221].

Давність виконання обвинувального вироку застосовується за наявності трьох умов: 1) закінчення, передбачених ч. 1 ст. 80 КК України строків давності; 2) неухилення засудженого від відбування покарання (відсутній перебіг давності); 3) невчинення засудженим до закінчення передбачених законом строків давності нового середньої тяжкості, тяжкого або особливо тяжкого злочину (відсутнє переривання давності). Основною підставою виконання покарання вважається набрання обвинувальним вироком суду законної сили. Початком виконання покарання вважається день набрання обвинувальним вироком чинності, а кінцевим – день закінчення його виконання. Тривалість часу давності обвинувального вироку залежить, з одного боку, від виду призначеного судом покарання, а з другого – від ступеня тяжкості вчиненого злочину і тривалості строку засудження до такого виду покарання, як позбавлення волі [130, с. 228].

Частина 1 статті 80 КК України встановлює давнісні строки для звільнення від відбування покарання. За наявності певних обставин, що залежать від самого засудженого, перебіг давності виконання призначеного покарання зупиняється (ч. 3 ст. 80 КК України) або переривається (ч. 4 ст. 80 КК України).

Перебіг давності виконання призначеного вироком суду покарання зупиняється, якщо засуджений ухиляється від відбування покарання. Ухилення від відбування покарання може бути вчинено різним способом

(втеча з місця позбавлення волі, постійна зміна місця проживання, зміна зовнішності засудженого, проживання за чужими або підробленими документами тощо). У цьому випадку перебіг давності відновлюється з дня з'явлення засудженого для відбування покарання або з дня його затримання. При цьому строки, що минули з часу ухвалення засудженого від відбування покарання до моменту його затримання або з'явлення для відбування покарання, в строк давності не зараховується. Більше того, у цьому випадку строки давності, передбачені пп. 1-3 ч. 1 ст. 80 ККУ України, подвоюються [100, ст. 80].

Перебіг строків давності виконання обвинувального вироку переривається, якщо до закінчення строків, зазначених у ч. 1 та ч.3 ст. 80 ККУ України, засуджений вчинить новий нетяжкий, тяжкий або особливо тяжкий злочин. Обчислення давності в цьому випадку починається з дня вчинення нового злочину [100, ст. 80].

Разом з тим у даному випадку, як і у випадку звільнення особи від кримінальної відповідальності у зв'язку із закінченням строків давності (ст. 49 ККУ України), законом визначено особливий порядок застосування давності виконання обвинувального вироку до особи, засудженої до довічного позбавлення волі. Відповідно до ч. 5 ст. 80 ККУ України, питання про застосування давності до особи, засудженої до довічного позбавлення волі, вирішується судом. Якщо суд не визнає за можливе застосувати давність, одвічне позбавлення волі замінюється позбавленням волі на певний строк. Давність не застосовується у разі засудження за злочини проти миру та безпеки людства, передбачені статтями 437-439 та частиною першою статті 442 ККУ України [100, ст. 80].

Нагадаємо, що за нормами міжнародного права, незалежно від часу вчинення злочину строки давності не застосовуються до військових злочинців, які порушили закони та звичаї війни, злочинів проти миру та безпеки людства незалежно від того, були вони вчинені під час війни або в мирний час, а також за злочин геноциду.

Так, ухвалою Київського районного суду м.Одеси від 21.12.2015 суд звільнив громадянина С. від кримінальної відповідальності у зв'язку зі спливом строків давності. 24.11.2012 С. завдав навмисні тілесні ушкодження колишній дружині А. внаслідок раптово виниклого конфлікту. Досудове слідство кваліфікувало дії С. за ч. 2 ст. 125 КК України – умисне легке тілесне ушкодження, що спричинило короточасний розлад здоров'я. Висновок судово-медичної експертизи підтвердив наявність у потерпілої легких тілесних пошкоджень. Обвинувачений свою вину не визнав і подав до суду клопотання про звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку із закінченням строків давності, яке суд задовільнив. Своє рішення суд аргументував наступним чином. С. вчинив злочин, передбачений ч. 2 ст. 125 КК України. Згідно класифікації злочинів, встановлених ст.12 КК України, ці дії відносяться до злочинів невеликої тяжкості, строк давності яких за ч. 2 ст. 49 КК України становить три роки. Оскільки правопорушення, вчинене С, відбулося 24.11.2012, то на момент судового розгляду з вказаної події пройшло більше трьох років. Суд встановив, що для застосування дії статті 49 КК України відносно С. були такі правові підстави: сплив встановлених ст. 49 КК України строків давності, відсутність обставин, що порушують їх перебіг, згода обвинуваченого на звільнення від кримінальної відповідальності з цієї підстави [131].

Київський районний суд м.Одеси ухвалою від 11.09.2019 звільнив від кримінальної відповідальності Б. та Н. у зв'язку зі спливом строків давності. Згідно матеріалів кримінального провадження, 27.10.2013 в в провулку Лодочний, 5-А Б. представився співробітником ПАТ «Одеса Газ» та заволодів коштами К в розмірі 300 гривень. Після чого з незаконно отриманими коштами з місця скоєння злочину зник.

05.04.2014 та 10.04.2014 це ж саме Б повторив вже у змові з Н. 5 квітня вони ошукали мешканців квартир № 17 та № 16 на вулиці Довгій, 46-а. В першому випадку вони незаконно заволоділи коштами в сумі 1000 гривень, в другому – 1500 гривень. Після отримання грошей Б. та Н. з місця злочину

зникли. 10 квітня вони ошукали Ф. та незаконно заволоділи 2500 гривнями, спричинивши матеріальну шкоду на вказану суму.

Таким чином органами досудового розслідування Б. обвинувачується у заволодінні чужим майном шляхом обману (шахрайстві), тобто у скоєнні кримінального правопорушення, передбаченого ст.190 ч.1 КК України. Крім того, Б. обвинувачується у заволодінні чужим майном шляхом обману (шахрайстві), вчиненому повторно, за попередньою змовою групою осіб, тобто у скоєнні кримінального правопорушення, передбаченого ст.190 ч.2 КК України. Н. органами досудового розслідування обвинувачується у заволодінні чужим майном шляхом обману (шахрайстві), вчиненому повторно, за попередньою змовою групою осіб, тобто у скоєнні кримінального правопорушення, передбаченого ст.190 ч.2 КК України.

Під час судового розгляду обвинувачені Б. та Н. звернулися до суду з клопотаннями про звільнення їх від кримінальної відповідальності у зв'язку зі спливом строку притягнення до кримінальної відповідальності та надали згоду на закриття кримінального провадження з nereабілітуючих підстав. Прокурор вважав можливим задовільнити клопотання обвинувачених. Потерпілі не заперечували проти закриття провадження.

Згідно з ч.4 ст.286 КПК України якщо під час здійснення судового провадження щодо провадження, яке надійшло до суду з обвинувальним актом, сторона кримінального провадження звернеться до суду з клопотанням про звільнення від кримінальної відповідальності обвинуваченого, суд має невідкладно розглянути таке клопотання.

Відповідно до п.1 ч.2 ст.284 Кримінального процесуального кодексу України(далі – КПК України)кримінальне провадження закривається судом у зв'язку із звільненням особи від кримінальної відповідальності. Відповідно до ч. 1 ст.285 КПК України особа звільняється від кримінальної відповідальності у випадках, передбачених законом України про кримінальну відповідальність і таке звільнення, згідно до ч. 1 ст. 286 КПК України, здійснюється судом.

Відповідно до ч. 3 ст. 288 КПК України суд своєю ухвалою закриває кримінальне провадження та звільняє обвинуваченого від кримінальної відповідальності у випадку встановлення підстав, передбачених законом України про кримінальну відповідальність. Як вбачається з матеріалів провадження Б. обвинувачується у вчиненні кримінальних правопорушень, передбачених ст.ст. 190 ч. 1, 190 ч. 2 КК України, які є не тяжким злочином та злочином середньої тяжкості, та Н. обвинувачується у вчиненні кримінального правопорушення, передбаченого ст. 190 ч. 2 КК України, який є злочином середньої тяжкості.

Кримінальні правопорушення Б. та Н. скоєні у період часу з 27.10.2013 по 06.05.2014, тобто з часу його скоєння минуло більш ніж п'ять років. Відповідно до п.3 ч.1 ст.49 КК України, особа звільняється від кримінальної відповідальності, якщо з дня вчинення нею злочину і до дня набрання вироком законної сили минуло п'ять років – у разі вчинення злочину середньої тяжкості. За вказаних обставин, на підставі ст.49 КК України, клопотання обвинувачених підлягають задоволенню, обвинувачений Б. підлягає звільненню від кримінальної відповідальності за ст.ст. 190 ч.1, 190 ч.2 КК України та Н. підлягає звільненню від кримінальної відповідальності за ст. 190 ч.2 КК України, а кримінальне провадження підлягає закриттю [132].

Київський районний суд м. Одеси ухвалою від 17.06.2020 відмовлено в задоволенні клопотання захисника, про звільнення від відбування покарання у зв'язку із закінченням строків давності виконання вироку відносно М.

Адвокат звернувся до суду з клопотанням про звільнення від відбування покарання у зв'язку із закінченням строків давності виконання вироку відносно М., обґрунтовуючи вимоги тим, що з моменту вступу вироку в законну силу 17.02.2008 року, і до 02.04.2020 року не був виконаний. Так, засуджена М. в зазначений період часу від виконання вироку та від відбування покарання не ухилялася, нових злочинів не вчиняла. Відповідно до інформації Південного міжрегіонального управління з питань

виконання кримінальних покарань Міністерства юстиції від 31.03.2020 року № 2.4/3570/мст, засуджена М. в установах виконання покарань Одеської області не утримується та не відбуває покарань, інформація щодо виконання вироку Апеляційного суду Одеської області від 17.02.2015 року відсутня. Також, згідно до інформації з Єдиного реєстру боржників від 01.04.2020 року за всіма категоріям справ інформація про боржника М. відсутня. Відповідно до електронної інформації МВС «Розшук» – «Особи, які переховуються від органів влади», інформація щодо М. відсутня. Таким чином, на думку захисника, станом на 02.04.2020 року вирок суду не виконується, а засуджена не ухилялася від його виконання.

У судовому засіданні захисник Ш. підтримав заявлене клопотання та просив його задовільнити. Засуджена М. підтримала клопотання захисника Ш. про звільнення від відбування покарання у зв'язку із закінченням строків давності виконання вироку відносно М.

З матеріалів справи вбачається, що засуджена М. будучи обізнана про наявність вироку Апеляційного суду Одеської області від 17.02.2015 року, яким призначено покарання у вигляді позбавлення волі, не повідомила суд та відділ поліції про зміну місце мешкання, та не з'явилася у відповідні органи для відбуття покарання призначеного вироком суду. Тобто з дій засудженої М. вбачається умисне ухилення від виконання вироку та відбуття призначеного їй покарання. Відповідно до ст. 152 Кримінального виконавчого кодексу України та п. 3 ч. 1 ст. 80 КК України, особа звільняється від відбування покарання, якщо з дня набрання чинності обвинувальним вироком його не було виконано протягом п'яти років – у разі засудження до покарання у виді позбавлення волі за злочин середньої тяжкості, а також при засудженні до позбавлення волі на строк не більше п'яти років за тяжкий злочин.

Разом з тим, відповідно до ч. 3 ст. 80 КК України перебіг давності зупиняється, якщо засуджений ухиляється від відбування покарання. У цих випадках перебіг давності відновлюється з дня з'явлення засудженого для

відбування покарання або з дня його затримання. У цьому разі строки давності, передбачені пунктами 1-3 частини першої цієї статті, подвоюються.

Таким чином, положеннями ст. 80 КК України, передбачено дослідження та встановлення судом терміну, протягом якого обвинувальний вирок не виконувався, збігу строку давності його виконання та факту ухилення засудженим від його відбування, що є підставою для зупинення перебігу такого строку давності.

Судом встановлено факт ухилення засудженої М. від відбуття покарання за вироком Апеляційного суду Одеської області від 17.02.2015 року, що є підставою для зупинення перебігу строків давності виконання обвинувального вироку.

Також, твердження захисника про те, що М. не вчиняла нових злочинів, документально не підтверджено. Наведені вище обставини дають підстави для відмови у задоволенні клопотання захисника про звільнення М., від відбування покарання у зв'язку із закінченням строків давності виконання обвинувального вироку.

Ухвалу Одеського апеляційного суду від 09.07.2020 року, було скасовано ухвалу Київського районного суду м.Одеси від 17.06.2020 року, про відмову у задоволенні клопотання про звільнення М. від відбування покарання у зв'язку із закінченням строків давності виконання обвинувального вироку та ухвалено одеським Апеляційним судом нову ухвалу, якою клопотання захисника про звільнення М. від відбування покарання у зв'язку із закінченням строку давності виконання обвинувального вироку, – задовольнити. Звільнити М. від відбування покарання призначеного вироком Апеляційного суду Одеської області, від 17.02.2015 року, в зв'язку із закінченням строків давності виконання обвинувального вироку, на підставі ст. 80 КК України [133].

Як вбачається з наведених прикладів, саме час зміцнює сформовані відносини, надаючи їм юридичну силу. Тобто певний проміжок часу, який має свою встановлену величину, він може бути визначений кількістю років,

місяців тощо. Відтак, у кримінальному праві строки давності розуміються як певний час, з яким правові приписи пов'язують виникнення, зміни та припинення правовідносин.

Також необхідно зазначити, що давність, згідно з ч. 5 ст. 49 КК України, не застосовується у разі вчинення злочинів проти основ національної безпеки України, проти миру та безпеки людства.

При вчиненні кількох злочинів різної тяжкості строки давності для кожного з них визначаються на загальних підставах і можуть бути різними за тривалістю.

У КК України встановлено правила обчислення строків давності. *Початком перебігу строку давності є день, коли злочин був вчинений. Строк давності щодо триваючих злочинів обчислюється з дня фактичного припинення дії або бездіяльності з волі або поза волею особи (з дня явки її із зізнанням, затримання тощо), а щодо продовжуваних злочинів – із дня вчинення останнього тотожного діяння з тих, що об'єднані єдиним злочинним наміром і складають продовжуваний злочин. При попередній злочинній діяльності перебіг строків давності обчислюється з дня, коли були припинені або не вдалися підготовчі дії чи злочин не був доведений до кінця з причин, що не залежали від волі винного. За співучасті у злочині строк давності обчислюється з дня, коли була завершена роль, що виконував певний співучасник, а не день вчинення злочину виконавцем. Закінченням перебігу строку давності є день набрання вироком законної сили.*

Розглянувши правила обчислення строків давності за правилами ст. 49 КК України, доцільним вважається проаналізувати застосування та тривалість строків давності зарубіжних країн. Для прикладу в окремих КК зарубіжних країн практично, як і в КК України передбачається, що перебіг давності починається з дня, припинення вчиненні дії чи бездіяльності, кримінально караного діяння (КК Данії, Норвегії), з дня вчинення (закінчення) злочину (КК Іспанії, Болгарії, Польщі, Сан-Марино, Туреччини, Швейцарії, КНР). В окремих КК вказується, що початком перебігу строків

давності буде не день (момент) вчинення (закінчення) злочину, а наступний день після того, коли діяння було завершене (КК Голландії), у північ доби, протягом якої було вчинено злочин (КК Аргентини). Досить цікаве положення про початок строків давності міститься у КК Ізраїлю, Норвегії, ФРН, Швеції. За злочини проти статевої свободи та статевої недоторканності особи, вчинені щодо неповнолітнього, строки давності починають відраховуватись з моменту, коли потерпілому виповниться визначена кількість років: 28 років (КК Ізраїлю), 18 років (КК Норвегії, ФРН), 15 років (КК Швеції). У КК Ізраїлю у такому випадку висувається ще одна вимога – якщо минуло 10 років з дня вчинення злочину, то обвинувальний висновок не може бути поданий за винятком випадків, коли на це є дозвіл юридичного радника уряду [134, с. 320].

Зазначимо також і те, що початковий момент строку давності в КК деяких зарубіжних країн визначається, як правило, диференційовано. Так, якщо це закінчений злочин – закінчення діяльності, яка перебуває під загрозою покарання (КК Австрії), закінчення злочину (діяння) (КК Болгарії, ФРН), день скоєння злочину (діяння) (КК Іспанії, Польщі, Туреччини, Швейцарії); припинення дій винного (КК Сан-Марино). Крім цього, в КК деяких держав уточнюється початок перебігу строків давності у разі вчинення злочину, для якого обов'язковим є настання наслідків – момент їх спричинення (КК Польщі, ФРН). У КК багатьох держав окремо встановлюється початок перебігу строків давності для незакінчених злочинів: припинення поведінки, забороненої під загрозою покарання (КК Австрії); день вчинення останньої дії (діяння) (у випадку замаху або готування – КК Болгарії, у випадку вчинення замаху – КК Туреччини) [134, с. 320].

Підставою звільнення особи від кримінальної відповідальності за ст. 49 КК України є лише таке закінчення відповідного строку давності, який сплив до дня набрання законної сили обвинувальним вироком суду щодо особи, яка вчинила злочин певної тяжкості. Таким чином, строк давності спливає і під час досудового розслідування, і під час судового провадження, і після

проголошення обвинувального вироку суду. Будь-які процесуальні дії протягом цих строків не припиняють їх перебіг. Якщо строк давності сплив до дня набрання законної сили обвинувальним вироком суду, то особа підлягає звільненню від кримінальної відповідальності незалежно від того, на якій стадії перебуває кримінальне провадження щодо цієї особи.

У кримінальних кодексах зарубіжних держав аналогічне положення відсутнє. В цьому випадку підхід законодавця України більш вдалий, оскільки визначення кінцевого моменту строків давності важливе для теорії кримінального права, і для практики правозастосування. Адже будь-які правові строки повинні мати у законодавстві свої межі, що допомагає уніфікувати підхід при їх застосуванні та вирішенні судом питання про звільнення особи від кримінальної відповідальності. Надзвичайно позитивним, на нашу думку, є підхід законодавця тих держав, які у відповідних кримінально-правових нормах закріплюють правило про те, як потрібно обраховувати строки давності, якщо особа одним діянням вчинила декілька злочинів (тобто, має місце ідеальна сукупність злочинів за термінологією українського кримінального права). Так, у КК Норвегії та Данії передбачено, що якщо особа одним діянням вчинила декілька правопорушень, які мають різні строки давності, то щодо всіх правопорушень застосовується найбільш тривалий строк [134, с. 320].

Якщо строк давності закінчується після ухвалення обвинувального вироку, то особу може бути звільнено від кримінальної відповідальності (покарання) тільки до набрання вироком законної сили. Наприклад, якщо закінчення строку припадає на час апеляційного провадження. У такому разі апеляційний суд, встановивши і перевіривши всі необхідні обставини для звільнення особи від кримінальної відповідальності у зв'язку із закінченням строків давності, повинен скасувати обвинувальний вирок і закрити кримінальне провадження (справу).

У теорії кримінального права існують різні точки зору з приводу тривалості у часі строків давності. Вчений С. І. Зельдов писав, що

«тривалість строку давності за загальним правилом повинна бути не меншою сумарного строку покарання за відповідний злочин і передбаченого законом строку погашення судимості за нього»[135, с. 61]. Ю. М. Ткачевський вважав, що «необхідно встановити безпосередній зв'язок строку давності з покаранням за скоєне». При цьому він зазначав, що «при вчиненні тих злочинів, за які можна призначити позбавлення волі, тобто більш небезпечних злочинів, строк давності бажано визначити однаковим з максимальним строком покарання за цей злочин плюс один рік» [123, с. 46-47].

Однак, деякі вчені вважають, що визначити строк давності фактично неможливо. Так, М. С. Таганцев вказував, що «всі злочинні діяння погашаються давністю в різні строки, але саме встановлення строків є більш-менш довільним» [124, с. 46].

Вказану точку зору підтримав С. В. Маліков, який стверджує, що «знайти однозначне вирішення питання про розмір строку давності та його співвідношення з іншими строками (позбавлення волі, погашення судимості) практично неможливо, воно повністю належить сфері кримінальної політики [136, с. 80].

Деякі вчені-криміналісти пропонують здійснювати математичні обрахунки та складають відповідні формули. Наприклад, науковець А. О. Расюк, вперше розробила формулу визначення строків давності (хоча, як буде видно, фактично розвинула положення, висловлені С. Зельдовим). Зокрема, вона пише: «З метою оптимізації порядку обчислення строків давності звільнення від кримінальної відповідальності, визначених ч. 1 ст. 49 КК України, розроблена така формула: $D=P+C$, де D – строк давності, у зв'язку із закінченням якого особа звільняється від кримінальної відповідальності, P – максимальний строк покарання, що передбачений ст. 12 КК України за вчинення злочину певного ступеня тяжкості, C – строк погашення судимості, встановлений ст. 89 КК України» [137, с. 9].

Свою точку зору А. О. Расюк мотивує й тим, що встановленими строками давності порушується рівноправність осіб, засуджених судом за вчинення злочину, та осіб, звільнених від кримінальної відповідальності у зв'язку із закінченням строків давності [137, с. 9].

Вказані міркування, на нашу думку, певним чином не відповідають КК України. Зокрема, у випадку ухилення особи від досудового слідства або суду перебіг строків давності, як зазначається в ч. 2 ст. 49 КК України, зупиняється. Він відновлюється того дня, коли особа з'явилася із зізнанням або її затримали. Формула, запропонована А. О. Расюк, придатна не для всіх злочинів. Зокрема, як зазначається в п. 3 ч. 1 ст. 89 КК України, такими, що не мають судимості, визнаються особи, засуджені до позбавлення права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю після виконання цього покарання. Якщо це покарання передбачене як максимальне, то який строк потрібно підставляти в значення «С» у формулі? Тому виходить, що строк давності для такого випадку мав би обраховуватися окремо. Якщо взяти до увагу пропозицію А. О. Расюк, то для злочинів невеликої тяжкості потрібно було б передбачити три самостійні строки давності. Адже у ст. 89 КК України встановлено чотири випадки строків погашення судимості за вчинення цього виду злочинів, причому двічі законодавець передбачає відповідні строки (п.п. 3–6 ч. 1 ст. 89 КК України) [137, с. 9].

Інші вчені-криміналісти вважають, що визначити строк давності фактично неможливо. Так, М. С. Таганцев писав, що «всі злочинні діяння погашаються давністю в різні строки, але саме встановлення строків видається більш-менш довільним» [124, с. 212]. Така позиція має прихильників і серед сучасних вчених. Наприклад, С. В. Маліков вважає, що «знайти однозначне вирішення питання про розмір строку давності і його співвідношення з іншими строками (позбавлення волі, погашення судимості) практично неможливо, воно повністю належить сфері кримінальної політики» [136, с. 80].

Окремі науковці вказують на те, що строк давності повинен визначатися згідно з таким правилом: строк будь-якого виду давності не повинен бути меншим, ніж строк покарання, яке може бути призначено або призначено особі за вчинення злочину.

Фактично кожна з висловлених думок передбачає, що строк давності залежить від ступеня тяжкості вчиненого злочину, який покладено в основу класифікації злочинів (ст. 12 КК України). Правило про те, що строки давності мають бути однаковими або перевищувати тривалість строку покарання, який може бути застосовано(або призначено) за вчинений злочин, дотримується законодавцем при встановленні диференційованих строків давності [134, с. 320].

За умови, що вплив строку давності не був порушений, перебіг строків давності виключає кримінальну відповідальність. Згідно з положеннями українського законодавства, перебіг давності зупиняється, якщо винна особа ухиляється від слідства чи суду (ч. 2 ст. 49 КК України) та переривається, якщо особа, що винна, вчинила новий злочин до спливу передбаченого законом строку (ч. 3 ст. 49 КК України) [121, с. 140].

У згаданому випадку ухилення від суду – це умисні дії особи для уникнення від кримінальної відповідальності, візьмемо, втеча після пред'явлення обвинувачення, недотримання умов запобіжного заходу, переховування від правоохоронних органів та слідства, зміна місця проживання, зміна документів, які посвідчують особу. Не може визнаватися, такою, що ухиляється від слідства чи суду, особа, що вчинила злочин, про який ще невідомо правоохоронним органам, а також особа, причетність якої до вчиненого злочину ще не встановлено [121, с. 140].

Перебіг строку давності притягнення до кримінальної відповідальності переривається, якщо особа вчинила новий злочин. Отже, новий злочин, вчинений особою, має бути тяжким або особливо тяжким. Якщо особа вчинила злочин не тяжкий строк давності за перший злочин продовжує спливати, як і раніше, а строк давності кримінального переслідування за

новий злочин починає спливати окремо, незалежно від першого злочину. Наприклад, якщо особа спочатку вчинила підміну дитини (ст. 148 КК України), то вчинене пізніше зловживання опікунськими правами (ст. 167 КК України) не перериває перебігу п'ятирічного строку давності щодо першого злочину, оскільки другий злочин за класифікацією (ст. 12 КК України) належить до злочинів нетяжких. Строк давності за другий злочин починає спливати з дня його вчинення. Вчинення нового злочину нетяжкого, тяжкого чи особливо тяжкого злочину перериває вплив як диференційованих строків давності, вказаних у ч. 1 ст. 49 КК України, так і 15-річного загального для всіх строку давності щодо осіб, які ухиляються від слідства та суду, передбаченого ч. 2 ст. 49 КК України [100,ст. 49].

У разі переривання строку давності у зв'язку із вчиненням нового злочину частина строку давності, що сплила до моменту вчинення нового злочину, втрачає своє значення і до уваги не береться. Обчислення давності в такому разі починається з моменту вчинення нового злочину одночасно, паралельно та самостійно щодо кожного з них. Наприклад, особа, що схилила неповнолітніх до вживання одурманюючих засобів (ст. 324 КК України), до закінчення трирічного строку давності умисно вбила свою новонароджену дитину (ст. 117 КК України). З часу останнього злочину заново починається трирічний строк давності за перший злочин і п'ятирічний строк давності – за другий. Якщо після скоєння другого злочину минув трирічний строк, особа підлягає звільненню від кримінальної відповідальності за схилення неповнолітніх до вживання одурманюючих засобів, а коли мине п'ятирічний строк, вона звільниться від кримінальної відповідальності за умисне вбивство своєї новонародженої дитини.

Згідно з ч. 4 ст. 49 КК питання застосування строку давності до особи, що вчинила особливо тяжкий злочин, за який згідно із законом може бути призначене довічне позбавлення волі, вирішує суд. Необхідність особливого законодавчого розв'язання питання застосування інституту давності за такі

злочини зумовлена підвищеною суспільною небезпечністю осіб, що їх вчиняють.

Рішення про те, застосовування чи незастосовування інститут давності, суд приймає, зважаючи на особливості справи, а також на характеристику винного. Закон надає суду право не застосовувати строк давності лише у випадку, якщо довічне позбавлення волі як вид покарання вказане у відповідній статті кримінального закону, що був чинним на час вчинення злочину або на час розгляду справи в суді. Якщо суд визнає неможливим застосувати строки давності, він все одно не може призначити такій особі довічне позбавлення волі і виносить вирок про призначення їй покарання у вигляді позбавлення волі на певний строк.

Упродовж часу, коли особа ухилялась від слідства чи суду, перебіг строку давності притягнення до кримінальної відповідальності зупиняється на весь цей період. Він поновлюється у разі, якщо особу знайдено чи вона самотійно з'явилась із зізнанням, і підсумовується з часом, який сплинув до моменту ухилення від слідства чи суду [121, с. 140].

Якщо сукупно час до моменту набрання вироком законної сили становить п'ятнадцять років, і давність не була перервана скоєнням нового злочину, особа звільняється від кримінальної відповідальності. Закон передбачає недиференційований, загальний для всіх, строк давності притягнення до кримінальної відповідальності осіб, які ухиляються від слідства та суду. Факт свідомого ухилення особи від відповідальності свідчить про те, що вона досі є суспільно небезпечною, і це зумовлює необхідність більш суворого підходу до неї при вирішенні питання про давність притягнення до кримінальної відповідальності.

З моменту звільнення особи від кримінальної відповідальності припиняється дія кримінально-правових відносин між державою та людиною, яка вчинила злочин. Закон не містить підстав відновлення таких відносин, припинених внаслідок звільнення від кримінальної

відповідальності. Тому вчинення особою нового злочину після звільнення її від кримінальної відповідальності не створює повторності злочину.

За нормами КПК України судові рішення за результатами кримінального провадження про звільнення особи від кримінальної відповідальності у зв'язку із закінченням строків давності необхідно постановляти відповідно до статей 284, 288, 368-372 КПК України у формі ухвали.

Проаналізувавши строки давності у кримінальному законодавстві України, можна зробити висновок, що вони є важливим засобом кримінально-правової політики будь-якої держави. Після закінчення встановленого строку давності особа не може бути піддана кримінальній відповідальності і має бути звільнена судом від неї [121].

В цивільному праві загальноприйнятим є розуміння давності як «узаконення фактичного стану здійснення чи нездійснення відомих прав після закінчення встановленого законом часу» [82, с. 225]. Тут закінчення визначеного періоду часу за певних умов перетворює фактичне відношення у юридичне, тобто легалізує факт.

Необхідно зазначити, що в цивільному праві, на відміну від кримінального, виділяють декілька видів давності: позовна, набувальна та давність примусового виконання добровільно невиконаного обов'язку.

ЦК України у ст. 253 закріплює, що «перебіг строку починається з наступного дня після відповідної календарної дати або настання події, з якою пов'язано його початок». Відповідно до ст. 261 ЦК України «початок перебігу позовної давності починається від дня, коли особа довідалася або могла довідатися про порушення свого права або про особу, яка його порушила». Перебіг позовної давності за вимогами про визнання недійсним правочину, вчиненого під впливом насильства, починається від дня припинення насильства. Перебіг позовної давності за вимогами про застосування наслідків нікчемного правочину починається від дня, коли почалося його виконання [47, ст. 253, ст. 261]. У разі порушення цивільного

права або інтересу неповнолітньої особи позовна давність починається від дня досягнення нею повноліття. За зобов'язаннями з визначеним строком виконання перебіг позовної давності починається зі спливом строку виконання. Натомість, у кримінальному праві України, як зазначалось вище, початок строків давності починається з дня вчинення особою злочину (ст.49 КК України).

У цивільному праві, наприклад, для перебігу строку позовної давності необхідно існування реальної можливості для позивача пред'явити позов. Якщо будь-які обставини перешкоджають цьому (непереборна сила, знаходження позивача або відповідача у складі Збройних сил, переведених на воєнний стан), то перебіг строку позовної давності зупиняється доти, доки існує переривання протягом строку позовної давності обставина.

Стаття 267 ЦК України встановлює наслідки спливу позовної давності:

1. особа, яка виконала зобов'язання після спливу позовної давності, не має права вимагати повернення виконаного, навіть якщо вона у момент виконання не знала про сплив позовної давності;
2. заява про захист цивільного права або інтересу має бути прийнята судом до розгляду незалежно від спливу позовної давності;
3. позовна давність застосовується судом лише за заявою сторони у спорі, зробленою до винесення ним рішення;
4. сплив позовної давності, про застосування якої заявлено стороною у спорі, є підставою для відмови у позові;
5. якщо суд визнає поважними причини пропущення позовної давності, порушене право підлягає захисту у разі спливу позовної давності фактично існуюче положення речей [47, ст. 267].

Так, Київський районний суд м. Харкова звернув увагу на застосування строку позовної давності у кредитних правовідносинах. У провадженні суду перебували матеріали цивільної справи за позовом ПАТ «Банк» до Особи_1 про стягнення заборгованості.

Позивач просив стягнути з відповідача заборгованість за кредитним договором від 16.05.2007 р. у розмірі 2 610, 30 грн. та судовий збір у сумі

214, 60 грн., оскільки в добровільному порядку кредит не погашається. Відповідач в судове засідання не з'явилась, направив до суду заяву, в якій просила у задоволенні позову відмовити, прийнявши до уваги встановлені законом строки позовної давності. Відповідно до ст. 257 ЦК України, якою встановлено строки позовної давності тривалістю у три роки, судом було відмовлено ПАТ «Банк» у задоволенні позовної заяви на підставі пропущення строків позовної давності. Ухвалою апеляційного суду Харківської області від 25.10.2013 р. рішення суду першої інстанції було залишене без змін [138].

У Дзержинському районному суді м. Харкова розглядалась цивільна справа за заявою КП «Харківські теплові мережі» про видачу судового наказу про стягнення з Особи_1 заборгованості за опалення за період з 01.06.2003р. по 30.09.2012 р. у розмірі 13744,62 грн. Ухвалою від 23.03.2012р. відмовлено у прийнятті заяви про видачу судового наказу, оскільки існує суперечка про право, а саме: загальний строк позовної давності. 20.11.2012 р. у межах позовного провадження між тими ж сторонами про той же предмет 04.12.2012 р. ухвалено заочне рішення про задоволення позовних вимог в повному обсязі. Ухвалою від 11.03.2013р. задоволено заяву відповідача про перегляд заочного рішення через неналежне повідомлення відповідача про час розгляду справи. Рішенням від 18.03.2013р. частково задоволено позовні вимоги в частині стягнення заборгованості за період 30.09.2009 р. по 30.09.2012 р. в розмірі 6093,80 грн. в іншій частині відмовлено в задоволенні позовних вимог у зв'язку з застосуванням строку позовної давності [139].

Підсумовуючи вищенаведену порівняльно-правову характеристику давності у кримінальному та цивільному праві, можемо виділити декілька істотних ознак давності, що мають значення для її застосування в обох галузях.

По-перше, давність у цивільному та кримінальному праві слугує упорядкуванню відповідних правовідносин та сприяє їх стабілізації та унормуванню. При цьому у кримінальному праві давність за своєю сутністю

є погашувальною, тобто такою, яка припиняє кримінально-правові відносини. У цивільному праві до такого виду давності слід віднести позовну давність та давність примусового виконання добровільно невиконаного обов'язку

По-друге, слід звернути увагу на умови перебігу строків давності та наявність обставин, які впливають на це. Якщо будь-яка обставина чи дія істотно порушують необхідний стан, то перебіг строків давності зупиняється або переривається – у залежності від характеру такої обставини.

По-третє, перебіг строку давності починається з настання дії або події, прямо вказаної у КК України чи ЦК України відповідно. Так, скажімо, згідно зі ст. 535 КПК України вирок, судове рішення, що набрало законної сили, якщо інше не передбачено цим кодексом, звертається до виконання не пізніше як через три дні з дня набрання ним законної сили або повернення матеріалів кримінального провадження до суду першої інстанції із суду апеляційної чи касаційної інстанції. У випадку, якщо з якихось причин (втрата виконавчого листа) набравши законної сили вирок суду тривалий час не приводиться до виконання, починає йти термін давності обвинувального вироку суду, але таке положення, по суті, є протиправним [140, с. 384].

В четверте, особливості застосування принципу диспозитивності до давності у кримінальному та цивільному праві. Диспозитивність застосування виражається у необхідності згоди правомочної сторони для застосування наслідків закінчення строків давності. Найвиразніше цей показник спостерігається в інституті позовної давності. Позовна давність застосовується лише за заявою сторони у спорі. У кримінальному праві ми бачимо, що при застосуванні ст. 49 КК України особа, що обвинувачуються, або сторона державного обвинувачення повинна звернутися до суду з клопотанням про звільнення особи від кримінальної відповідальності [140, с. 384].

Так, при порушенні суб'єктивного цивільного права особа може звернутися з позовом до суду за захистом. При набувальній давності особа,

яка не є власником майна, але відкрито і неперервно володіє цим майном як своїм власним, по закінченню певного періоду часу набуває право власності на це майно. В такому випадку фактичне володіння майном, яке не мало жодних правових основ, після закінчення строку давності при наявності волевиявлення особи стає його законною власністю.

У кримінальному праві давність звільняє засудженого від кримінальної відповідальності та від відбування покарання. В свою чергу, давність впливає на вирішення принципів питань кримінального права, закриття справ у зв'язку з закінченням строків давності є проявом загальної тенденції розвитку кримінального законодавства України як на національному так і на міжнародному рівні, у напрямі пом'якшення відповідальності за злочини невеликої та середньої тяжкості, вчинені вперше, законодавчим втіленням державного гуманізму, наданням державою людині, яка оступилася, можливості виправитися.

Висновки до Розділу 2

1. Доведено, що строк, як певний проміжок часу, займає у конструкції цивільно-правової давності центральне місце поряд з іншими юридичними умовами її застосування. До останніх відносяться факт закінчення встановленого давнісного строку, наявність чи відсутність певних дій, необхідних для застосування конкретного виду давності.

2. Давність у справі слід розуміти у широкому та вузькому значенні. Давність у вузькому значенні – юридичний факт, який спрямований на встановлення або припинення правових відносин (не самі правові наслідки, причиною яких є давність). У широкому сенсі давністю є певний проміжок часу, протягом або після спливу якого втрачається або набувається право у межах фактично існуючих відносин, які можуть бути визнані правовими в силу прямої вказівки закону з урахуванням наявності юридичних передумов, передбачених нормою права. З метою упорядкування правових відносин, які виникають внаслідок давності та однакового її розуміння у теорії права запропоновано законодавчо закріпити поняття «давність» в чинному ЦК України у статті 251.

3. Аргументовано тезу про те, що давність є правовим інститутом, призначеним для регулювання самотійної, відокремленої групи суспільних відносин або актів поведінки суб'єктів прав.

Аналіз істотних однак давності надав змогу зробити висновки щодо її міжгалузевого характеру, оскільки вона фігурує як у галузях приватно-правового (цивільне, сімейне, трудове, цивільне процесуальне право), так і публічно-правового характеру (кримінальне, кримінально-процесуальне, податкове, фінансове, адміністративне право).

Дослідження юридичної конструкції давності як такої дозволило зробити висновок про її допоміжний характер для системи суспільних відносин, оскільки за її допомогою здійснюється легалізація неправових фактично існуючих відносин.

4. Системний аналіз давності та строку давності дозволив дійти висновку про те, що строк давності – це тільки період часу, встановлений законом, що обчислюється в місяцях або роках, та з яким норма права пов'язує виникнення, зміну або припинення правового відношення. Давнісний строк який є всього лише одним з кількох взаємопов'язаних елементів складної конструкції під назвою «давність» та одним з істотних ознак поняття «інституту давності». Відтак, давність не можна ані ототожнювати із строком давності, ані включати строк до складу поняття давності, оскільки її сутністю є поява певних наслідків, що виникають після настання конкретного моменту у часі. Строки виступають засобом обчислення давності як самостійної правової категорії.

5. Доведено, що давнісні строки за своєю правовою природою є юридичними фікціями, тобто нормативно вираженими положеннями, які закріплюють неіснуючі насправді обставини у якості існуючих та мають загальнообов'язкове значення, що спричиняють певні правові наслідки.

6. Компаративне дослідження давності у кримінальному та цивільному праві дозволило підсилити висновок про давність як юридичну категорію, ознаки якої є притаманними усім галузям права. Натомість, порівняльно-правовий аналіз давнісних строків виявив істотні розбіжності цього інституту, які є істотними для кожної галузі окремо.

Результати дослідження, які викладені у Розділі II, відображено у наступних публікаціях автора: [104, с. 46-52], [119, с. 7–10]; [121, с. 138–145], [140, с. 382–384].

РОЗДІЛ 3. ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ОКРЕМИХ ВИДІВ СТРОКІВ ДАВНОСТІ У ЦИВІЛЬНОМУ ПРАВІ

3.1 Характеристика строків позовної давності

Законодавець наділяє суб'єктів цивільно-правових відносин певними правами та обов'язками. При цьому ці права та обов'язки потребують охорони та можливості санкціонування їх примусового виконання, оскільки суб'єкти правовідносин можуть їх порушувати. Але, оскільки держава має сприяти розвитку комплексу суспільних відносин в цілому, державний захист деяких цивільних прав не є і не може бути безстроковим. Виходячи з цього, для позовної давності необхідно, щоб учасники цивільного обігу, які вважають, що їх права порушені, своєчасно ініціювали процедуру гарантованого їм захисту. Тобто якщо особа бажає отримати захист від недисциплінованості свого контрагенту або зловживань правом з боку інших осіб, вона сама повинна проявити цивільно-правову дисципліну.

Встановлення строку позовної давності має суттєве процесуальне значення, оскільки із впливом тривалого часу ускладнюється, а інколи унеможлиблюється збирання доказів, необхідних для розгляду справи судом [141, с. 75]. Обмеження строку для ініціювання судового розгляду полегшує надання доказів, підвищує їх достовірність і тим сприяє встановленню судами істини [142, с. 184]

ЦК України під позовною давністю розуміє строк, у межах якого особа може звернутися до суду з вимогою про захист свого цивільного права або інтересу» (ст. 256). Вище ми визначились, що під строком у юридичній літературі прийнято розуміти «період або момент часу». За ч. 1 ст. 251 ЦК України, «строк є певним періодом у часі, зі впливом якого пов'язана дія чи подія, що має юридичне значення». Отже, час, періодом або моментом якого є строк, виступає невід'ємним елементом давності. Серед зарубіжних та

українських цивілістів існує думка, що для цивільних правовідносин правове значення має не сам час, а закінчення визначеного періоду часу[119].

У науці цивільного права існує чотири концепції розуміння позовної давності: 1) строк для здійснення особою правомочності для захисту свого права (О. П. Сергеев, С. Н. Абрамов, П. Д. Гуйван, О. С. Польова, К. Ю. Лебедева та ін.); 2) втрата права на позов, тобто через правові наслідки спливу строку позовної давності (І. Б. Новіцький, О. С. Іоффе, Г. Ф. Шершенєвіч, В. С. Сінайський та ін.); 3) право особи на захист порушених прав (М. Я. Кіріллова, П. В. Крашенінніков); 4) вплив визначеного строку (В. І. Цікало).

Проаналізувавши норми чинного цивільного законодавства, робимо висновок, що в ст. 256 ЦК України відображено ідеї прихильників першої концепції позовної давності. При цьому, визначення позовної давності, як строку для звернення до суду за захистом, спричинило твердження про її розуміння як процесуального строку.

О.В. Шовкова пропонує розглядати позовну давність, як сукупність темпоральних і «діяльних» рис, де перші знаходять свій прояв у тому, що досліджуване правове явище є певним періодом у часі, а «діяльні» передбачають, що позовна давність включає подання позову або вчинення (не вчинення) інших дій в межах строку, втрату права на захист (права на позов) [143,с.7].

Позовна давність – це час, після закінчення якого погашається право на позов. «Якщо закінчення певного проміжку часу (строку) призводить до втрати можливості позовного захисту порушеного права, вплив часу на цивільні правовідносини опосередковуються позовною давністю»[144,с.5]. Однак, Європейський суд з прав людини, юрисдикція якого поширюється на всі питання тлумачення і застосування Конвенції пункт 1 статті 32 Конвенції, наголошує, що позовна давність – це законне право правопорушника уникнути переслідування або притягнення до суду після закінчення певного періоду після скоєння правопорушення [145, п. 51; 146, п. 570].

Значення інституту позовної давності пояснюється низкою причин. Насамперед, обмеження строку для розгляду спору полегшує надання доказів, підвищує їх достовірність і тим сприяє встановленню судами істини. Крім того, встановлення строку позовної давності сприяє стабілізації цивільних правовідносин, усуненню невизначеності у відносинах між їхніми учасниками. Нарешті, позовна давність стимулює активність учасників цивільного обігу в здійсненні прав і виконанні обов'язків [147, с. 134, 148 с.188].

Застосування строків позовної давності має кілька важливих цілей, а саме: забезпечувати юридичну визначеність і остаточність, захищати потенційних відповідачів від прострочених позовів, та запобігати несправедливості, яка може статися в разі, якщо суди будуть змушені вирішувати справи про події, що мали місце у далекому минулому, спираючись на докази, які вже, можливо, втратили достовірність і повноту із плином часу [145, п. 51; 146, п. 570].

Мета інституту позовної давності – створити необхідну правову визначеність для забезпечення передбачуваності і стабільності в розвитку відносин власності в державі [149, с. 66–67]. Чітке правове закріплення цього інституту та уніфікація норм і національного, і міжнародного права у цій сфері сприятиме ефективному юридичному захисту. Оскільки кредитор може опинитися в ситуації, коли його право буде погашене внаслідок спливу часу, він повинен мати реальний шанс для того, щоб реалізувати свою вимогу в судовому порядку. Отож, давність не повинна мати наслідки до того, як така необхідність виникне, і до того, як власник права вимоги дізнався чи міг дізнатися про своє право вимоги та про особу, до якої таке право може бути звернене.

Сутністю даного цивільно-правового інституту є те, що сплив строку позовної давності припиняє право на позов у його матеріальному розумінні, тобто особа втрачає право отримати такий захист свого порушеного суб'єктивного права і вимагати від суду винесення відповідного рішення.

Слід розуміти, що вплив строку позовної давності позбавляє сторону можливості отримати захист свого права через суд, однак, не позбавляє права звернутися за захистом до суду взагалі [142,с.185]. Вимоги щодо захисту порушеного права розглядаються судом незалежно від пропуску строку позовної давності, але його вплив є підставою для відмови в задоволенні позову. Таким чином суд має встановити всі обставини справи і лише після цього при винесенні рішення вказати про застосування строку позовної давності [141,с.73].

Наприклад, рішенням Київського районного суду м. Одеси від 17.09.2017 року у задоволенні позовних вимог ТОВ до Особа_1 про звернення стягнення на предмет застави шляхом його продажу від імені боржника відмовлено.

Позивач звернувся до суду 21.04.2015. В позовній заяві він попросив про звернення стягнень за автомобіль в рахунок погашення заборгованості за договором про надання споживчого кредиту та заставу майна від 20.08.2007 року шляхом продажу вказаного автомобіля та укладення від імені відповідача договору купівлі-продажу із третьою особою покупцем. Позивач посилався на те, що 20.08.2007 року між банком та Особою_1 був укладений договір про надання споживчого кредиту та заставу майна, за яким відповідач отримала кредит у сумі 19 000 дол. 20.04.2012 року банк та позивач заключили договір факторингу, за яким банк відступив своє право вимоги заборгованості за кредитним договором з відповідачем. Але відповідач умов договору не виконував, порушив строки повернення кредиту та сплати процентів, через що позивач звернувся до суду.

12.06.2015 до суду надійшла заява від відповідача про застосування строку позовної давності. Суд зазначив, що представник позивача був присутній на наступному засіданні, а 17.09.2015 року надав клопотання про розгляд справи за його відсутності і проти ухвалення заочного рішення позивач не заперечує. Суд прийшов до висновку, що позивачу було відомо про наявність заяви відповідача про застосування строку позовної давності,

однак, він не висловив свого ставлення та не заявив про поновлення вказаного строку чи визнання поважною причини пропуску строку позовної давності.

З урахуванням поданої відповідачем заяви про застосування строку позовної давності, суд прийшов до висновку, що позивач пропустив строк позовної давності, а тому в задоволенні позовних вимог ТОВ слід відмовити [150].

Слід відмежувати строки позовної давності від так званих присічних строків, які встановлюється законом або договором, як межа існування та здійснення суб'єктивного права або обов'язку в часі, із спливом якого припиняється суб'єктивне право чи суб'єктивний обов'язок. Головною ознакою присічних строків є те, що вони не можуть бути зупинені, змінені (продовжені), перервані; присічний строк відноситься до строків існування та здійснення цивільного права, наслідком спливу присічного строку є припинення суб'єктивного права чи суб'єктивного обов'язку сторін у цивільних правовідносинах і відповідно на такі строки не поширюються строки позовної давності [151,с.58]. Якщо присічний строк припиняє існування самого суб'єктивного права, то строк давності лише є перешкодою до його здійснення, зокрема у примусовому порядку. Можемо погодитися з позицією Г. Ф. Шершеневича, що «припинювальним строком є межа в існуванні суб'єктивних матеріальних прав [37,с.188]. Необхідно зазначити, що дію відповідного присічного строку можна побачити в змісті норми, яка його передбачає, однак цивільне законодавство не містить загальної норми, яка б передбачала порядок застосування присічного строку. Отже теоретична аргументація необхідності та розумності регламентації в законі певного присічного строку можлива тільки при обліку характеристик конкретних видів матеріальних прав, до яких застосовується відповідний строк.

Визначальним критерієм для відмежування будь-якого строку від давнісного є встановлення їх призначення: чи використовується цей строк для реалізації певного регулятивного повноваження, чи він є часом існування

права на захист порушеного права. Також для класифікації строків має велике значення оцінка тих наслідків, до яких призводять їхній перебіг та його закінчення. Зі збігом давнісного строку закон пов'язує припинення можливості правового захисту порушеного права. Зі збігом строку для реалізації свого суб'єктивного права також відсутня можливість його судового захисту. Проте вказані строки суттєво різняться між собою. По-перше, зі збігом давнісного строку у кредитора за певним зобов'язанням припиняється право на позов у матеріальному сенсі, але перед цим зазначене право протягом певного періоду існувало. Після закінчення строку існування суб'єктивного права, обмеженого присічним строком, можливість судового захисту цивільного права взагалі не виникає. По-друге, зі збігом давнісного строку скасовується можливість захисту порушеного цивільного права, а внаслідок закінчення присікального строку погашається можливість захистити в судовому порядку право, що не було кимось порушене [37, с.61].

Отже закінчення присічного строку позбавляє уповноважену особу можливості судового захисту саме у зв'язку з відсутністю власне права: одночасно припиняється матеріальне право, що є об'єктом судового захисту (підставою позову), та право отримати примусовий захист у судовому порядку. Але це загальне правило потребує додаткового тлумачення з урахуванням особливостей цивільних прав, дія яких обмежена в часі.

Загальна позовна давність встановлюється тривалістю у три роки, що визначено статтею 257 ЦК України. Такий строк застосовується до всіх позовів, окрім тих, для яких встановлені спеціальні правила [142, с.188].

Для окремих видів вимог законом може встановлюватися спеціальна позовна давність: скорочена або більш тривала порівняно із загальною позовною давністю.

Позовна давність в один рік застосовується, зокрема, до вимог:

- про стягнення неустойки (штрафу, пені);
- про спростування недостовірної інформації, поміщеної у засобах масової інформації. У цьому разі позовна давність обчислюється від дня

поміщення цих відомостей у засобах масової інформації або від дня, коли особа довідалася чи могла довідатися про ці відомості;

- про переведення на співвласника прав та обов'язків покупця у разі порушення переважного права купівлі частки у праві спільної часткової власності (стаття 362 ЦК України);

- у зв'язку з недоліками проданого товару (стаття 681 ЦК України);

- про розірвання договору дарування (стаття 728 ЦК України);

- у зв'язку з перевезенням вантажу, пошти (стаття 925 ЦК України);

- про оскарження дій виконавця заповіту (стаття 1293 ЦК України);

- про визнання недійсним рішення загальних зборів товариства [47, ст. 258].

Ще два види спеціальної давності були вилучені на підставі Закону України «Про внесення змін до деяких законів України щодо вдосконалення порядку здійснення судочинства» від 20.12.2011 року [152]. До цього моменту також існувала спеціальна позовна давність строком п'ять років, яка застосовувалася до вимог про визнання недійсним правочину, вчиненого під впливом насильства або обману та строком у десять років – до вимог про застосування наслідків нікчемного правочину. В обґрунтуванні такого скорочення вказувалось, що таке скорочення сприятиме дотриманню принципу правової визначеності, зокрема в частині, яка стосується незмінюваності судових рішень та можливості їх фактичного перегляду упродовж невизначеного проміжку часу [152].

Позовна давність встановлена безпосередньо законом і може змінюватися угодою сторін лише у бік збільшення строку, однак, не скорочення. Про таке збільшення строків позовної давності сторони мають укласти договір, для якого передбачається письмова форма.

З урахуванням ч. 1 ст. 207 ЦК України умова про збільшення позовної давності може бути визначена як в укладеному сторонами кредитному договорі, так і в окремому документі або в листах, телеграмах, телефонограмах та інших документах, якими обмінювалися сторони і які

повинні однозначно свідчити про досягнення згоди сторін щодо збільшення строку позовної давності [47,ст.207].

Як свідчать матеріали судової практики, збільшена позовна давність активно використовується учасниками цивільного обігу при регулюванні своїх відносин. Як приклад, можна вказати на постанову Верховного Суду України № 6-144цс14 від 24 вересня 2014 року, якою суд відмовив у задоволенні заяви ОСОБИ_1 про перегляд ухвали Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 25 грудня 2013 року. 18 січня 2006 року між ПАТ КБ «ПриватБанк» і ОСОБА_1 було укладено кредитний договір, за умовами якого остання отримала споживчий кредит у розмірі 6 740 грн 64 коп. зі сплатою відсотків за користування кредитом у розмірі 25,08% річних на суму залишку заборгованості за кредитом із кінцевим терміном повернення 17 липня 2009 року. Відповідно до умов кредитного договору ОСОБА_1 зобов'язалась вносити щомісячні платежі на погашення заборгованості за тілом кредиту, відсотками, комісією, а також інші витрати згідно з умовами надання споживчого кредиту фізичним особам. Посилаючись на те, що ОСОБА_1 не виконує своїх зобов'язань, які передбачені кредитним договором, у зв'язку з чим станом на 18 січня 2013 року утворилась заборгованість у розмірі 28 927 грн 27 коп., позивач просив позов задовільнити.

Суд першої інстанції у позові відмовив, однак апеляційним судом це рішення було скасовано і ухвалено нове рішення, яким позов задоволено: стягнуто з ОСОБА_1 на користь ПАТ КБ «ПриватБанк» 28 927 грн 27 коп. заборгованості за кредитним договором; вирішено питання про розподіл судових витрат. Ухвалою Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 25 грудня 2013 року касаційну скаргу ОСОБА_1 відхилено, попереднє рішення апеляційного суду залишено без змін [153].

У поданій до Верховного Суду України заяві про перегляд ухвали Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних

справ від 25 грудня 2013 року ОСОБА_1 порушує питання про скасування ухвали суду касаційної інстанції та направлення справи на новий розгляд до суду касаційної інстанції з підстави, передбаченої п. 1 ч. 1 ст. 355 ЦПК України, – неоднакового застосування судом касаційної інстанції одних і тих самих норм матеріального права, що потягло ухвалення різних за змістом судових рішень у подібних правовідносинах, а саме: ч. 1 ст. 259 ЦК України.

Верховний Суд України в задоволенні заяви відмовив, аргументуючи свою позицію наступним: відповідно до ч. 1 ст. 259 ЦК України позовна давність, встановлена законом, може бути збільшена за домовленістю сторін. Оскільки сторони досягли згоди та уклали договір, в якому передбачили, що позовна давність, встановлена законом, збільшена за домовленістю сторін до п'яти років відповідно до п. 5.5 умов надання споживчого кредиту фізичним Особам («Розстрочка») (стандарт), це відповідає вимогам ч. 1 ст. 259 ЦК України та свідчить про дотримання банком строків позовної давності[153].

На противагу збільшенню строку позовної давності на деякі цивільно-правові вимоги позовна давність взагалі не поширюється (ст. 268 ЦК України):

- 1) на вимогу, що впливає із порушення особистих немайнових прав, крім випадків, встановлених законом;
- 2) на вимогу вкладника до банку (фінансової установи) про видачу вкладу;
- 3) на вимогу про відшкодування шкоди, завданої каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю, крім випадків завдання такої шкоди внаслідок недоліків товару, що є рухомим майном, у тому числі таким, що є складовою частиною іншого рухомого чи нерухомого майна, включаючи електроенергію;
- 4) на вимогу страхувальника (застрахованої особи) до страховика про здійснення страхової виплати (страхового відшкодування);
- 5) на вимогу про визнання недійсним правочину, предметом якого є відчуження гуртожитку як об'єкта нерухомого майна та/або його частини, на

який поширюється дія Закону України «Про забезпечення реалізації житлових прав мешканців гуртожитків», про визнання недійсним свідоцтва про право власності на такий гуртожиток як об'єкт нерухомого майна та/або його частини, про визнання недійсним акта передачі такого гуртожитку як об'єкта нерухомого майна та/або його частини до статутного капіталу (фонду) товариства (організації), створеного у процесі приватизації (корпоратизації) колишніх державних (комунальних) підприємств;

б) на вимогу центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері державного матеріального резерву, стосовно виконання зобов'язань, що випливають із Закону України «Про державний матеріальний резерв».

7) на вимогу про визнання недійсним правочину, предметом якого є відчуження гуртожитку як об'єкта нерухомого майна та/або його частини, на який поширюється дія Закону України «Про забезпечення реалізації житлових прав мешканців гуртожитків », про визнання недійсним свідоцтва про право власності на такий гуртожиток як об'єкт нерухомого майна та/або його частини, про визнання недійсним акта передачі такого гуртожитку як об'єкта нерухомого майна та/або його частини до статутного капіталу (фонду) товариства (організації), створеного у процесі приватизації (корпоратизації) колишніх державних (комунальних) підприємств [47, ст.268]Зазначені виключення є логічними та обґрунтованими, оскільки перші п'ять захищають суттєво слабшусторону правовідносин, шосте стосується стратегічно важливої сфери державної політики, а саме сфери державного стратегічного резерву. Що стосується відшкодування моральної шкоди, то позовна давність не застосовується, якщо шкода заподіяна внаслідок безпосереднього порушення особистих немайнових прав. Також позовна давність не поширюється на додаткові вимоги про відшкодування завданої майнової або моральної шкоди, які приєднуються до вимоги про оспорювання акту органу публічної влади, що порушує право власності та інші речові права.

Законом встановлюються наступні правила початку перебігу позовної давності:

- 1) за загальним правилом – від дня, коли особа дізналася або могла дізнатися про порушення свого права або про особу, яка його порушила;
- 2) за вимогами про визнання недійсним правочину, вчиненого під впливом насильства – від дня припинення насильства;
- 3) за вимогами про застосування наслідків нікчемного правочину починається – від дня, коли почалося його виконання;
- 4) при порушенні цивільного права або інтересу неповнолітньої особи – від дня досягнення нею повноліття;
- 5) за зобов'язаннями з визначеним строком виконання – зі спливом строку виконання;
- 6) за зобов'язаннями, строк виконання яких не визначений або визначений моментом вимоги – від дня, встановленого законом, коли у кредитора виникає право пред'явити вимогу про виконання зобов'язання (після спливу строку для виконання вимоги);
- 7) за регресними зобов'язаннями – від дня виконання основного зобов'язання (ст. 260 ЦК України).

Як правильно вказувалося в літературі, правило про необхідність застосування суб'єктивного критерію під час обчислення початкового моменту позовної давності застосовується в зобов'язальних та абсолютних відносинах по-різному [154, с.111]. Так, окремі питання про те, коли кредитор мусив дізнатися про факт порушення, вирішуються самим законодавцем. Показовою ілюстрацією сказаного є припис ч. 1 п. 5 ст. 261 ЦКУ України про те, що перебіг позовної давності за вимогами, що витікають із зобов'язальних відносин, починається від часу, коли зобов'язання мало бути виконане. Аналогічно визначається початковий момент давнісного строку і в ст. 9 Конвенції про позовну давність у міжнародній купівлі-продажу товарів: він починається від дня виникнення права на вимогу, а якщо право вимоги витікає з порушення договору, то початковим моментом

давності є день такого порушення [155]. Порушенням у цьому разі є невчинення своєчасно необхідних дій боржником або вчинення неналежно. Від такого порушення в управленій особи виникає право на домагання, починається перебіг позовної давності. Під час невиконання зобов'язання, яке полягає у вчиненні позитивних дій, позовна давність починається від моменту, коли така дія мала відбутися. Так, давність за вимогами обдаровуваного про передання йому майна починає перебіг від установленної правочином дати такого передання, адже невиконання обов'язку передати річ у вказаний момент буде порушенням відповідного зобов'язання.

Так, досить часто лише судовий аналіз дозволяє правильно встановити момент, від якого має обраховуватися давнісний строк за вимогами із конкретного правового відношення. Вирішуючи питання про можливість застосування позовної давності, юрисдикційний орган мусить установити початковий термін давнісного перебігу, а для цього необхідно чітко визначити, коли особа не лише усвідомила факт правопорушення, але й момент, коли вона дізналася про порушника, адже досить часто відсутність у потерпілого відомостей про порушника фізично унеможливорює пред'явлення позову, зважаючи на неспроможність указування особи відповідача. Слід зазначити, що у судовій практиці ця позиція не знайшла свого належного відображення. Як указує Я.М. Романюк, за весь час дії нового Цивільного кодексу України не спостерігається жодного судового рішення, в якому б початок перебігу позовної давності пов'язувався з обізнаністю позивача про особу порушника його прав [156].

Зазначимо, що ситуації, за яких відповідач та позивач притримуються різних точок зору стосовно моменту, коли останній дізнався та мав дізнатися про порушення свого права, зустрічаються на практиці досить часто. Досить важливим завданням правозастосовного органу є встановлення дійсного початкового моменту давнісного перебігу, позаяк від цього часто залежить судове рішення. Лише суд мусить установити, що на час порушення суб'єктивного цивільного права позивач не знав і не міг знати про це. Які

правові наслідки тягне встановлення судом такого факту? У цьому разі правозастосовний орган визначає, що у кредитора момент виникнення права на позов не збігається з моментом фактичного порушення права. Право на позов, а тому й перебіг позовної давності починаються через деякий час після порушення, зокрема пізніше, ніж це відбувалося б за умов збігу моментів виникнення права на позов і порушення. При цьому давнісний строк не змінюється, але терміни його початку та закінчення переміщуються у часі. Оскільки судовий захист відбувається, якщо особа звернулася до суду протягом установлених строків давності, кінцевий термін існування позовного домагання буде збільшено. За наявності таких обставин обов'язком, а не правом суду, є відстрочення початкового терміну позовної давності.

Позовна давність обчислюється за загальними правилами визначення строків, встановленими статтями 253-255 ЦК України. Порядок обчислення позовної давності, на відміну від її строку, не може бути змінений за домовленістю сторін. Однак зазначений строк може зупинятись та перериватись.

Під зупиненням слід розуміти таку зміну порядку обчислення строку, за якою в період дії певної обставини, передбаченої цивільним законодавством ст. 263 ЦК, перебіг строку «завмирає», а після припинення цієї обставини перебіг того самого строку поновлюється в частині, що залишилася [157,с.400].

Відповідно до ст. 263 ЦК України «перебіг позовної давності зупиняється у разі наявності форс-мажорних умов, у разі наявності мораторію на задоволення вимог позивача, у разі зупинення дії закону або іншого нормативно-правового акту, який регулює відповідні відносини та якщо позивач або відповідач знаходиться у ЗСУ або в інших воєнних формуваннях, що переведені на воєнний стан». У порівнянні із законодавством минулих років ЦК запровадив також нову підставу

зупинення перебігу позовної давності – зупинення дії закону або іншого нормативно-правового акта, який регулює відповідні відносини [157,с.401].

Відповідно до ст. 264 ЦК України «перебіг позовної давності переривається у випадках, коли боржник вчиняє дії, що свідчить про визнання ним свого боргу або іншого обов'язку або у разі пред'явлення особою позову до одного із кількох боржників, а також якщо предметом позову є лише частина вимоги, право на яку має позивач».

Позовна давність шляхом пред'явлення позову переривається саме на ту частину вимог (право на яку має позивач), що визначена ним у його позовній заяві. Що ж до вимог, які не охоплюються пред'явленням позовом, та до інших боржників, то позовна давність щодо них не переривається. Обов'язковою умовою переривання позовної давності шляхом пред'явлення позову також є дотримання вимог процесуального закону щодо форми та змісту позовної заяви, правил предметної та суб'єктної юрисдикції та інших, порушення яких перешкоджає відкриттю провадження у справі[158].

Суттєвою відміною зупинення перебігу позовної давності від його переривання є те, що з дня припинення обставин, які були підставою для зупинення перебігу позовної давності, перебіг позовної давності продовжується з урахуванням часу, що минув до його зупинення, а у випадку переривання позовної давності починається заново.

На наш погляд, **необхідно розширити перелік підстав зупинення перебігу строку позовної давності** та застосувати більш широке визначення, яке б охоплювало всі випадки неможливості здійснення особою права на захист його порушених прав в зв'язку з тим, що трапляються випадки, коли особа не має можливості здійснювати належне їй право на захист у повному обсязі: наприклад, знаходження особи в місцях відбування покарання, яке передбачає обмеження пересування особи. На даний момент тільки суд може визнати причини пропуску строку давності поважними, тобто це питання залишається на розсуд суду, а тому може мати місце різне застосування права в умовах однакових обставин.

До підстав зупинення строку позовної давності належать такі обставини: перебування позивача або відповідача у військових формуваннях, залучених до проведення антитерористичної операції, операції об'єднаних сил; смерть кредитора або боржника та перехід його прав і обов'язків у порядку спадкування; вилучення органами державної влади документів, які є доказами у спірних правовідносинах [159, с. 4].

При цьому законодавче закріплення вичерпного переліку поважних причин пропуску строку позовної давності є недоцільним, оскільки за різних обставин одна й та ж сама причина може мати різне значення для кредитора. За результатами аналізу судової практики запропоновано узагальнити невиключний перелік обставин, які слід враховувати при визнанні причини поважною для поновлення строку позовної давності. До поважних причин для поновлення строку позовної давності віднесено: довгострокове перебування особи за межами України, зокрема у відрядженні, зміна місця проживання особи; відновлення внаслідок втрати ідентифікаційних документів особу; відшукування та збирання підтверджувальних позовні вимоги доказів; тривала хвороба, скрутне матеріальне становище особи; відсутність відомостей про особу відповідача, місце його перебування та місця державної реєстрації, якщо позивач вживав заходів щодо відшукування цієї особи; якщо своєчасність звернення особи до суду залежала від невиконання або несвоєчасного виконання своїх обов'язків органами владних повноважень щодо надання інформації, відповіді на запити, копії документів, які є доказами правової вимоги кредитора та інші .

Нормою частини третьої статті 267 ЦК України встановлено, що суд застосовує позовну давність лише за заявою сторони у спорі, зробленою до ухвалення судом рішення. Без заяви сторони у спорі ані загальна, ані спеціальна позовна давність застосовуватися не може за жодних обставин.

Прикладом такої позиції є висновок, до якого дійшов ВСУ в постанові № 6-738цс15 від 24 червня 2015 року. У січні 2010 року публічне акціонерне товариство «Комерційний банк «ПриватБанк» (далі - ПАТ «КБ

«ПриватБанк»)) звернулося до суду з позовом до товариства з обмеженою відповідальністю «Українське фінансове агентство «Верус» (далі – ТОВ «Українське фінансове агентство «Верус»)), ОСОБА_1 про стягнення заборгованості за кредитними договорами, посилаючись на те, що між ПАТ «КБ «ПриватБанк» та ОСОБА_1 були укладені два кредитні договори від 10 квітня 2007 року, за умовами яких позивач надав, а відповідач отримав у кредит грошові кошти. Зобов'язання ОСОБА_1 за кредитними договорами були забезпечені порукою на підставі договору, укладеного між банком та ТОВ «Українське фінансове агентство «Верус». Свої зобов'язання за кредитними договорами ОСОБА_1 належним чином не виконав, у зв'язку з чим у нього виникла заборгованість, яку відповідачі добровільно не погашають. Тому банк, уточнивши позовні вимоги, просив суд визнати дійсним кредитний договір від 10 квітня 2007 року; стягнути з ОСОБА_1 у рахунок погашення заборгованості за першим договором 806 128 грн. 27 коп. та за другим - 24 314 грн. 84 коп. та солідарно з ТОВ «Українське фінансове агентство «Верус» та ОСОБА_1 у рахунок погашення заборгованості за вказаними кредитними договорами 400 грн[160].

У травні 2013 року ОСОБА_1 подав зустрічну позовну заяву, у якій, заперечуючи проти заявлених до нього вимог, просив визнати недійсними укладені між ним та ПАТ «КБ «ПриватБанк» кредитні договори, посилаючись на те, що вони укладені з порушенням вимог чинного законодавства, їх умови є несправедливими й такими, що не відповідають вимогам Закону України «Про захист прав споживачів». Крім того, ОСОБА_1 просив визнати недійсним укладений між сторонами договір застави рухомого майна.

Рішенням Жовтневого районного суду м. Дніпропетровська від 25 лютого 2014 року позовні вимоги ПАТ «КБ «ПриватБанк» задоволено. У задоволені зустрічного позову ОСОБА_1 відмовлено. Рішенням апеляційного суду Дніпропетровської області від 2 жовтня 2014 року рішення суду першої інстанції змінено в частині стягнення з ОСОБА_1 пені за першим кредитним

договором, зменшивши її розмір до 126 504 грн. 71 коп. В решті рішення суду залишено без змін.

Ухвалою Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 11 лютого 2015 року касаційну скаргу ПАТ «КБ «ПриватБанк» відхилено, рішення суду апеляційної інстанції залишено без змін.

У заяві до Верховного Суду ПАТ «КБ «ПриватБанк» просить скасувати ухвалу Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 11 лютого 2015 року та залишити в силі рішення Жовтневого районного суду м. Дніпропетровська від 25 лютого 2014 року, посиляючись на невідповідність судового рішення суду касаційної інстанції викладеному у постанові Верховного Суду України висновку щодо застосування у подібних правовідносинах норм матеріального права, а саме: статей 258, 267 ЦК України, що потягло ухвалення різних за змістом судових рішень у подібних правовідносинах.

Заслухавши доповідь судді Верховного Суду України, пояснення представника ПАТ «КБ «ПриватБанк» на підтримання заяви, дослідивши матеріали справи та перевіривши наведені у заяві доводи, судова палата у цивільних справах Верховного Суду України дійшла висновку, що заява підлягає задоволенню.

Відповідно до змісту ст. 360-4 ЦПК України [200] Верховний Суд України скасовує судові рішення у справі, яка переглядається з підстави неоднакового застосування судом (судами) касаційної інстанції одних і тих самих норм матеріального права, що потягло ухвалення різних за змістом судових рішень у подібних правовідносинах, якщо установить, що воно є незаконним.

Проте у наданій для порівняння постанові Верховного Суду України від 18 березня 2015 року суд дійшов висновку про поширення норми частини третьої статті 267 ЦК України як на загальну, так і спеціальну позовну давність. Без заяви сторони у спорі ні загальна, ні спеціальна позовна давність

застосовуватися не може за жодних обставин, оскільки можливість застосування позовної давності пов'язана лише з наявністю про це заяви сторони. Таким чином суд за власною ініціативою не має права застосувати позовну давність[160].

Отже, наявна невідповідність судового рішення суду касаційної інстанції викладеному у постанові Верховного Суду України висновку щодо застосування у подібних правовідносинах норм матеріального права, а саме: статей 258, 267 ЦК України.

Відповідно до статті 611 ЦК України у разі порушення зобов'язання настають правові наслідки, встановлені договором або законом, зокрема сплата неустойки [47,ст.611].

За правилами статті 549 ЦК України неустойкою (штрафом, пенею) є грошова сума або інше майно, які боржник повинен передати кредиторі у разі порушення боржником зобов'язання. Пенею є неустойка, що обчислюється у відсотках від суми несвоєчасно виконаного грошового зобов'язання за кожен день прострочення виконання (частина третя статті 549 ЦК України). Відповідно до частини першої статті 550 ЦК України право на неустойку (штраф, пеню) виникає незалежно від наявності у кредитора збитків, завданих невиконанням або неналежним виконанням зобов'язання[47,ст.549, ст.550].

Таким чином, пеня – це санкція, яка нараховується від першого дня прострочення виконання зобов'язання й до того дня, доки зобов'язання не буде виконане.

Сплив строку позовної давності, про застосування якого заявлено стороною у спорі, є підставою для відмови в позові (ч. 4 ст. 267 ЦК України). Як вказувалось вище, чинне цивільне законодавство передбачає два види позовної давності – загальну і спеціальну. Спеціальна позовна давність встановлена законом для окремих видів вимог. Зокрема, спеціальна позовна давність тривалістю в один рік передбачена для вимог про стягнення неустойки (штрафу, пені) (п. 1 ч. 2 ст. 258 ЦК України).

Нормою частини третьої статті 267 ЦК України встановлено, що суд застосовує позовну давність лише за заявою сторони у спорі, зробленою до ухвалення судом рішення. Тлумачення ч. 3 ст. 267 ЦК України, положення якої сформульовано із застосуванням слова «лише» (аналог «тільки», «виключно»), та відсутність будь-якого іншого нормативно-правового акта, який би встановлював інше правило застосування позовної давності, дає підстави для твердження про те, що із цього положення випливає безумовний **висновок**, відповідно до якого за відсутності заяви сторони у спорі, позовна давність судом не застосовується.

Тобто цією нормою встановлені суб'єктивні межі застосування позовної давності, а саме передбачені випадки, до яких позовна давність не застосовується судом у зв'язку з відсутністю відповідної заяви сторони у спорі. Таким чином, строки позовної давності є диспозитивними, а не імперативними (як позовна давність) в застосуванні.

Виходячи з основних засад цивільного права, які характеризуються загальним підходом до певної групи цивільних правовідносин, принципу рівності правового регулювання окремого виду правовідносин і аналізуючи норми ЦК України «Строки та терміни. Позовна давність» у їх сукупності, слід дійти **висновку про поширення норми частини третьої статті 267 ЦК України як на загальні, так і на спеціальні строки позовної давності.**

Отже, без заяви сторони у спорі ані загальні, ані спеціальні строки позовної давності застосовуватися не можуть за жодних обставин, оскільки можливість застосування позовної давності пов'язана лише з наявністю про це заяви сторони. Таким чином, суд за власною ініціативою не має права застосувати позовну давність [160].

Також слід мати на увазі, що змістом ч. 1 ст. 261 ЦК України позовна давність застосовується лише за наявності порушення права особи. Тобто суд, не зважаючи на подану заяву про застосування строків позовної давності, повинен з'ясувати чи порушене право або охоронюваний законом інтерес позивача, за захистом якого той звернувся до суду. Якщо право чи

інтерес не порушені, суд відмовляє в позові з підстав його необґрунтованості. І лише якщо буде встановлено, що право або охоронюваний законом інтерес особи дійсно порушені, але позовна давність спливла і про це зроблено заяву іншою стороною у справі, суд відмовляє в позові у зв'язку зі спливом позовної давності – за відсутності наведених позивачем поважних причин її пропущення [147,с.135].

Правило про застосування позовної давності лише за заявою сторони у спорі практично скасувало загальноприйняте раніше положення щодо імперативного характеру строку позовної давності, яке полягало в тому, що позовна давність застосовується судом незалежно від бажання учасників спору. Варто зазначити, що подібні норми знаходимо не лише в українському цивільному законі. Однак аналіз практики застосування цієї правової новели дає змогу вказати на її невиправданість [161, с. 37-38]. Це правило часто приводить до судових помилок і навіть зловживань.

Порівнюючи процесуальні строки із давнісними, можна вказати, що вони, будучи різновидами юридичних строків, безсумнівно, мають певні загальні властивостями. Для них однакові загальні правила визначення та обчислення строків, чинними процесуальними та матеріальними нормами права. Схожими, на перший погляд, будуть діючі до обох видів строків механізми призупинення та відновлення, а також виконувані ними функції дисциплінування учасників процесу, упорядкування юридично значущих дій.

Однак, слід закважити, що існують істотні відмінності між вказаними двома видами строків. По-перше, процесуальні строки встановлюються для здійснення певних дій, а давнісні строки, навпаки, розраховані на тривалу бездіяльність суб'єктів.

По-друге, процесуальні строки встановлюються для регулювання належної поведінки учасників процесу. Строки давності, як зазначалося вище, діють в тих випадках, коли фактичний стан відхиляється від нормальної практики, яка є небажаною або взагалі не має законних підстав. Зокрема, це має місце коли суб'єкт довгий час не піклуватися про захист

своїх прав; майно вибуло з володіння власника та ним володіє інша особа; особа повинна відбувати призначене судом кримінальне покарання, але вона його не відбуває тощо.

По-третє, існують різні цілі встановлення відповідних строків. Так, для перебігу строків давності необхідно збереження в незмінності певного стану (сумлінного, безперервного володіння майном як своїм власним; відсутність спроб через суд відновити порушене право при реальній можливості пред'явити позов тощо). Тому елементи інституту давності, як вказувалось вище (див. п. 2.2 Розділу 2) включають до себе і категорію часу, і фактичні умови, існування яких вимагає закон. Процесуальні строки, у свою чергу, не акцентують увагу на фактично існуючих обставинах. Тому щодо останніх можливість перерви перебігу не передбачається.

Надалі, правила, що стосуються визначення тривалості процесуальних строків, в більшості своїй, на відміну від строків давності, не є імперативними, можуть встановлюватися або змінюватися рішенням компетентного органу.

Строк позовної давності не є інститутом процесуального права та не може бути поновленим в разі його спливу, як, наприклад, поновлюється строк на оскарження рішення або ухвали. Однак і для позовної давності є виключення, яке може поширити її дію за межі встановленого законом строку. Відповідно до ч. 5 ст. 267 ЦК України позивач вправі отримати судовий захист у разі визнання поважними причин пропуску позовної давності [142, с. 188]. Питання щодо поважності цих причин, тобто наявності обставин, які з об'єктивних, незалежних від позивача підстав унеможливлювали або істотно утруднювали своєчасне подання позову, вирішується судом у кожному конкретному випадку з урахуванням наявних фактичних даних про такі обставини. Щодо фізичної особи (громадянина) останніми можуть бути документально підтверджені тяжке захворювання, тривале перебування поза місцем свого постійного проживання (наприклад, за кордоном) тощо [147, с. 137]. Стосовно підприємства (установи,

організації) зазначені обставини не можуть братися судом до уваги, оскільки за відсутності (в тому числі й з поважних причин) особи, яка представляє його в судовому процесі, відповідне підприємство (установа, організація) не позбавлене права і можливості забезпечити залучення до участі у такому процесі іншої особи; відсутність зазначеної можливості підлягає доведенню на загальних підставах [141, с. 75].

І, востаннє, багато в чому розрізняються цілі встановлення відповідних строків. Строки давності встановлюються для того, щоб надати юридичну силу існуючим тривалий час фактичним відносинам і, відтак, становлять значний проміжок часу. Процесуальні строки в порівнянні є коротшими і, навпаки, повинні сприяти динамічності відносин, своєчасному вирішенню питань, які виникають і перешкоджати тяганні судового процесу.

Наведене дає нам змогу зробити **висновок про матеріально-правову природу давнісних строків, які, на відміну від процесуальних строків, підпорядковуються особливим правилам обчислення, зупинення, переривання та встановлення матеріальних юридичних наслідків їх спливу.**

При визначенні процесуальної тактики завжди слід мати на увазі, що заява про застосування наслідків спливу строку позовної давності може бути подана лише у суді першої інстанції. Відповідно до постанови № 6-246цс14 від 11 лютого 2015 року Верховного суду України рішення по суті спору ухвалюється судом першої інстанції, а на стадії апеляційного провадження здійснюється лише перевірка законності й обґрунтованості рішення суду (стаття 303 ЦПК України), тому заява про застосування позовної давності може бути розглянута, якщо вона подана під час розгляду справи в суді першої інстанції. Апеляційним судом на стадії апеляційного провадження застосовується позовна давність виключно за заявою, зробленою стороною у спорі під час розгляду справи в суді першої інстанції, до ухвалення рішення по суті спору.

У літературі поширена позиція, що на вимоги про визнання права не поширюється дія позовної давності, оскільки правова природа цього правовідношення виключає таку можливість [162, с. 11]. Із цим твердженням можна погодитися, якщо незаконна поведінка особи, яка порушує чи оспорує право, є триваючою. Але такий підхід потребує досить значного теоретичного осмислення і неодмінного нормативного закріплення. Як джерело права не може прийматися позиція вищих українських судів, викладена у постановах Пленумів та не підкріплена ні законодавчими, ні науковими напрацюваннями.

Адже якщо піти далі і без відповідного наукового аналізу застосовувати правило «триваючого правопорушення», то неодмінно зрештою дійдемо висновку, що несплата грошових коштів після спливу терміну їхнього повернення є також триваючим порушенням суб'єктивного права кредитора. Тому реальною є загроза судового нехтування тими принципами, які взагалі колись запроваджувалися задля обґрунтування необхідності позовної давності [163, с. 355-357].

Новітнє цивільне законодавство, надаючи зобов'язаній особі право на заперечення проти позову з посиланням на пропуск строку давності та визначаючи факт реалізації цього права як підставу для судового застосування позовної давності, не узгоджується з доктринальними положеннями щодо сутності змісту матеріального права (зокрема, в частині його темпоральних критеріїв) та певною мірою нівелює ті публічно-правові чинники, котрі були покладені в основу запровадження цього інституту: забезпечення визначеності та впорядкованості приватно-правових відносин, підвищення дисципліни їх учасників. З огляду на зазначене та інші проблеми правозастосовного порядку, пов'язані із запровадженням вказаної законодавчої новели, її варто кваліфікувати як таку, що не повністю відповідає сутності опосередкованих взаємин. Закон, за яким суд не вправі відмовити у позові позивачеві, що прострочив позовну давність, якщо відповідач упродовж процесу до винесення рішення по суті не зробить

відповідної заяви, не ґрунтується на реальній сутності взаємин, що насправді мають місце, більше того, він спотворює одне із основоположних понять цивілістики - суб'єктивного матеріального права та його змісту. Тож, аби врахувати волевиявлення сторони-відповідача під час застосування позовної давності, радше варто змінити законодавство, надавши йому можливість у судовому засіданні відмовитися від застосування давності. В іншому разі вона має застосовуватися судом [164, с. 23].

Таким чином, позовна давність надає можливість ефективного захисту порушених прав у судовому порядку. Встановлення строку позовної давності має суттєве процесуальне значення, оскільки зі спливом тривалого часу ускладняється, а інколи унеможлиблюється збирання доказів, необхідних для розгляду справи судом. Цей вид давності сприяє стабілізації цивільних правовідносин, усуненню невизначеності у відносинах між їх учасниками та стимулює активність учасників цивільного обігу у здійсненні прав і виконанні обов'язків.

3.2 Правове регулювання строків набувальної давності

З набранням чинності новим Цивільним кодексом України стало можливим набувати права власності на чуже майно за правилом набувальної давності.

Набувальна давність як інститут, що був сформований у правовій системі Стародавнього Риму, і сьогодні відображена в цивільному законодавстві багатьох країн світу. Як було показано у п. 1.1. Розділу 1 дисертаційного дослідження, поняття «володіння за давністю» відоме з курсу римського приватного права як *usucapio*, що означає «набуття в результаті користування». Зазначимо, що сама набувальна давність для українського законодавства є відносно новою. Інститут набувальної давності був введений в Україні тільки в 2004 році, щоб встановити повну рівноправність всіх форм власності та збільшити права людей. З набуттям чинності Цивільним

кодексом України стало можливим набувати права власності на чуже майно за способом набувальної давності³⁴⁴ ЦК України [165, с. 311-317].

Поява інституту набувальної давності була необхідна до потреб цивільного обороту. Тобто, якщо річ опинилася у незаконного володільця, то вона більше не могла повернутися в цивільний оборот без прямого порушення прав власника. Водночас і власник через пропуск позовної давності чи з інших причин не може повернути собі володіння, не порушивши тих правил, які встановлені для захисту незаконного володіння. Таким чином, ці суперечності закон вирішив на користь цивільного обороту: завдяки набувальній давності особа, яка володіє чужим майном протягом тривалого терміну, може набути права власності на нього, посилаючись на давність користування ним [119, с. 7].

Стаття 344 ЦК України є новелою у порівнянні з ЦК УРСР в редакції 1963 року. Саме вона вводить до цивільного законодавства новий інститут – придбання права власності за давністю володіння (набувальна давність).

Так, згідно зі ст. 137 ЦК УРСР, майно, яке не мало власника або власник якого був невідомий, надходило до державної власності (безхазяйне майно, що належало колгоспному двору, ставало власністю колгоспу).

Чинний ЦК України усунув необґрунтовані переваги для державної власності, які були встановлені в ЦК УРСР. Однак і на теперішній час існують труднощі у застосуванні ст. 344 ЦК про набувальну давність, що обумовлюють увагу наукової доктрини і практики до реалізації цієї законодавчої новели.

Науковець В. П. Маковій у своїй праці визначає набувальну давність як комплексну категорію. Він розглядає її у вузькому та широкому розумінні. «У широкому розумінні – як цивільно-правовий інститут, а у вузькому – як складний юридичний факт, що є підставою виникнення речового права». Як цивільно-правовий інститут набувальна давність – це система цивільно-правових норм, які регулюють однорідні відносини з приводу визначення долі майна, що перебуває у кваліфікованому володінні певної особи

протягом встановленого законом часу. Як юридичний факт набувальна давність – це системна сукупність юридичних фактів (юридичний склад), що є підставою для виникнення речового права у певного суб'єкта цивільно-правових відносин. Як зазначає В. І. Цікало, «особа, яка добросовісно заволоділа чужим майном і продовжує відкрито, безперервно володіти нерухомим майном протягом десяти років або рухомим майном протягом п'яти років, набуває право власності на це майно (набувальна давність), якщо інше не встановлено Цивільним кодексом» [166, с. 100].

Набувальна давність (usucapio) – набуття права власності в результаті тривалого володіння майном, що не належить його володільцю [167, с. 480]. Набувальна давність як інститут цивільного права – це сукупність правових норм, які регламентують виникнення права власності на нерухоме та рухоме майно, що попередньо належало на праві власності іншій особі, через добросовісне, відкрите та безперервне володіння цим майном як своїм протягом передбаченого законом строку [168, с. 7]. Науковцем О. С. Стеценко зазначено, що інститут набувальної давності як підстава набуття права власності на нерухоме майно характеризується недосконалістю правового регулювання відносин, пов'язаних із давнісним володінням, що ускладнює або унеможлиблює набуття права власності на нерухоме майно за набувальною давністю. Необхідно відзначити, що інститут набувальної давності є необхідною передумовою набуття права власності на нерухоме майно давнісним володільцем, що надає останньому правову можливість здійснювати захист свого володіння від посягань недбайливого власника, третіх осіб та інших осіб, які не є законними власниками (посесорний захист) [169, с. 22-23].

Правовий інститут набувальної давності опосередковує один із первинних способів виникнення права власності, тобто це такий спосіб, відповідно до якого право власності на річ виникає вперше або незалежно від права попереднього власника на цю річ, воно ґрунтується не на попередній власності та відносинах правонаступництва, а на сукупності обставин,

зазначених у частині першій статті 344 Цивільного кодексу України передбачає, що особа, яка добросовісно заволоділа чужим майном і продовжує відкрито, безперервно володіти нерухомим майном протягом десяти років або рухомим майном – протягом п'яти років, набуває право власності на це майно.

Верховний Суд України, узагальнюючи судову практику, прийшов до висновку, що виходячи зі змісту ст. 344 ЦК, обставинами, які мають значення для справи, і які повинен довести позивач, є такі: 1) майно може бути об'єктом набувальної давності; 2) добросовісність володіння; 3) відкритість володіння; 4) давність володіння та його безперервність; 5) відсутність інших осіб, які претендують на це майно; 6) відсутність титулу (підстави) у позивача для володіння майном та набуття права власності [170].

Висновки, подані Верховним Судом України в узагальненнях «Аналіз деяких питань застосування судами законодавства про право власності при розгляді цивільних справ», використовуються судами при розгляді справ по сьогоднішній день. Відповідно, до положень статей 15, 16 ЦК України та ст. 344 ЦК України особа має право звернутися до суду з позовом про визнання за нею права власності за набувальною давністю, яка заявляє про давність володіння і вважає, що у неї є всі законні підстави бути визнаною власником майна за набувальною давністю. Відповідачем за позовом про визнання права власності за набувальною давністю є попередній власник майна або його правонаступник. У разі, якщо попередній власник нерухомого майна не був і не міг бути відомим давнісному володільцю, то відповідачем є орган, уповноважений управляти майном відповідної територіальної громади. Право власності на нерухоме майно, що підлягає державній реєстрації, виникає за набувальною давністю з моменту державної реєстрації. Отже, при зверненні до суду з вимогами про визнання за набувальною давністю права власності на нерухоме майно, позивачем має бути доведено факт існування такого нерухомого майна, відкритість та безперервність володіння ним без правової підстави, добросовісність

заволодіння майном, факт володіння спірним майном протягом строку, який складає не менше 10 років [170].

Визнаючи поняття «умови набуття права власності на чужі речі», Верховний Суд України в Постанові від 04.07.2018р., посправі № 201/12550/16-ц, був більш лаконічний та визначив, що: «Набуття права власності на чужі речі можливе лише за наявності наступних умов: законний об'єкт володіння, добросовісність володіння, відкритість володіння, давність володіння та його безперервність (строк володіння). Тобто, набуття права власності за набувальною давністю можливе лише за наявності всіх вказаних умов у сукупності» [171].

Відповідно до п. 6 листа Вищого спеціалізованого суду з розгляду цивільних і кримінальних справ №24-150/0/4-13 від 28.01.2013 «Про практику застосування судами законодавства під час розгляду цивільних справ про захист права власності та інших речових прав»[172], для набуття права власності на нерухоме майно, перебігу строку набувальної давності недостатньо, *умови набувальної давності підтверджуються судовим рішенням* (курсив наш – К.П.). Отже, давнісний володілець повинен довести факти добросовісності, відкритості, безперервності і тривалості свого володіння.

Необхідно відзначити, що об'єктом правової охорони норм про набувальну давність є нерухоме або рухоме майно. При віднесенні речей до категорії нерухомості в науці цивільного права використовується два критерії: матеріальний - ступінь зв'язку цих речей із землею, і юридичний - віднесення законом тих чи інших речей до нерухомих [119, с. 7]. Відповідно до п.2 ч. 1 ст. 344 ЦК набуття права на земельну ділянку за набувальною давністю регулюється законом - Земельний кодекс. Статтею 119 ЗК України регламентовано положення що громадяни, які добросовісно, відкрито і безперервно користуються земельною ділянкою протягом п'ятнадцяти років, але не мають документів, які б свідчили про наявність у них прав на цю земельну ділянку, можуть звернутися до органу державної влади або органу

місцевого самоврядування з клопотанням про передачу її у власність або надання в користування [173].

Відзначемо, що в постанові від 03.07.2018 року Верховного Суду України по справі № 670/266/17 визначено: «набуття права власності на земельну ділянку за набувальною давністю регулюється законом. Апеляційний суд правильно встановив, що спеціальним законом, який регулює порядок набуття права власності на земельну ділянку за набувальною давністю є ЗК України» [174].

Передання земельної ділянки на підставі ст. 119 ЗК здійснюється у порядку передбаченому ст. 118 ЗК, а у випадку передання земельної ділянки в оренду в порядку ст. 123 ЗК та відповідно до Закону України «Про оренду землі» від 6 жовтня 1998 року. Однак проаналізувавши, правові норми ст. 119 ЗК, що значно відрізняється від конструкції ст. 344 ЦК та не передбачає жодних переваг для осіб, зазначених у ч. 1 цієї статті, навіть, дотримання всіх умов набувальної давності, не приводить до виникнення права власності на землю та фактично відсилає до загального порядку надання земельних ділянок у власність або в користування (ст. ст. 118, 123 ЗК). Данна норма надає таким особам лише право звернення до органу державної влади або місцевого самоврядування з клопотанням про передання земельної ділянки у власність чи користування і не передбачає обов'язкової передачі земельної ділянки у власність чи користування таким особам при дотриманні передбаченої законом процедури звернення та подання необхідних документів [177]. На практиці суди обгрунтовано відмовляють у задоволенні позовів про визнання права власності на земельну ділянку за набувальною давністю.

Слід зазначити, що право власності належить до числа таких суб'єктивних прав, які можуть виникнути при наявності певного юридичного факту, а то й їх сукупності. Тому, виходячи зі змісту ст. 344 ЦК, по-перше, необхідно, щоб заволодіння майном було добросовісним (*bona fides*), тобто особа при заволодінні майном не знала і не могла знати про відсутність у неї

підстав для набуття права власності. Разом з тим факт обізнаності особи про те, що вона не є власником речі, не виключає добросовісності володіння за умови, що заволодіння майном не відбулося з порушенням норм права (викрадення, шахрайство). При цьому добросовісність не гарантує володільцеві безумовного захисту від витребування речі її власником [175, с. 54].

Верховний Суд України у своїй постанові від 06.09.2018р. по справі № 205/1178/16-ц прийшов до висновку, що добросовісність, як одна із загальних засад цивільного судочинства, означає фактичну чесність суб'єктів у їх поведінці, прагнення сумлінно захистити свої цивільні права та забезпечити виконання цивільних обов'язків. При вирішенні спорів має значення факт добросовісності заявника саме на момент отримання ним майна, тобто на той початковий момент, який включається в повний давнісний строк володіння майном, визначений законом. Крім того, позивач, як володільець майна, повинен бути впевнений у тому, що на це майно не претендують інші особи, і він отримав це майно за таких обставин і з таких підстав, які є достатніми для отримання права власності на нього[176].

В Постанові від 19.09.2018р., по справі № 296/6949/17 Верховний Суд звернув увагу, що позов про право власності за давністю володіння не може заявляти особа, яка володіє майном за волею власника і завжди знала, хто є власником [177]. Добросовісність передбачає, що володільець майна не знав і не міг знати про те, що він володіє чужим майном, тобто ті обставини, які обумовили його володіння, не давали і не могли давати володільцю сумніву щодо правомірності його володіння майном. Цей висновок Верховний Суд зробив у Постанові від 27.09.2018р., по справі № 571/1099/16-ц та Постанові від 31.10.2018р., по справі № 683/2047/16-ц [178; 179].

Апеляційний суд Сумської області в Постанові від 30.10.2018р., по справі № 591/5490/17, відмовляючи в задоволенні апеляційної скарги, обґрунтовував своє рішення тим, що: «Враховуючи, що позивач, користуючись частиною квартири, яка не є його власністю, був обізнаний

про попереднього власника, тому володіння ним цією частиною квартири не можна вважати добросовісним. Та обставина, що позивач проживає в квартирі, здійснює ремонти та оплачує комунальні послуги, не породжує права позивача на набуття права власності за набувальною давністю» [180]. Крім того, володіння, що виникло в результаті злочину, не може вважатися добросовісним [181, с. 566].

Апеляційний суд Дніпропетровської області по справі № 177/1375/17 в Постанові, від 05.09.2018р. – відмовив у задоволенні апеляційної скарги на тій підставі, що: «Не можуть бути підставою для скасування рішення суду та задоволення позовних вимог позивача доводи апеляційної скарги про те, що позивач з 2007 року і по теперішній час безперервно користувався і користується спірним будинком, та вважає, що його позовні вимоги повинні бути задоволені на підстав ст. 344 ЦК України, оскільки в даному випадку позивачем не доведено добросовісності набуття спірного нерухомого майна, оскільки позивач був обізнаний, що володіє річчю незаконно. Давність володіння є добросовісною, якщо особа при заволодінні майном не знала і не повинна була знати про відсутність у неї підстав для набуття права власності [182].

На думку деяких судів, слід урахувати, що в конструкції цієї норми поняття «добросовісність» безпосередньо пов'язане з поняттям «заволоділа», тобто заволодіння не повинно бути неправомірним (здійснене шляхом викрадення, грабунку, шахрайства тощо), але оскільки в нормі ст. 344 ЦК не застосовується поняття «правомірно», зміст якого викладено в ч. 2 ст. 328 ЦК, то ця норма поширюється і на випадки заволодіння особою чужим майном, коли особа апріорі знає або допускає, що вона без належних правових підстав (зокрема оренда, найм) володіє чужим майном і повинна бути готова, що таке майно може бути витребуване власником [183].

Як і при віндикації, при набувальній давності тягар доказування добросовісності лягає на зацікавлену сторону, в першому випадку на відповідача, в другому – на позивача. У випадку, коли суд відмовляє у

задоволенні віндикаційного позову з підстав неможливості витребування майна від добросовісного володільця, то встановлений, таким чином, факт добросовісності володіння повторному доказуванню не підлягає [175].

Отже, для застосування набувальної давності володіння має бути добросовісним, тобто володільць не знав і не міг знати про те, що він володіє чужою річчю, інакше кажучи, обставини, у зв'язку з якими виникло володіння чужою річчю, не давали найменшого сумніву щодо правомірності набуття майна.

Треба зазначити, що «право власності на стороні володільця за давністю виникає незалежно від волі колишнього власника. Володільць за давністю є незаконним володільцем, про що зазначено в ч. 1 ст. 344 ЦК (особа заволоділа чужим майном). Таким чином, позов про право власності за давністю володіння не може пред'явити законний володільць, тобто особа, яка володіє майном по волі власника і завжди знає, хто є її власником. Тобто виключено набуття права власності на майно, яке належить володільцю в силу оренди, найму, зберігання, застави тощо. Такий володільць завжди знає похідний та обмежений характер свого права на майно» [169, с. 100]. Наприклад, в постанові від 19.09.2018р., по справі № 296/6949/17 Верховний Суд звернув увагу, що позов про право власності за давністю володіння не може заявляти особа, яка володіє майном за волею власника і завжди знала, хто є власником [177].

Також Апеляційний суд Сумської області в Постанові від 30.10.2018р., по справі № 591/5490/17, відмовляючи в задоволенні апеляційної скарги, обґрунтовував своє рішення тим, що: «позивач, користуючись частиною квартири, яка не є його власністю, був обізнаний про попереднього власника, тому володіння ним цією частиною квартири не можна вважати добросовісним. Та обставина, що позивач проживає в квартирі, здійснює ремонти та оплачує комунальні послуги, не породжує права позивача на набуття права власності за набувальною давністю» [180].

По-друге, таке володіння повинно бути відкритим, тобто очевидним для всіх інших осіб, при цьому володілець має ставитись до цього майна, як до власного (експлуатувати, вживати необхідні заходи для утримання майна в належному стані тощо). Приховування володільцем свого володіння майном є порушенням цієї вимоги.

По-третє, володіння майном повинно бути безперервним протягом встановлених законом строків відповідно до ч. 2 ст. 344 ЦК особа, яка володіє майном, до часу свого фактичного володіння може приєднати час, протягом якого цим майном володіла особа, чийм спадкоємцем (правонаступником) вона є. Цей строк відповідно до ст. 344 ЦК для нерухомого майна встановлений тривалістю десять років, для рухомого майна – п'ять років. Також відповідно до позиції судової практики апеляційного суду Сумської області від 30.10.2018р., справа № 591/5490/17 [180] зазначено що «володіння визнається безперервним, якщо воно не переривалось протягом всього строку набувальної давності. У разі втрати не із своєї волі майна його давнісним володільцем та повернення цього майна протягом одного року або пред'явлення протягом цього строку позову про його витребування набувальна давність не переривається (частина третя статті 344 ЦК України)» [157].

Відповідно до ч.1 ч.3 ст.344 ЦК України право власності за набувальною давністю виникає з моменту спливу строків, можливість набуття права власності за набувальною давністю безпосередньо пов'язана зі спливом позовної давності, то ця норма не може бути застосована до вимог, на які позовна давність не поширюється (ст. 268 ЦК). Не підлягає застосуванню ця норма й у випадках передання власником майна у володіння за договором, який передбачає автоматичне його продовження, оскільки в такому випадку відсутній критерій «заволодіння майном». Але сам по собі сплив строку набувальної давності не є достатньою підставою для набуття володільцем права власності за набувальною давністю на нерухоме майно, транспортні засоби та цінні папери [172].

Для порівняння, Цивільним кодексом Російської Федерації (статтею 234) встановлений 15-річний строк відносно нерухомого майна, 5-річний – відносно іншого майна. Законодавство країн світу знає і 30-річні, і 5-річні, і 10-річні строки.

Розповсюдження набувальної давності як на нерухоме майно, так і на рухоме є досягненням нашого законодавства, оскільки, наприклад, Цивільний кодекс Франції розповсюджує набувальну давність тільки на нерухомість, а законодавство Німеччини та Швейцарії – виключно на рухоме майно [166, с. 101].

Право власності за давністю володіння, перш за все, може виникнути на придатне для володіння майно, яке відноситься до будь-якої форми власності, крім того, яке вилучено з цивільного обороту. За давністю володіння не можуть набуватися безтілесні речі, які не є предметом права власності, тому позивач не вправі посилатися на добросовісність набуття у власність, наприклад, товарного знаку чи іншого права на результат інтелектуальної власності, як і на частку в статутному капіталі господарського товариства. Разом з тим, положення ст. 190 ЦК і глави 14 ЦК дають підстави стверджувати, що цінні папери, як в документарній, так і в бездокументарній формі, зокрема, можуть бути предметом, на який виникає право власності в силу набувальної давності, про що й зазначено в ч. 4 ст. 344 ЦК.

Нерухоме майно може стати предметом набуття за давністю, оскільки вважається, що таке майно існує. Якщо будівля чи споруда не є об'єктом нерухомості, прийнятому в експлуатацію, право на яке зареєстровано в установленому порядку, то набуття права власності за давністю володіння на таке майно неможливо [167, с. 480]. Згідно зч. 1 ст. 344 ЦК, право власності на нерухоме майно, що підлягає державній реєстрації, виникає за набувальною давністю з моменту державної реєстрації [171, с. 101].

Об'єктом давнісного володіння можуть бути будь-які речі, які набуті по частинам, якщо володілець може довести, що його володіння задовольняє

визначеним законом умовам. Речі, визначені родовими ознаками, не можуть бути об'єктом давнісного володіння. Треба зазначити, що давнісний володілець має право на присвоєння плодів і доходів від майна.

Для рухомого майна підставою виникнення права власності за набувальною давністю є **юридичний склад**, який включає такі юридичні факти, як добросовісне заволодіння, відкрите та неперервне володіння, вплив встановленого законом строку.

Для юридичного складу, що має наслідком виникнення права власності на нерухоме майно, характерним є наявність двох додаткових юридичних фактів – судового рішення про визнання права власності та його державної реєстрації.

Для легітимації давнісного володільця як власника транспортних засобів та цінних паперів крім юридичного складу, передбаченого ч. 1 ст. 344 ЦК, необхідне рішення суду, а щодо нерухомих речей – ще й державна реєстрація. При цьому останні два факти мають правовстановлююче значення.

Справи щодо набуття права власності за набувальною давністю на вказане майно повинні розглядатися в окремому провадженні або у позовному провадженні залежно від наявності спору про право. В разі, якщо під час розгляду справи в окремому провадженні виник спір, то справа розглядається у позовному провадженні.

Також **спірним є питання** про можливість стати власником безхазяйного майна у разі тривалого його утримання. Наше законодавство допускає конкуренцію правових норм та викликає труднощі у визначенні, якій з них має бути надана перевага. З одного боку, у ч. 2 ст. 335 ЦК України вказується, що безхазяйні рухомі речі можуть набуватися у власність за набувальною давністю. З іншого, ч. 1 та ч. 3 ст. 344 ЦК України дають вичерпний перелік суб'єктів (добросовісний набувач та особа, що утримує річ після спливу строку договору), які можуть набути таке право за давністю.

Навряд чи можна до них віднести набувача безхазяйної речі, особливо об'єкта нерухомості.

Українська судова практика вважає питання про набуття власності за давністю володіння безхазяйним нерухомим майном вирішеним. Так, у п. 11 Постанови Пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ № 5 від 7 лютого 2014 року «Про судову практику в справах про захист права власності та інших речових прав» вказано, що право власності за набувальною давністю може бути набуто на майно, яке належить на праві власності іншій особі (а не особі, яка заявляє про давність володіння), а також на безхазяйну річ. Отже, встановлення власника майна або безхазяйності речі є однією з обставин, що має юридичне значення і підлягає доведенню під час ухвалення рішення суду. Виходячи зі змісту статей 335 і 344 ЦК України, взяття безхазяйної нерухомої речі на облік органом, що здійснює державну реєстрацію прав на нерухоме майно, за заявою органу місцевого самоврядування, на території якого вона розміщена, і наступна відмова суду в переданні цієї нерухомої речі у комунальну власність не є необхідною умовою для набуття права власності на цей об'єкт третіми особами за набувальною давністю. Однак впадає в очі обставина, що національне цивільне законодавство взагалі не передбачає набуття у власність нерухомих безхазяйних речей за давністю володіння (ст. 335 ЦК України). Отже, висновки, наведені у зазначеній вище постанові Пленуму ВСС, є передчасними. Насамперед, слід у нормативному порядку усунути вказані неузгодженості, прописавши в законі механізм заволодіння безхазяйною річчю.

Суб'єктом набуття права власності за набувальною давністю є особа, а не будь-які учасники цивільних відносин. Відповідно до норми ч. 1 ст. 2 ЦК особами як учасниками цивільних відносин є фізичні та юридичні особи. Інші учасники цивільних відносин: держава, територіальні громади, іноземні держави, суб'єкти публічного права – не можуть набувати майно за давністю володіння. Більше того, держава, територіальні громади, зобов'язані вчиняти

відповідні законодавчо встановлені дії щодо усунення невизначеності у правовому режимі майна [166, с. 99]. Як і будь-яке суб'єктивне цивільне право, право власності може виникати за наявності певних юридичних фактів, зазначених в ЦК України [185].

Вказані правовідносини можуть бути визначені як абсолютні, оскільки суб'єктний склад таких правовідносин є таким: з однієї сторони – володілець, який має право розраховувати на можливість стати власником і має певні механізми захисту від неправомірної поведінки третіх осіб; з іншої – невизначене коло зобов'язаних осіб, які не володіють майном. Причому обов'язок останніх має пасивний характер і полягає у тому, щоб не посягати на володіння уповноваженої особи.

Також треба зазначити, що при заволодінні майном у порядку ст. 344 ЦК не виключене представництво, а також можливість придбання права власності за допомогою набувальної давності декількома особами [166, с. 99].

Набувальна давність як правова підстава набуття права власності широко використовується у судовій практиці. Прикладні аспекти застосування набувальної давності неодноразово аналізувалися на підставі матеріалів судової практики, зокрема, окремо слід відмітити «Аналіз деяких питань застосування судами законодавства про право власності при розгляді цивільних справ» [172].

Судова практика свідчить про неоднакове застосування судами ст. 344 ЦК у справах про визнання права власності за набувальною давністю: в одних випадках суди відмовляли у задоволенні позовів, в інших – за аналогічних обставин у справі позови задовольняли.

На прикладі рішення Ленінського районного суду м. Вінниці по справі №2-2489/11 за позовом К. до Вінницької міської ради щодо визнання права власності на нерухоме майно за набувальною давністю задоволено повністю. За К. визнано право власності на 10/100 часток будинково володіння, проте представник ВМР не погоджуючись з даним рішенням оскаржив його до апеляційного суду Вінницької області. В своїй апеляційній скарзі він

посилався на те, що суд першої інстанції порушив норми матеріального та процесуального права, зокрема вимоги п. 2 ст. 376 ЦК України, та ч.1 ст. 344 ЦК України, а також не врахував Прикінцеві та перехідні положення ЦК України [185].

Апеляційна інстанція дане рішення скасувала, мотивуючи тим, що суд першої інстанції помилився у правильному застосуванні норм матеріального права, допустив їх неправильне трактування і ухвалив рішення, що підлягало скасуванню з ухваленням нового рішення про відмову у позові в повному обсязі. Під час розгляду справи по суті колегія дійшла до висновку, що, задовольняючи позовні вимоги К., суд першої інстанції виходив з норм ст. 344 ЦК України, таким чином враховуючи, що позивачка добросовісно заволоділа майном міської ради, відкрито, безперервно та володіє ним понад 10 років, а міська рада в свою чергу не заявляла свої права на спірну нерухомість, та не зверталась з позовом про повернення цього майна.

Проте колегія суддів апеляційного суду Вінницької області не могла погодитись з таким рішенням, оскільки закон визначив ознаки володіння, які є необхідними для набуття права власності на річ за набувальною давністю. Володіння має бути добросовісним, тобто якщо володієць не знав та не міг знати про те, що володіє чужою річчю та не давали найменшого сумніву стосовно правомірності набуття майна та фактичні обставини справи свідчили про відсутність добросовісного володіння позивачкою майном міської ради.

Стаття 388 ЦК України розкриває зміст поняття «добросовісний набувач». Набувач вважається добросовісним, якщо він не знав і не міг знати, що особа, у якої він придбав річ, не мала права її відчужувати. Відповідно, до статті 390 ЦК України недобросовісний набувач визнається, якщо він знав чи міг знати, що особа, в якої він набув річ, не мала права її відчужувати, тобто якщо він знав чи повинен був знати про неправомірність свого володіння, що суперечило фактичним обставинам справи. В даному випадку позивачка з самого початку знала, що використовувана нею нерухомість є власністю

міської ради, про що нею зазначено в своїх запереченнях на апеляційну скаргу, подану представником ВМР.

Крім цього, відповідно до вимог ст. 317, ст. 319, ст. 321, ст. 327 ЦК України, власник в особі Вінницької міської ради розпоряджається своїм майном на власний розсуд і не може бути протиправно позбавлений даного права власності.

Виходячи з вищевикладеного, вбачається, що суд першої інстанції при винесенні рішення діяв однобоко у підході до вирішення вищевказаного спору, чим порушив вимоги п. 3 та 4 ч. 1 ст. 309 ЦПК України. Даними нормами передбачено, що рішення першої інстанції прийнято з порушенням норм матеріального та процесуального права, в зв'язку з чим, апеляційний суд Вінницької області виніс рішення, про задоволення апеляційної скарги представника ВМР, а рішення Ленінського районного суду м. Вінниці від 21.06.2011 року скасоване та у позові К. до ВМР про визнання права власності на нерухоме майно за набувальною давністю - відмовив. Дане рішення набрало законної сили.

Рішенням Кілійського районного суду м. Кілії по справі № 2-21/11 позов про визнання права власності на житловий будинок, в тому числі на частину будинку за набувальною давністю - задоволено.

Позивач звернулася до Кілійського районного суду із позовом про визнання права власності на житловий будинок. В заяві позивачка просить визнати її право власності на житловий будинок з господарчими будівлями та надвірними спорудами, розташованого по вул. Т. Шевченко, в с. Шевченкове, Кілійського району Одеської області, в тому числі на 54/100 частки, які були подаровані їй, та на 46/100 часток за набувальною давністю.

Позивач зазначає в позові, що житловий будинок по вул. Т. Шевченко, в с. Шевченкове Кілійського району належав Г. 30 червня 1994 року Г. оформив нотаріально посвідчений договір дарування, яким подарував їй 54/100 частки зазначеного будинку, 14 липня 1996 року Г. помер. Вона постійно проживала в зазначеному будинку до смерті Г., а після його смерті

стала користуватися і належною йому частиною будинку, якою користується до цього часу.

Дослідивши надані у справі докази та розглянувши позовну заяву в межах позовних вимог, суд вважає позов таким, що підлягає задоволенню в повному обсязі.

Згідно свідоцтва про право власності на житловий будинок №32 виданого виконкомом Шевченківської сільської ради 18.04.1994 року, Г., є власником цілого житлового будинку, розташованого по вул. Т. Шевченко.

Згідно договору дарування, посвідченого нотаріусом Кілійської районної державної нотаріальної контори 30.06.1994 року Г. та П. уклали договір, згідно якого Г. подарував, а П. прийняла у дар 54/100 частки житлового будинку, розташованого по вул. Т.Шевченко, в с. Шевченкове, Кілійського р-ну, належного Г.

Згідно довідки сільської ради, позивач після смерті Г. користується цілим житловим будинком та сплачує податки в повному обсязі. Згідно повідомлення державної нотаріальної контри після смерті Г. спадкова справа не відкривалась, в передбачений законом термін (6 місяців з дня відкриття спадщини) до нотаріальної контори ніхто не звертався.

Встановлено, що позивач П. добросовісно заволоділа та продовжує відкрито, безперервно володіти чужим нерухомим майном - 26/100 частками житлового будинку після смерті власника, саме з 14.07.1996 року, тобто на час розгляду справи термін володіння складає більше десяти років, що є підставою для визнання виникнення права власності позивача на зазначену частку житлового будинку за набувальною давністю[186].

У ч. 3 ст. 344 ЦК зазначено, що перебіг давнісних строків на користь фактичного володільця майна, що перейшло до нього за договором з власником майна, починається з часу спливу позовної давності. За відсутності чітких правил про початок перебігу набувальної давності, окрім випадку заволодіння майном на підставі договору (ч. 3 ст. 344 ЦК), упродовж установлених строків володіння правовий режим майна до недавнього часу

залишався невизначеним, а саме не було визначено питання щодо початкового моменту перебігу строку добросовісного володіння майном, аби суд визнав за особою право власності на це майно за набувальною давністю.

Вищий спеціалізований суд України з розгляду цивільних і кримінальних справ у листі від 16 травня 2013 р. № 24753/0/413 «Про судову практику розгляду цивільних справ про спадкування» (далі – лист № 24-753/0/4-13) звернув увагу судів на те, що відповідно до п. 8 Прикінцевих та перехідних положень ЦК правила ст. 344 ЦК про набувальну давність поширюються також на випадки, коли володіння майном почалося за три роки до набрання чинності цим Кодексом. А тому зазначене положення в частині визначення строку потрібно тлумачити як «...не менше ніж за три роки» до набрання чинності ЦК. Тобто набувальну давність можна застосовувати з 1 січня 2011 р. [187]. Проте щодо застосування цієї норми у судовій практиці не склалося єдиного, уніфікованого підходу.

Таким чином, до десятирічного строку набувальної давності на нерухоме майно включається трирічний строк, протягом якого особа чи її спадкоємці володіли майном до набрання чинності ЦК.

Як показує аналіз судової практики, суд відмовляє у позові про визнання права власності в порядку набувальної давності, якщо не доведена добросовісність володіння майном. При цьому суди посилалися на трактування добросовісності, зазначеного у статті 388 ЦК. Ми розділяємо думку науковців про те, що «добросовісне володіння засноване на щирому, хоча й помилковому уявленні володільця про право володіння. Володіння недобросовісне як протилежність добросовісному – це володіння свідомо незаконне, таке, що порушує чие-небудь право» [188, с. 86].

Під час всього часу володіння майном незаконний власник має бути впевненим, що отримав його на достатніх для володіння підставах, а також що на нього не претендують інші особи. Для визнання власника добросовісним вважаємо достатнім, щоб він не набув майно злочинним

шляхом чи способом, який завідомо суперечить основам правопорядку та моралі [189, с. 84].

Поняття добросовісності, закріплене у ст. 388 ЦК України, не є обов'язковим для характеристики добросовісного власника нерухомого майна за набувальною давністю. У зв'язку з чим добросовісність, як умова набувальної давності, означає лише законне придбання та володіння нерухомим майном, для якої характерним є те, що вона розглядається не як триваюча умова, необхідна протягом всього строку набувальної давності, а лише як необхідна для початку давнісного володіння нерухомим майном.

Розмежування понять «добросовісний» й «недобросовісний» набувач є важливим для практики. Під поняттям «знав» слід розуміти усвідомлення набувачем права власності на нерухоме майно за набувальною давністю, факту порушення своїми діями прав та інтересів інших осіб, а також слід розуміти й факт обізнаності набувача щодо того, що він придбав нерухоме майно в особи, яка не мала права на відчуження цього нерухомого майна. Щодо поняття «повинен був знати», то слід зазначити, що воно характеризує недобросовісність набувача права власності на нерухоме майно за набувальною давністю, який придбаючи нерухоме майно у не власника, повинен був про це знати хоча й міг бути безпосередньо не проінформованим. Отже, недобросовісними набувачами вважаються особи, які порушили вимоги законодавства України та своїми діями вчинили правопорушення (то як шахрайство, крадіжка тощо) та знали про незаконність свого володіння майном [171].

Аналізуючи поняття добросовісності володіння як підставу для набуття права власності за набувальною давністю за статтею 344 ЦК України, слід виходити з того, що добросовісність, як одна із загальних засад цивільного судочинства, означає фактичну чесність суб'єктів у їх поведінці, прагнення сумлінно захистити свої цивільні права та забезпечити виконання цивільних обов'язків. При вирішенні спорів має значення факт добросовісності заявника саме на момент отримання ним майна, тобто на той початковий

момент, який включається в повний давнісний строк володіння майном, визначений законом. Крім того, позивач, як володілець майна, повинен бути впевнений у тому, що на це майно не претендують інші особи і він отримав це майно за таких обставин і з таких підстав, які є достатніми для отримання права власності на нього.

Добросовісність передбачає, що володілець майна не знав і не міг знати про те, що він володіє чужим майном, тобто ті обставини, які обумовили його володіння, не давали і не могли давати володільцю сумніву щодо правомірності його володіння майном.

За набувальною давністю може бути набуто право власності на нерухоме майно, яке не має власника, або власник якого невідомий, або власник відмовився від права власності на належне йому нерухоме майно та майно, що придбане добросовісним набувачем і у витребуванні якого його власнику було відмовлено.

Таким чином, набувальна давність поширюється на випадки фактичного, без правової підстави володіння чужим майном [190].

Підсумовуючи, слід зауважити, що набувальна давність являє собою один із способів набуття права власності на рухоме майно, даний спосіб регулюється ст. 344 ЦК. Умовним для набуття права власності на рухомі речі за зазначеною підставою є добросовісність володіння, відкритість володіння, давність та безперервність володіння. Але воно потребує певного уточнення, певних умов набуття права власності у судовому порядку відносно рухомих речей. Потребує удосконалення порядок набуття права власності на рухоме майно, не затребуване в термін згідно з договором.

3.3 Правова регламентація строків виконавчої давності

В юридичній науці відсутнє чітке та однозначне розуміння про давність примусового виконання добровільно невиконаного обов'язку або виконавчу давність, її належність, правову природу та сутність. Незважаючи на розмаїття наукових праць, комплексних наукових досліджень, присвячених давності примусового виконання добровільно невиконаного обов'язку та виконавчій давності в Україні в умовах становлення змішаної системи виконання рішень, з акцентом на особливостях її реформування в сучасний період та формулюванням відповідної концепції, ще не було. Ця обставина робить дослідження давності примусового виконання добровільно невиконаного обов'язку (виконавчої давності) ще більш актуальним і цінним, оскільки воно корисне для всієї юридичної науки в цілому.

Давність примусового виконання добровільно невиконаного обов'язку, як і позовна давність, є інститутом матеріального права. Вона базується на строках для звернення за захистом порушеного або оспорюваного матеріального права, визнаного або підтвердженого судом. Вперше твердження про те, що «давність примусового виконання добровільно невиконаного обов'язку не слід вважати процесуальним строком» було виведено в дисертації «Давність в цивільних правовідносинах» науковця В. І. Цікало. Він також запропонував доповнити Закон України «Про виконавче провадження» новою статтею, в якій передбачити перелік вимог, на які не поширюється давність примусового виконання добровільно невиконаного обов'язку. Цей перелік вимог повинен співпадати з переліком вимог, на які не поширюється позовна давність [191, с. 338].

Перш за все, необхідно з'ясувати, чи є поняття «виконавча давність» та «давність примусового виконання добровільно невиконаного обов'язку» однопорядковими.

Виконавча давність – широке і складне поняття, що включає в себе кілька обов'язкових істотних ознак і взаємопов'язаних елементів, що

характеризують його сутність. Центральне місце серед складових правового інституту виконавчої давності займають строки давності в виконавчому провадженні, проте, на наше переконання, їх не можна ототожнювати з поняттям давності примусового виконання добровільно невиконаного обов'язку [192, с. 65].

На нашу думку, під давністю примусового виконання добровільно невиконаного обов'язку слід розуміти давність, якою погашається право на звернення з вимогою про примусове виконання рішення про захист порушеного матеріального права.

На користь матеріально-правової природи вказаної давності також свідчить наступне. Давність примусового виконання добровільно невиконаного обов'язку є тісно пов'язаною з правом на звернення. Під правом на звернення у юридичній літературі розуміють «...надану та гарантовану державою через норми Конституції України та міжнародних договорів України юридичну можливість активних дій суб'єктів правовідносин...» [193, с. 5].

Відповідно до ст. 1 закону України «Про звернення громадян» [194], громадяни України *мають право звернутися до органів державної влади, місцевого самоврядування, об'єднань громадян, підприємств, установ, організацій незалежно від форм власності, засобів масової інформації, посадових осіб* відповідно до їх функціональних обов'язків із зауваженнями, скаргами та пропозиціями, що стосуються їх статутної діяльності, *заявою або клопотанням щодо реалізації своїх соціально-економічних, політичних та особистих прав і законних інтересів* та скаргою про їх порушення (курсив наш – Петренко К.Р.). Як зазначає Конституційний Суд України у своєму рішенні від 11 жовтня 2018 року № 8-р/2018, «закріплений статтею 40 Конституції України інститут права на звернення має комплексний характер. Його утворюють різні за природою і призначенням юридичні засоби (інструменти), метою яких є забезпечення реалізації кожною людиною своїх прав і свобод, а також їх відстоювання, захист та відновлення у разі

порушення». «Реалізація особою визначеного у статті 40 Конституції України права на звернення до органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їх посадових і службових осіб являє собою заснований на осмисленому волевиявленні її акт вступу у правовідносини (шляхом особистого звернення чи направлення письмового звернення за передбаченими законом правилами компетенції, із зазначенням у ньому прізвища, ім'я, по батькові, місця проживання, викладенням суті порушених питань, підписаного та складеного відповідно до вимог, закріплених у статті 5 Закону) із зазначеними суб'єктами публічної влади для досягнення певної мети» [195].

З приводу поширення законодавства про звернення громадян на юридичних осіб висловився Сьомий апеляційний адміністративний суд у своїй постанові від 28 березня 2019 року по справі № 2240/3135/18. Зокрема, суд у мотивувальній частині вказав наступне: Слід зазначити, що гарантії, встановлені Законом України «Про звернення громадян» поширюються і на юридичних осіб [196].

Такий висновок ґрунтується на положеннях статті 91 Цивільного кодексу України, згідно з якою юридична особа здатна мати такі ж цивільні права та обов'язки (цивільну правоздатність), як і фізична особа, крім тих, які за своєю природою можуть належати лише людині; цивільна правоздатність юридичної особи може бути обмежена лише за рішенням суду.

Крім того, існує уже сформована практика ЄСПЛ стосовно поширення гарантій фізичних осіб на юридичних осіб, зокрема, у праві звертатися до суду.

Право на звернення до ЄСПЛ зі скаргою про порушення прав, проголошених Конвенцією, закріплене в статті 34 Конвенції: «Суд може приймати заяви від будь-якої особи, неурядової організації або групи осіб, які вважають себе потерпілими від допущеного однією з Високих Договірних Сторін порушення прав, викладених у Конвенції або протоколах до неї. Високі Договірні Сторони зобов'язуються не перешкоджати жодним чином

ефективному здійсненню цього права». Особами, які правомочні подати заяву про порушення своїх прав до Суду, є: 1) будь-яка фізична чи юридична особа, яка може здійснити своє право на подання індивідуальної заяви незалежно від громадянства, місця проживання, громадянського стану, або правоздатності (рішення у справі *Scozzari and Giunta v. Italy*; №39221/98, №41963/98); будь-яка неурядова організація, у широкому розумінні цього слова, тобто за винятком тих організацій, що здійснюють урядові повноваження, може здійснювати право на подання заяви (рішення у справі *Les saints monastires c. Grece*; №13092/87, №13984/88). Разом з тим, не має права на подання заяви на підставі статті 34 Конвенції юридичні особи, що здійснюють урядові повноваження» [196].

Наприклад, в своїй дисертаційній роботі Ю. М. Жорнокуй, виявив теоретичні та практичні проблеми застосування окремих способів захисту суб'єктивних корпоративних прав та/або корпоративних інтересів учасників корпоративних правовідносин у рамках позовного провадження має істотні особливості, що обумовлені в тому числі й специфікою цих правовідносин. Різноманітність корпоративних спорів викликала досить широку палітру позовних вимог. Оскарження в суді рішення, прийнятого органами товариства з порушенням вимог Закону України «Про акціонерні товариства», інших правових актів України, статуту товариства, у випадку, якщо учасник не брав участі в загальних зборах або голосував проти прийняття такого рішення та вказаним рішенням порушені його права та/або інтереси, передбачене ст. 50 Закону України «Про акціонерні товариства». Зазначена норма захищає порушені права акціонера і є реагуванням на порушення корпоративного законодавства. Підставою для задоволення позову в цих випадках є порушення порядку повідомлення акціонера про майбутні збори: неповідомлення або несвоєчасне повідомлення про дату й місце їх проведення, ненадання бюлетенів для голосування, ненадання можливості ознайомлення інформацією з питань, включених до порядку денного зборів [197, с. 242].

Як вбачається з наведеного, право на звернення є за своєю сутністю матеріальним правом, яке встановлено та гарантоване Конституцією України та іншими нормативно-правовими актами; цим правом може скористатись як фізична, так і юридична особа. Різновидом права на звернення слід вважати право особи на звернення задля примусового виконання рішення добровільно невиконаного обов'язку. Останнє реалізується через можливість звернення до уповноваженого органу (виконавчої служби, приватного виконавця) з метою виконання в примусовому порядку рішення суду (іншого юрисдикційного органу). Формою реалізації суб'єктивного права особи на звернення задля примусового виконання рішення добровільно невиконаного обов'язку є заява, вимоги до якої встановлюються чинним виконавчим законодавством. У даному випадку норми інституту давності примусового виконання рішення добровільно невиконаного обов'язку регулюють суспільні відносини, пов'язані із виконанням рішень судів та інших юрисдикційних органів.

У свою чергу, **строк, протягом якого виконавчі документи можуть бути пред'явлені до виконання, має назву «виконавча давність» або «давність виконання».** Із спливом цього строку втрачається можливість здійснення права в примусовому порядку за рішенням суду чи іншого юрисдикційного органу.

Як зазначає В. І. Цікало, «тривалість строків давності примусового виконання добровільно невиконаного обов'язку повинна залежати не від виду рішення, яке підлягає примусовому виконанню, а від виду матеріального цивільного права, що має бути примусово реалізоване» [120, с. 259].

На теперішній час в приватній сфері держава, що виступає в якості арбітра, може примусити учасника цивільно-правового обігу до виконання взятих на себе обов'язків. У межах нашого дослідження особливого сенсу набуває відомий римський вислів «*Pacta servanda sunt*», тобто договір, укладений між сторонами, має бути виконаним, оскільки набуває для них

подібної закону сили. Але, як ми вже визначили, закон через інститут позовної давності обмежує строк, протягом якого особи можуть звернутися до суду щодо порушення їх прав. Це робиться для стабілізації цивільно-правового обігу, тому логічно, що законодавець обмежує строк виконання певного судового рішення. Такий строк у літературі називають давністю примусового виконання добровільно невиконаного обов'язку або виконавчою давністю [193, с. 67].

Згідно чинного законодавства, виконавче провадження як завершальна стадія судового провадження і примусове виконання судових рішень та рішень інших органів - це сукупність дій визначених у Законі органів і осіб, що спрямовані на примусове виконання рішень і проводяться на підставах, у межах повноважень та у спосіб, що визначені Конституцією України, Законом України «Про виконавче провадження» [198], іншими законами та нормативно-правовими актами, а також рішеннями та підлягають примусовому виконанню. Відповідно до енциклопедичного визначення, під виконавчою давністю розуміється встановлений у законі строк, протягом якого рішення може бути пред'явлено саме до примусового виконання, тому що для добровільного виконання строки не встановлені в тому сенсі, що добровільне виконання рішення після закінчення строку виконавчої давності повинно визнаватися належним. Тобто, виходячи з цього поняття для визначення виконавчої давності головним не є те, що існує якийсь строк, протягом якого рішення може бути пред'явлено саме до примусового виконання [192, с. 67].

Разом з тим необхідно відзначити, що виконавча давність має унікальну особливість: вона закріплена на особливому етапі виконання - стадії виконавчого провадження, причому з особливим початком перебігу свого строку, що дозволяє охоплювати давністю найрізноманітніші відносини різних галузей права, що часом призводить до перетину з іншими галузевими видами давності і створює неабиякі проблеми і колізії.

Пояснити це можна тим, що в Україні у виконавчому провадженні звертається увага лише на питання строків пред'явлення виконавчих документів до виконання, які мають особливу сутність, призначення та порядок обчислення [199, с. 64], або «строки здійснення виконавчих дій», розкриваючи призначення як «засобу, спрямованого на захист інтересів стягувача», та «засобу, що дисциплінує державного виконавця і зумовлює своєчасне виконання виконавчого документа» [199, с. 64].

Строки пред'явлення виконавчого документа до виконання визначають чинність права на виконання, а не організацію та здійснення виконавчого провадження.

Російські вчені Д. Х. Валеев, В. О. Гурєв, В. В. Гуцин та інші визначають строк у виконавчому провадженні як проміжок часу, протягом якого судовий виконавець, інші учасники виконавчого провадження повинні вчинити дії, пов'язані з виконавчим провадженням. Вважаємо, що вказане визначення не є повним, оскільки воно не включає строки здійснення прав у виконавчому провадженні, акцентуючи увагу на строках виконання обов'язків. За А. Н. Борисовим, процесуальний строк у виконавчому провадженні – встановлений законом період або момент часу для вчинення процесуальних дій і прийняття процесуальних рішень [200, с. 260]

Відповідно до Інструкції з організації примусового виконання рішень від 02.04.2012 № 512/5 [201], примусове виконання рішень, передбачених статтею 3 закону України «Про виконавче провадження» [198], здійснюють державні виконавці та приватні виконавці (крім рішень, передбачених частиною другою статті 5 Закону). Відповідно до ст. 18 закону України «Про виконавче провадження», виконавець зобов'язаний вживати передбачених цим Законом заходів щодо примусового виконання рішень, неупереджено, ефективно, своєчасно і в повному обсязі вчиняти виконавчі дії.

З прийняттям Закону «Про органи та осіб, які здійснюють примусове виконання судових рішень і рішень інших органів» [202] в Україні запроваджено інститут приватних виконавців, визначено їх правовий статус,

врегульована процедура набуття та зупинення права на здійснення відповідної діяльності. Як і раніше, виконавчі документи пред'являються на виконання до відділу державної виконавчої служби за місцем проживання, перебування, роботи боржника або за місцем знаходження його майна.

Зважаючи на те, що примусове виконання добровільно невиконаного обов'язку до набуття нового закону здійснювалося виключно державними органами, а тепер відповідно до ст. 5 Закону України «Про виконавче провадження» примусове виконання рішень покладається на органи державної виконавчої служби (державних виконавців) та у передбачених цим Законом випадках на приватних виконавців, правовий статус та організація діяльності яких встановлюються Законом України, здійснення зазначених процедур потребує високого рівня процесуальної формалізації та бюрократизації.

Новелою примусового виконання рішень стало скасування строків самостійного виконання рішень для боржника. До прийняття нової редакції Закону України «Про виконавче провадження» державний виконавець давав боржнику час для самостійного виконання рішення – до 7 днів, а в разі виконання рішення про примусове виселення боржника – до 15 днів. В новій редакції примусове виконання рішення починається відразу з дня відкриття виконавчого провадження. Це має стимулювати боржників вчасно виконувати рішення суду чи інших органів і не допускати примусового виконання рішення та застосування обумовлених цією завершальною стадією судового провадження санкцій.

Відповідно до ст. 12 Закону України «Про виконавче провадження» стягувач може пред'явити виконавчі документи до примусового виконання протягом трьох років, крім посвідчень комісій по трудових спорах та виконавчих документів, за якими стягувачем є держава або державний орган, які можуть бути пред'явлені до примусового виконання протягом трьох місяців. Вказаний строк чітко встановлений законом. Якщо такий строк сплинув, і до виконавця не надійшло звернення про відкриття виконавчого

провадження – це є підставою для відмови у примусовому виконанні виконавчого документа.

На нашу думку, **давність примусового виконання добровільно невиконаного обов'язку, на відміну від позовної та набувальної давності, є безумовною.** Це означає, що боржнику не потрібно вчиняти жодних дій задля застосування строку виконавчої давності. Більш того, боржник навіть не буде знати, що виконавець відмовив стягувачу у відкритті виконавчого провадження [192, с. 67].

Факт невиконання добровільно невиконаного обов'язку має бути встановлено у ході судового розгляду, як і сама наявність відносин, які стали підставою виникнення взаємних прав та обов'язків; можливість застосування державного примусу до невиконаних обов'язків. Відповідно до закону, примусовому виконанню підлягають судові рішення, рішення третейського суду, міжнародного комерційного арбітражу, іноземних судів, а також ухвали, постанови судів у цивільних, господарських, адміністративних справах, справах про адміністративні правопорушення, кримінальних провадженнях у випадках, передбачених законом. Для виконання цих документів судами видаються виконавчі листи та судові накази.

Примусове виконання рішень покладається на органи державної виконавчої служби (державних виконавців) та у передбачених вказаним законом випадках на приватних виконавців, правовий статус та організація діяльності яких встановлюються законом України «Про органи та осіб, які здійснюють примусове виконання судових рішень і рішень інших органів» [202]. Зокрема, відповідно до ст. 5 закону України «Про виконавче провадження» приватний виконавець здійснює примусове виконання рішень, крім:

1) рішень про відібрання і передання дитини, встановлення побачення з нею або усунення перешкод у побаченні з дитиною;

2) рішень, за якими боржником є держава, державні органи, Національний банк України, органи місцевого самоврядування, їх посадові

особи, державні та комунальні підприємства, установи, організації, юридичні особи, частка держави у статутному капіталі яких перевищує 25 відсотків, та/або які фінансуються виключно за кошти державного або місцевого бюджету;

3) рішень, за якими боржником є юридична особа, примусова реалізація майна якої заборонена відповідно до закону;

4) рішень, за якими стягувачами є держава, державні органи;

5) рішень адміністративних судів та рішень Європейського суду з прав людини;

6) рішень, які передбачають вчинення дій щодо майна державної чи комунальної власності;

7) рішень про виселення та вселення фізичних осіб;

8) рішень, за якими боржниками є діти або фізичні особи, які визнані недієздатними чи цивільна дієздатність яких обмежена;

9) рішень про конфіскацію майна;

10) рішень, виконання яких віднесено цим Законом безпосередньо до повноважень інших органів, які не є органами примусового виконання;

11) інших випадків, передбачених цим Законом та Законом України «Про органи та осіб, які здійснюють примусове виконання судових рішень і рішень інших органів» [198, ст. 5].

Протягом першого року роботи приватний виконавець не може здійснювати примусове виконання рішень, за якими сума стягнення становить двадцять та більше мільйонів гривень або еквівалентну суму в іноземній валюті. Відзначимо, що до строку зайняття діяльністю приватного виконавця не зараховується строк зупинення діяльності приватного виконавця.

Для виконання цих документів судами видаються виконавчі листи та судові накази.

У разі пред'явлення до примусового виконання рішення міжнародного юрисдикційного органу у випадках, передбачених міжнародним договором

України, такий виконавчий документ повинен відповідати вимогам, встановленим міжнародним договором України.

У разі якщо рішення ухвалено на користь кількох позивачів або проти кількох відповідачів, а також якщо належить передати майно, що перебуває в кількох місцях, чи резолютивною частиною рішення передбачено вчинення кількох дій, у виконавчому документі зазначаються один боржник та один стягувач, а також визначається, в якій частині необхідно виконати таке рішення, або зазначається, що обов'язок чи право стягнення є солідарним.

Виконавчий документ підписується уповноваженою посадовою особою із зазначенням її прізвища та ініціалів і скріплюється печаткою. Скріплення виконавчого документа печаткою із зображенням Державного Герба України є обов'язковим, якщо орган (посадова особа), який видав виконавчий документ, згідно із законом зобов'язаний мати таку печатку.

Також необхідно відзначити, що виконавчий документ повертається стягувачу органом державної виконавчої служби, приватним виконавцем без прийняття до виконання протягом трьох робочих днів з дня його пред'явлення, якщо:

1) рішення, на підставі якого видано виконавчий документ, не набрало законної сили (крім випадків, коли рішення у встановленому законом порядку допущено до негайного виконання);

2) пропущено встановлений законом строк пред'явлення виконавчого документа до виконання;

3) боржника визнано банкрутом;

4) Національним банком України прийнято рішення про відкликання банківської ліцензії та ліквідацію банку-боржника;

5) юридичну особу-боржника припинено;

6) виконавчий документ не відповідає вимогам, передбаченим цією статтею, або якщо стягувач не подав заяву про примусове виконання рішення відповідно до статті 26 цього Закону;

7) виконання рішення не передбачає застосування заходів примусового виконання рішень;

8) стягувач не надав підтвердження сплати авансового внеску, якщо авансування є обов'язковим;

9) виконавчий документ не підлягає виконанню органами державної виконавчої служби, приватним виконавцем;

10) виконавчий документ пред'явлено не за місцем виконання або не за підвідомчістю.

У разі невідповідності виконавчого документа вимогам, передбаченим цією статтею, стягувач має право звернутися до суду чи іншого органу (посадової особи), що видав виконавчий документ, щодо приведення його у відповідність із зазначеними вимогами.

При поверненні стягувачу виконавчого документа без прийняття до виконання стягувачу повертається сплачений ним авансовий внесок.

Як зазначають науковці, примусовому виконанню підлягають не всі рішення про захист порушених прав [200, с. 261]. Це витікає з аналізу суті окремих судових рішень – як саме конкретне рішення впливає на дефектні правовідносини. Таким чином, за способом захисту судові рішення прийнято поділяти на такі види:

– рішення про присудження – відповідач зобов'язується до примусового здійснення спірного обов'язку, тобто має вчинити певні дії на користь позивача, або навпаки, припинити та утриматись від подальших дій. До зазначеної категорії відносяться рішення про стягнення всіх видів заборгованості, штрафних санкцій, відшкодування завданої шкоди, виселення, усунення перешкод у користуванні, передачу певної речі [200, с. 260].

– рішення про визнання – передбачає встановлення або спростування факту наявності певних відносин. Якщо факти визнаються, таке рішення називається позитивними. Якщо ж у рішенні встановлюється відсутність правовідносин між сторонами спору або те, що спірні правовідносини не

відповідають встановленим у законодавстві або договорі вимогам, таке рішення визнається негативним. Такі судові рішення не є підставами для примусового виконання добровільно невиконаного обов'язку [200, с. 262], оскільки від відповідача не вимагається вчинення будь-яких додаткових дій. Однак тут слід зробити два зауваження, що дозволять більш точно зрозуміти суть цієї категорії рішень. По-перше, визнання або спростування факту наявності певних відносин у судовому рішенні власне може і не привести до тієї фактичної цілі, до якої прагнув позивач, оскільки відсутність необхідності отримання виконавчого листа/наказу суду та звернення із ними до державної виконавчої служби або приватних виконавців не означає, що йому не доведеться звертатися до державних органів. Наприклад, судові рішення про визнання права власності потребує реєстрації зміни суб'єкта права власності у державній реєстраційній службі. В іншому випадку дане рішення не буде мати практичного сенсу, оскільки майно буде зареєстроване за попереднім власником.

По-друге, слід точно встановлювати, чим саме у судовому рішенні є факт визнання наявності чи відсутності правовідносин. Якщо встановлення цих обставин необхідне для задоволення інших матеріально-правових вимог, наприклад, встановлення наявності договірних відносин у позові про стягнення заборгованості за договором, то зазначене рішення буде рішенням про присудження. У випадку, якщо факт встановлення наявності/відсутності відносин і є остаточною ціллю, то таке рішення буде рішенням про визнання, тому не буде підлягати примусовому виконанню.

Перетворювальні рішення перетворюють існуючі між сторонами спору правовідносини, факт існування яких сторонами не оспорується, а тому не підлягає доказуванню відповідно до ч. 1 ст. 61 ЦПК України [203]. Стосовно реалізації таких перетворювальних рішень як, наприклад, рішення про розірвання шлюбу чи визнання особи такою, що втратила право користуватися жилим приміщенням, то вони не потребують примусового виконання.

Треба погодитись з Є. В. Васьковським, на думку якого існують рішення, що не потребують примусового виконання: «такими є рішення по установчих (про визнання) та багатьох перетворювальних позовах» [36, с. 54]. В таких випадках фактично йдеться не про виконання, а про реалізацію рішення суду, оскільки реалізуються всі рішення, а виконуються не всі [200, с. 263].

У залежності від мети ухвалення таких рішень виділяються наступні їх види: рішення, спрямовані на зміну правовідносин, та рішення, спрямовані на припинення правовідносин.

Відповідно першою групою існуючі відносини змінюються, а другою – припиняються. Дана категорія рішень може як потребувати ініціації процедури здійснення виконавчого провадження, так і бути звільнена від подальшого примусового виконання. Найчастіше потребують примусового виконання рішення, що пов'язані із перерозподілом майна та майнових прав.

Найбільш дискусійними у виділенні в окрему групу є перетворювальні позови та рішення. Наприклад О. Ф.Клейнман, О. О.Добровольський, С. О. Іванов оспорюють необхідність виділення зазначеної групи позовів. Вони аргументують це тим, що суд не може встановити нове право, перетворити або припинити його існування, а може лише здійснювати його захист, а тому позови і рішення цієї групи в залежності від конкретної матеріальної вимоги відносяться до перших двох груп [200, с. 258].

Вказана позиція вдається спірною, оскільки у судовому процесі відбувається захист вже існуючого права. Судове рішення не може бути юридичним актом, що є невірним, оскільки перетворення прав та обов'язків сторін на підставі судового акту є лише специфічним видом подальшого розвитку конкретних правовідносин.

Враховуючи наведене зазначимо, що **примусовому виконанню підлягають всі рішення про присудження та частина перетворювальних рішень**, коли на відповідача покладається обов'язок вчинити певну дію чи утриматися від її вчинення. Враховуючи це, давність примусового виконання

добровільно невиконаного обов'язку може застосовуватися до вимог, що витікають саме з цих рішень. До вимог, які не підлягають примусовому виконанню, зазначений вид давності застосовуватися не може.

Зважаючи на вказане вище, **вважаємо за необхідне** законодавчо закріпити, на які саме вимоги не поширюється давність примусового виконання добровільно невиконаного обов'язку. За вимогами, вказаними у ст. 268 ЦК України, до суду можна звернутися безстроково, а до державного або приватного виконавця – лише протягом строку, передбаченого Законом України «Про виконавче провадження».

Також слід зауважити, що примусове виконання здійснюється на підставі інших виконавчих документів:

- 1) виконавчих написів нотаріусів;
- 2) посвідчень комісій по трудових спорах, що видаються на підставі відповідних рішень таких комісій;
- 3) постанов державних виконавців про стягнення виконавчого збору, постанов державних виконавців чи приватних виконавців про стягнення витрат виконавчого провадження, про накладення штрафу, постанов приватних виконавців про стягнення основної винагороди;
- 4) постанов органів (посадових осіб), уповноважених розглядати справи про адміністративні правопорушення у випадках, передбачених законом;
- 5) рішень інших державних органів та рішень Національного банку України, які законом визнані виконавчими документами;
- 6) рішень Європейського суду з прав людини з урахуванням особливостей, передбачених Законом України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини», а також рішень інших міжнародних юрисдикційних органів у випадках, передбачених міжнародним договором України;

7) рішень (постанов) суб'єктів державного фінансового моніторингу (їх уповноважених посадових осіб), якщо їх виконання за законом покладено на органи та осіб, які здійснюють примусове виконання рішень.

Як вже вказувалося, строк, протягом якого має бути здійснено виконання кожного з перелічених рішень, становить три роки (за винятком посвідчень КТС та виконавчих документів, стягувачем за якими є держава або державні органи). Зважаючи на те, що законом передбачена можливість повернення виконавчих документів без виконання та їх повторна подача до виконання, процес примусового виконання може затягуватися на роки та десятиліття. Тому законом встановлено правило, відповідно до якого весь час знаходження документа на виконанні не враховується до загального строку, протягом якого може бути подана заява на відкриття виконавчого провадження. Відповідно до ч. 4 ст. 12 Закону України «Про виконавче провадження» строки пред'явлення виконавчого документа до виконання перериваються у разі пред'явлення виконавчого документа до виконання або надання судом, який видав виконавчий документ, відстрочки або розстрочки виконання рішення. Відповідно до ч. 5 ст. 12 Закону України «Про виконавче провадження» у разі повернення виконавчого документа стягувачу у зв'язку з неможливістю в повному обсязі або частково виконати рішення строк пред'явлення такого документа до виконання після переривання встановлюється з дня його повернення, а в разі повернення виконавчого документа у зв'язку із встановленою законом заборонаю щодо звернення стягнення на майно чи кошти боржника, а також проведення інших виконавчих дій стосовно боржника – з дня закінчення строку дії відповідної заборони [198, ст. 12].

При поверненні виконавчого листа виконавець окрім того, що вказує причину повернення та стягнуту з боржника суму коштів, має також вказувати строк, протягом якого стягувач має право повторно звернути виконавчий документ до виконання. На практиці майже завжди виконавці встановлюють річний термін на повторну подачу виконавчого документу

замість того, щоб вираховувати кількість днів, що залишилася для пред'явлення документу. Вважається, що такий стан речей є явним порушенням закону.

Окремо необхідно дослідити наслідки закінчення строку на подання виконавчого документу та можливі дії стягувача щодо його відновлення. З цього приводу слід звернути увагу на постанову Пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 25.09.2015 р. № 8 «Про практику розгляду судами процесуальних питань, пов'язаних із виконанням судових рішень у цивільних справах», яка досить детально описує основні проблемні питання виконавчого провадження, зокрема пропуск строку на пред'явлення виконавчого документу [204].

Згідно з Законом України «Про виконавче провадження», державний виконавець відмовляє у прийнятті до провадження виконавчого документа, якщо встановлений законом строк пред'явлення виконавчого документа до виконання пропущено, про що виносить відповідну постанову. Стягувач, який пропустив строк пред'явлення виконавчого документа до виконання, відповідно до ЦПК України, має право звернутися із заявою про поновлення такого строку до суду, який видав виконавчий документ, або до суду за місцем виконання.

Як вказується у п. 8 Постанови Пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ № 8 від 25.09.2015, строк у виконавчому провадженні може бути поновлений, причому виключним суб'єктом звернення до суду з цього питання є стягувач.

Відповідно до ст. 12 ч. 6 Закону України «Про виконавче провадження» стягувач, який пропустив строк пред'явлення виконавчого документа до виконання, має право звернутися із заявою про поновлення такого строку до суду, який розглядав справу як суд першої інстанції.

Перелік причин, які слід вважати поважними, законодавцем не зазначено, а тому суддя відповідно до ст. 212 ЦПК України дає оцінку поважності причин за своїм внутрішнім переконанням, що ґрунтується на

всебічному, повному, об'єктивному та безпосередньому дослідженні наявних у заяві доказів. Зважаючи на те, що згідно п. 19 ч. 1 ст. 293 ЦПК України ухвала суду про поновлення пропущеного строку для пред'явлення виконавчого документа до виконання підлягає оскарженню в апеляційному порядку, у кожному конкретному випадку визначати допустимість поновлення строків. Також в ухвалі слід зазначати, за яким саме виконавчим листом поновлено пропущений строк (дата його видачі, яким судом видано, зміст резолютивної частини рішення тощо). В разі втрати листів, за якими пропущено строки, заявник має вказувати своє клопотання щодо видачі дублікатів зазначених листів та поновлення строку для пред'явлення виконавчого листа. У цьому разі видача дублікатів буде обумовлена задоволенням або відмовою у поновленні строків на пред'явлення.

Досить часто суди, не повною мірою з'ясувавши обставини справи та докази, якими підтверджувався пропуск строку для пред'явлення виконавчого документа до виконання, доходили помилкових висновків. Окремі суди, поновлюючи строк для пред'явлення виконавчого документа до виконання, взагалі не зазначали причин, які визнавали поважними.

Наприклад, 11.09.2019 року Київський районний суд м. Одеси задовольнив заяву Публічного акціонерного товариства «Дельта Банк» у справі №2-5912/11 та поновив строк для пред'явлення виконавчого документа по справі по стягненню заборгованості та про визнання угоди недійсною.

Як встановлено судом, Особа 1 та Особа 2 заборгували АТ «Дельта Банк» 574 183,46 гривень по споживчому кредиту від 23.11.2006 року та 226 127,62 гривень по кредиту від 09.02.2007. Заочним рішенням Київського районного суду м. Одеси від 28.01.2013 року по справі № 2-5911/11 обидві суми з громадян стягнуто солідарно.

Виконавчий лист щодо солідарного стягнення на користь банку заборгованості 226 127,62 гривень та судових витрат був виданий 01.11.2017 року. Отримання виконавчого листа саме 01.11.2017 року заявник

мотивує тим, що з часу постановлення рішення та до 01.11.2017 року веденням справи займався ТОВ «КК «Вердикт». У зв'язку із запровадженням у Банку тимчасової адміністрації усі договірні відносини з ТОВ «КК «Вердикт» було припинено, а довіреності відізовані. Таким чином, представник заявника вважає, що Банком пропущено строк для пред'явлення виконавчого листа до виконання з поважних причин.

15.11.2017 року ПАТ «Дельта банк» звернувся до Київського районного суду м.Одеси з заявою про поновлення строку для пред'явлення виконавчого документу до виконання у справі №2-5912/11, але 18.12.2017 в її задоволенні суд відмовив. Однак Одеський апеляційний суд своєю постановою від 26.06.2019 року ухвалу Київського районного суду м.Одеси від 18.12.2017 року скасував та справу направив для продовження розгляду до суду першої інстанції.

Дослідивши матеріали, суд дійшов висновку, що заява АТ «Дельта банк» підлягає задоволенню, так як обґрунтована та доведена і задовольнив її. Керувався суд ст.ст. 260-261, 354-355, 433 ЦПК України [205].

Проведене дослідження надає нам змоги зробити висновок щодо необхідності розмежування понять «давність примусового виконання добровільно невиконаного обов'язку» як інституту матеріального права та «виконавчої давності» як різновиду давнісного строку.

Висновки до Розділу 3

1. На підставі наукових досліджень щодо правової природи строків позовної давності та присічних строків зроблено висновок щодо необхідності їхнього розмежування. Останні, на відміну від строків позовної давності, зокрема, встановлюється законом або договором, як межа існування та здійснення суб'єктивного права або обов'язку в часі, із впливом якого припиняється суб'єктивне право чи суб'єктивний обов'язок; вони не можуть бути змінені, не підлягають перериванню, зупиненню та продовженню.

2. Доведено необхідність розмежування понять «позовна давність», яка не може бути змінена за домовленістю сторін, та «строки позовної давності», які, у залежності від конкретної ситуації, можуть бути подовжені, змінені тощо. Відтак, норми Глави 19 ЦК України містять норми щодо строків позовної давності.

3. Зроблено висновок про матеріально-правову природу давнісних строків, які, на відміну від процесуальних строків, підпорядковуються особливим правилам обчислення, зупинення, переривання та встановлення матеріальних юридичних наслідків їх впливу

4. Відзначено, що немає єдиного наукового підходу до визначення понять «добросовісність володіння майном», «відкритість володіння», та «безперервність володіння», однак умовами для набуття права власності на рухомі речі за набувальною давністю є добросовісність володіння, відкритість володіння, давність та безперервність володіння. Завдяки набувальній давності особа, яка володіє чужим майном протягом тривалого терміну, може набути право власності на нього, посилаючись на давність користування ним.

Відтак, доведено, що справи щодо набуття права власності за набувальною давністю на вказане майно повинні розглядатися в окремому провадженні або у позовному провадженні залежно від наявності спору про право.

5. Надано авторське визначення поняттю «давність примусового виконання добровільно невиконаного обов'язку», яке слід відрізнити від поняття «виконавча давність» («давність виконання»). Останнє є тотожним поняттю «строк виконання рішення», із впливом якого втрачається можливість здійснення права в примусовому порядку за рішенням суду чи іншого юрисдикційного органу.

6. Доведено, що давність примусового виконання добровільно невиконаного обов'язку є тісно пов'язаною з правом на звернення, різновидом якого є суб'єктивне право особи на звернення задля примусового виконання рішення добровільно невиконаного обов'язку.

7. Виходячи з концепції поділу всіх рішень на рішення про присудження, про визнання та перетворювальні рішення, пред'явлені до виконання можуть бути лише виконавчі листи за рішеннями про присудження та за частиною рішень про перетворення.

8. Обґрунтовано необхідність законодавчого закріплення:

– поняття «виконавча давність» та переліку рішень, на які саме вимоги не має поширюватись давність примусового виконання добровільно невиконаного обов'язку;

– мінімального перелік причин, які можуть призвести до поновлення строку на подання виконавчого документу.

Результати дослідження, які викладені у Розділі III, відображено у наступних публікаціях автора: [119, с. 7–10]; [141, с. 73–76], [142, с. 184–188], [147, с. 133–138] , [148, с. 185–189], [166, с. 99–103], [192, с. 65–71].

ВИСНОВКИ

У дисертаційному дослідженні наведене теоретичне узагальнення і нове вирішення наукового завдання, що виявляється у дослідженні особливостей давності та давнісних строків як правових явищ. Основними науковими та практичними висновками дисертаційного дослідження є наступне.

1. Аналіз історичних пам'яток Стародавнього Риму та спеціальної літератури вчених-романістів свідчить про те, що, у Стародавньому Римі мали місце різні давнісні строки: одні існували для набуття речового права, інші виступали в якості засобів захисту від пред'явлених позовів, нарешті, треті грали роль судових строків й слугували меті впорядкування судового захисту прав і забезпечення стабільності цивільного обороту.

Римське право часів Республіки вперше відмежувало давність у публічному (кримінальному) праві від давності приватної (цивільної), встановлюючи правило про те, що цивільний позов, який випливав зі злочину, не погашався давністю позову кримінального, а підпадав під дію загальної для усіх приватних позовів тридцятирічної давності.

2. Історичний розвиток первинних строків давності показав, наскільки непослідовно вони встановлювалися і як були взаємопов'язані, тобто переплетені один з одним. Як наслідок у літературі з'явилися дві теорії давності: «абстрактна (загальна)» (давність є загальнотеоретичним інститутом, який має різні прояви у галузях публічного (кримінального) та приватного (цивільного) права; головне юридичне значення давності полягає в закінченні певного періоду часу) та «спеціальна» (давність розглядається як загальновживане поняття для позначення наслідків впливу окремих строків давності у сукупності із іншими умовами, встановленими законом).

3. Дослідження історичних та літературних джерел щодо розвитку давності та давнісних строків з часів Київської русі до сьогодення дозволяє виділити 5 етапів:

1 етап – IX-XIV ст.ст. – давність та строки давності у староруському праві належали до звичаєвого права, а відтак не мали визначених рис, вони змінювались у залежності від часу, місця, суб'єктного складу, характеру відносин тощо;

2 етап – XIV-XIX ст.ст. – зародження вітчизняного інституту давності через встановлення на нормативному рівні правил щодо застосування строків давності, зокрема у Псковській Судній грамоті, Віслицькому Статуті, Литовських Статутах тощо;

3 етап – XIX- початок XX ст. – розвиток давності та давнісних строків через їх детальну регламентацію, зокрема, правил щодо визначення моменту початку перебігу, переривання, закінчення тощо (Звід Законів Російської Імперії, Загальне австрійське цивільне уложення);

4 етап – початок XX ст. – початок XXI ст. – радянський/ранній післярадянський період – подальший розвиток інституту позовної давності, встановлення її імперативного характеру; відмова від набувальної давності через презумпцію приналежності майна державі та відсутність приватної власності; розуміння давності примусового виконання добровільно невиконаного обов'язку як процесуального строку;

5 етап – 2004 рік – сьогодні – період незалежності України – послаблення правил щодо позовної давності, нормативне закріплення набувальної давності, розвиток виконавчої давності як різновиду давнісного строку.

4. Аналіз правових джерел щодо різних видів приватноправових строків давності та соціально-політичних умов, за яких вони приймалися, надав нам можливість вивести передумови впровадження тих чи інших строків давності до чинного цивільного законодавства. Зокрема, інститут позовної давності побудований на положенні згідно з яким, передумовою його запровадження є недопустимість ускладнити або зробити неможливим захист з боку добросовісного відповідача відкладенням пред'явлення позову з боку позивача. Соціально-економічні причини в умовах наявності прогалин у

правовому регулюванні приводили до необхідності моделювання нестандартних шляхів вирішення ситуацій щодо володіння майном без належної правової підстави, внаслідок чого було запроваджено інститут строків набувальної давності. Тобто розробка інституту набувальної давності в Україні йшла шляхом поступового поділу єдиної давності на давність позовну і давність набувальну. Для кожного із зазначених видів давності визначалися свої класифікаційні ознаки, значення та місце у системі цивільно-правових категорій.

5. Системний та компаративний аналіз сучасних нормативних джерел, спеціальної літератури та правозастосовної практики надав нам можливість представити додаткову аргументацію в обґрунтування теорії «абстрактної (загальної) давності». Зокрема доведено, що давність слід розуміти як комплексний (публічно- та приватноправовий) інститут, призначений для регулювання самотійної, відокремленої групи суспільних відносин або актів поведінки суб'єктів права.

У давності строк як певний проміжок часу займає центральне місце поряд із умовами її застосування (юридичними умовами) та наслідками впливу цього строку, які, у свою чергу, закріплюються галузевими нормативними актами.

Головною метою давності є легалізація фактично існуючих стабільних відносин, що хоча і виникли попри норми закону, але можуть бути визнані правомірними в силу їх корисності або нешкідливості для існуючої соціально-економічної системи суспільства.

Давність як підстава зміни правовідносин шляхом легалізації фактичного становища не може ототожнюватися із самими правовідносинами або правовими наслідками, які виникли через застосування давності.

Юридична конструкція давності як така має більш допоміжний характер для системи суспільних відносин, оскільки за її допомогою здійснюється легалізація неправових фактично існуючих відносин.

6. Наведені аргументи на користь розуміння давності як загального правового поняття для усіх видів давності у межах існування теорії «абстрактної (загальної) давності», дали змогу вивести авторське поняття першого. Зокрема, давністю є певний проміжок часу, протягом або після спливу якого втрачається або набувається право у межах фактично існуючих відносин, які можуть бути визнані правовими в силу прямої вказівки закону

Давність у вузькому значенні – юридичний факт, який спрямований на встановлення, зміну або припинення правових відносин (не самі правові наслідки, причиною яких є давність).

7. Для відмежування «давності» та «строку давності» було проаналізовано усі істотні ознаки обох явищ. Результатом став висновок про те, що строк давності – це тільки період часу, встановлений законом, що обчислюється в місяцях або роках, який є всього лише одним з кількох взаємопов'язаних елементів складної конструкції під назвою «давність» та одним з істотних ознак поняття «інституту давності». Відтак, давність не можна ані ототожнювати із строком давності, ані включати строк до складу поняття давності, оскільки її сутністю є поява певних наслідків, що виникають після настання конкретного моменту у часі. Строки виступають засобом обчислення давності як самостійної правової категорії.

8. Дослідження строку давності як правового явища надало змогу зробити висновок про те, що за своєю правовою природою строк давності є юридичною фікцією, тобто нормативно вираженими положеннями, які закріплюють неіснуючі насправді обставини у якості існуючих та мають загальнообов'язкове значення, що спричиняють певні правові наслідки.

9. У результаті проведеного дослідження правової природи строків давності, а також систематизації існуючих класифікацій строків загалом та строків давності, було удосконалено їх класифікацію за різними підставами, зокрема, за тривалістю строку (визначені та невизначені), за джерелами встановлення (законні, судові, договірні), за ступенем поширеності

(міжгалузеві, галузеві), за наявності диференційованості (диференційовані, недиференційовані).

Вказана класифікація строків давності виконує подвійну роль: вона є засобом систематизації об'єкту дослідження, дозволяє проаналізувати строки давності, з'єднуючи в собі суперечливі прояви об'єкту, зв'язує в єдину цілісну систему, доводить наявність загальних закономірностей.

10. Порівняльно-правове дослідження давності у кримінальному та цивільному праві дозволило підсилити висновок про давність як юридичну категорію, ознаки якої є притаманними усім галузям права. Натомість, давнісні строки у кримінальному та цивільному праві мають істотні розбіжності, які є притаманними для кожної галузі окремо.

11. У результаті проведеного дослідження зроблено висновок щодо необхідності розмежування строків позовної давності та присічних строків. Останні, на відміну від строків позовної давності, встановлюється законом або договором як межа існування та здійснення суб'єктивного права або обов'язку в часі, із спливом якого припиняється суб'єктивне право чи суб'єктивний обов'язок; вони не можуть бути змінені, не підлягають перериванню, зупиненню та продовженню.

12. Аналіз наукових джерел та правозастосовної практики довів, що давнісні строки у приватному праві мають матеріально-правову природу, які, на відміну від процесуальних строків, підпорядковуються особливим правилам обчислення, зупинення, переривання та встановлення юридичних матеріальних наслідків їх спливу.

13. Оскільки відсутній єдиний науковий підхід до визначення понять «добросовісність володіння майном», «відкритість володіння», та «безперервність володіння», які є водночас умовами для набуття права власності на рухомі речі за набувальною давністю, остільки вважається за необхідне використовувати поряд із зазначеними також термін «давність користування». Завдяки набувальній давності особа, яка володіє чужим

майном протягом тривалого терміну, може набути право власності на нього, посилаючись на давність користування ним.

Як наслідок, доведено, що справи щодо набуття права власності за набувальною давністю на вказане майно повинні розглядатися в окремому провадженні або у позовному провадженні залежно від наявності спору про право.

14. Ґрунтовний аналіз існуючих правових джерел дозволив надати авторське визначення поняттю «давність примусового виконання добровільно невиконаного обов'язку», під якою слід розуміти давність, якою погашається право на звернення з вимогою про примусове виконання рішення про захист порушеного матеріального права. На відміну від позовної та набувальної давності, давність примусового виконання добровільно невиконаного обов'язку є безумовною.

Давність примусового виконання добровільно невиконаного обов'язку слід відрізнити від поняття «виконавча давність» («давність виконання»). Останнє є тотожним поняттю «строк виконання рішення», зі спливом якого втрачається можливість здійснення права в примусовому порядку за рішенням суду чи іншого юрисдикційного органу.

15. Доведено, що давність примусового виконання добровільно невиконаного обов'язку є тісно пов'язаною з правом на звернення. У свою чергу, право на звернення є за своєю сутністю матеріальним правом, яке встановлено та гарантоване Конституцією України та іншими нормативно-правовими актами; цим правом може скористатись як фізична, так і юридична особа. Різновидом права на звернення слід вважати право особи на звернення задля примусового виконання рішення добровільно невиконаного обов'язку. Останнє реалізується через можливість звернення до уповноваженого органу (виконавчої служби, приватного виконавця) з метою виконання в примусовому порядку рішення суду (іншого юрисдикційного органу). Формою реалізації суб'єктивного права особи на звернення задля примусового виконання рішення добровільно невиконаного обов'язку є

заява, вимоги до якої встановлюються чинним виконавчим законодавством. У даному випадку норми інституту давності примусового виконання рішення добровільно невиконаного обов'язку регулюють суспільні відносини, пов'язані із виконанням рішень судів та інших юрисдикційних органів. Відтак, давність примусового виконання добровільно невиконаного обов'язку є за своєю правовою природою матеріальним правом, яке реалізується у межах процесуальних правовідносин.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Любавский А. Д. О давности в гражданских делах: Юридические монографии и исследования: В 3 т. Т. 3. Москва, 1867-1875. С. 115.
2. Петренко К. Р. Давність у римському цивільному праві. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія Право*. 2014. Вип. 6-1. Т. 1. С. 189-192.
3. Петренко К. Р. Давність у цивільному праві України: історико-правоведослідження. *Правова держава*. 2014. № 18. С. 70-75.
4. Беляев И. Д. Как понимали давность в разное время, и русское общество в своей жизни и русские законы. Б.м.: [б.и.], Б.г... 42 с.
5. Зом Р. Институции. История и система римского гражданского права. Вып. 1. Сергиев Посад, 1916. С. 201.
6. Lowenthal M. A., Pastuszewski B. E. and Greenwald M. E. Time Bars in Specialized Federal Common Law: Federal Rights of Action and State Statutes of Limitations: *Cornell Law Review*. 1980. Vol. 65. Iss. 6. P. 1020.
7. Демосфен. Речи. Пер. с греч. В 3-х т. Т. 1. Отв. ред. Л.П. Маринович. Москва: Памятники исторические мысли, 1994. С. 443. URL: <http://lib.lawinstitut.ru/ru/virtualexposition/newbooks/31-203638.pdf> (дата звернення: 15.07.2020).
8. Законы XII таблиц. Таблица VI: Хрестоматия по истории Древнего мира. Т. III. Рим. Под ред. акад. В. В. Струве, Москва, 1953. с. 21-33.
9. Baudry-Lacantinerie G., Tissier A. De la prescription. Paris. 1895. 119 p.
10. Виндшейд Б. Учебник пандектного права. т. 1. Общая часть. Соч. проф. Гейдельбергского ун-та Виндшейда; пер. с нем. под ред. и спредисл. С. В. Пахмана орд. проф. Санкт-Петербургского университета. Санкт-Петербург: Гиероглифов и Никифоров, 1874. XIV. 358 с.

11. Kamps W. Charles J.F. Statutes of Limitations at Athens. 1938. (Diss.) (polycopié): *L'antiquité classique*. T. 9. Fasc. 1. 1940. P. 184. Mastino I. *Natura, Interpretatio, Praescriptio. Tra Diritto Naturale Romano e Diritto Penale Moderno. Un'ipotesi di comparazione*. Tesi di Dottorato in Diritto ed Economia dei Sistemi produttivi, XXV ciclo, Università degli Studi di Sassari. P. 126-127. URL: http://eprints.uniss.it/8395/1/Mastino_I_Natura_interpretatio_praescriptio_diritto.pdf (дата звернення: 15.07.2020).
12. Дернбург Г. Пандекты: Т. 1: пер. с нем. А. Ю. Блох, А. Я. Гальперна. 6-е изд., испр. Санкт-Петербург: Гос. тип., 1905.
13. Барон Ю. Система римского гражданского права. Вып. 1. Кн. 1: Общая часть. Москва, 1898. 1088 с.
14. Дорн Л. Б. Догма римского права: Особенная часть: Лекции профессора Санкт-Петербургского университета Л.Б. Дорна. Санкт-Петербург. Паровая типогр. Муллер и Богельман. 1891. 349 с.
15. Полина Н. С. Понятие и значение исковой давности: историко-правовые аспекты. *Вестник Бурятского госуниверситета*. № 2. 2012. С. 240-244.
16. Цікало В. І. Правові наслідки спливу позовної давності. *Підприємництво, господарство і право*. 2001. № 8. С. 38-40.
17. Торопкин С. А. Давность в российском праве: проблемы теории и практики : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Москва: РГБ, 2005. 185 с.
18. Мшвениерадзе П. Институт давности в советском уголовном праве: дис. ... канд. юрид. наук. Москва, РГБ. 1967. С. 168.
19. Unterholzner. *Ausführliche Entwicklung der gessamten Verjährungslehre*, bearbeitet von Theodor Schirmer. Leipzig. 1858. 572 p.
20. Саблер В. О значении давности в уголовном праве. Москва, 1872. С. 12.
21. Herbert Thomas Arnold. *The History of the Law of Prescription in England*. Being the Yorke Prize essay of the University of Cambridge for 1890. London: Clay & Sons, 1891. P. 17-18.

22. Walker David M. The law of prescription and limitation of actions in Scotland. 6th ed. Edinburgh. W. Green/Sweet & Maxwell, 2002. P. 15-16.
23. Боровиковский А.Л. Отчет судьи: монография. Т. 3. VI. Дела мужичьи. Санкт-Петербург: Типография издательства «Правда», 1909. 168 с. URL: <https://biblioclub.ru/index.php?page=book&id=228571> (дата звернения: 15.07.2020).
24. Савиньи Ф.К. фон. Система современного римского права: в 8 т. Т. 3. Пер. с нем. Г. Жигулина; Под ред. О. Кутателадзе, В. Зубаря. Москва: Статут, 2013. 717 с.
25. Мейер Д. И. Русское гражданское право: в 2 ч. : по испр. и доп. 8-му изд. 1902 г. Москва: Статут, 2003. 831с.
26. Харитонов Е. О. История частного (гражданского) права Европы: античность. Кн. 1. Одесса: Бахва, 1999. 342 с.
27. Неволин К. История российских гражданских законов: в 3 т. Т. 2. Санкт-Петербург, 1851. 122 с.
28. Морошкин Ф. О владении по началам российского законодательства. Москва, 1937. 47 с.
29. Яневич-Яневский Г. Об уголовной давности. Юридические записки. Т. 5: Санкт-Петербург, 1862. 59 с.
30. Энгельман И. Е. Гражданские законы псковской судной грамоты. Санкт-Петербург, 1855. 44 с.
31. История государства и права России. Учебник: под ред. Ю.П. Титова. Москва, 1999. 249 с.
32. Попович П. В. Приобретательная давность по русскому и остзейскому гражданскому праву, равно по проекту гражданского уложения. Варшава: Типография Варшавского Учебного Округа, 1913. 252 с. URL: <https://www.twirpx.com/file/1675051/> (дата звернения: 15.07.2020).
33. Владимирский-Буданов М. Ф. Обзор истории русского права. Часть вторая. История русского гражданского права. Изд. 6-е, Санкт-Петербург; Киев, 1909. 114 с.

34. Энгельман И. Е. О давности по русскому гражданскому праву: Историко-догматическое исследование. Москва: Статут, 2003. 511 с.
35. Победоносцев К. П. Курс русского гражданского права: в 2-х т. Санкт-Петербург, 1868. Т. 1. 178 с.
36. Васьковский Е. В. Учебник гражданского права. Москва: Статут, 2003. 319 с.
37. Шершеневич Г. Ф. Учебник русского гражданского права. Москва: Спарк, 1995. 461 с.
38. Цікало В. І Розвиток інституту давності у цивільних правовідносинах. *Вісник Львівського державного університету. Серія: Юридична*. 2000. Вип. 35. С. 281-286.
39. Статут Великого Княжества Литовского 1529 года. Под ред. К. И. Яблонскиса. Минск: Изд-во АН БССР, 1960. 231 с.
40. Большая советская энциклопедия. Гл. ред. А. М. Прохоров. 3-е изд.: Т. 20. Москва: «Сов. энциклопедия», 1975. 1076 с.
41. Толстой Ю. К. Спорные вопросы учения о праве собственности. Сб. ученых трудов Свердловского юридического института. Вып. 13. Свердловск, 1970. С. 102-125.
42. Попов Б. В. Исковая давность. Москва, 1926. С. 7.
43. Определение Кассационной коллегии по гражданским делам Верховного Суда РСФСР от 11 марта 1924 г. по делу Симбирского губпродкома с гр. Якуниным. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/42068771.pdf> (Дата звернення: 20.07.2020)
44. Юрченко В. С. Охрана имущественных прав советских граждан. Минск, 1962. 152 с.
45. Кримінальний кодекс УРСР 1922 року. Режим доступу: <https://lawbook.online/derjavi-prava-istoriya/kriminalniy-kodeks-usrr-64886.html> (Дата звернення: 20.07.2020)
46. Кримінальний кодекс УРСР: затверджений ВУ ЦВК УСРР 08.06.1927, введений у дію з 01.07.1927. Київ: Держполітвидав, 1950. 168 с.

47. Цивільний кодекс України: Закон України від 16 січня 2003 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15> (дата звернення: 20.07.2020)
48. Фасій Б. В., Матвійчук А. В. Проблеми застосування інституту набувальної давності за цивільним законодавством України. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2018. Вип. 6. Т. 1. С. 163-167.
49. Пікалов Є., Юрченко А. Договір про встановлення сервітуту. *Юридичний журнал*. 2003. №5 (11). С. 63-68.
50. Цивільний кодекс УРСР: Закон УРСР від 18.07.1963 р. № 1540-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1540-06> (дата звернення: 20.07.2020)
51. Стаценко О. С. Розвиток інституту набувальної давності в цивільному праві України. *National law journal: theory and practice*. L.L.C. Scientific and Practical Publication in Law. 2018. № 4-1 (32). С. 101-104.
52. Караваєв І. Набувальна давність. *Податкове планування*. 2007. № 7. С. 28-32.
53. Проблемні питання у застосуванні Цивільного і Господарського кодексів України / за ред. А. Г. Яреми, В. Г. Ротаня. Київ: Реферат, 2005. 276 с.
54. Луспеник Д. Відступлення від правових висновків ВСУ: аналіз судової практики у цивільних справах. *Судово-юридична газета*. 2018. URL: <https://court.gov.ua/press/interview/543652/> (дата звернення: 09.01.2020).
55. Про визнання права власності на нерухоме майно: Постанова Вищого господарського суду України від 22.01.2008 р. №8/509-НМ. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/SD080161.html (дата звернення: 09.01.2020).
56. Яворська О. С. Правове регулювання відносин власності за цивільним законодавством України: навч. посіб. Київ: Атіка, 2008. 332 с.

57. Науково-практичний коментар до цивільного законодавства України: в 4 т. А. Г. Ярема та ін. Київ: АСК; Севастополь: Ін-т юрид. досліджень, 2005. Т. 3. 878 с.
58. Савиньи Ф. К. фон. Система современного римского права: в 8 т. Т. I. Пер. с нем. Г. Жигулина; Под ред. О. Кутателадзе, В. Зубаря. Москва: Статут, 2011. 510 с.
59. Скрипилев Е. А. Дигесты Юстиниана: пер. с лат. И. С. Перетерский; Ред. Е. А. Скрипилев. Москва: Наука, 1984. 456 с.
60. Огоновський О. Система австрійського права приватного. Ленинград: Вид-во Петро Стебельський, 1987. 123 с.
61. Дністрянський С. Речове право. Прага, 1923. 204 с.
62. Цікало В. Передумови запровадження інституту позовної давності в цивільних правовідносинах. *Актуальні проблеми правознавства*. 2001. Вип. 2. С. 234-239.
63. Абрамов С. Н. Исковая давность. Под ред.: Голяков И.Т. 2-е изд., перераб. Москва: Юрид. изд-во МЮ СССР, 1946. 24 с.
64. Новицкий И. Б. Сделки. Исковая давность. Москва: Государственное издательство юридической литературы, 1954. 248 с.
65. Цивільний кодекс УРСР: Закон УРСР від 18.06.1963 р. *Відомості Верховної Ради УРСР*. 1964. № 46. Ст. 284.
66. Грибанов В. П. Осуществление и защита гражданских прав. Москва: Статут, 2001. 411 с.
67. Модельный Гражданский кодекс для государств – участников СНГ (часть первая) (принят постановлением Межпарламентской Ассамблеи государств – участников СНГ от 29 октября 1994 г.). URL: <http://base.garant.ru/2566930/#ixzz6ml2Ph6m6> (Дата обращения: 20.07.2020)
68. Limitation Act 1980. URL: <https://www.legislation.gov.uk/ukpga/1980/58> (Date of the application 20.07.2020)

69. Адамайтіс Е. М. Правовое регулирование исковой давности в Европе и США. *Вестник ВГУ. Серия: Право*. 2016. С. 117-125.
70. Савин К. Г. Исковая давность в современном отечественном и зарубежном гражданском праве: дис. ... канд. юрид. наук.: 12.00.03. Москва. 2019. 204 с.
71. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04.11.1950 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004 (дата звернення: 20.07.2020).
72. Стаббінгс та інші проти Сполученого Королівства (case of Stubbings and Others v. the United Kingdom): Рішення від 22 жовтня 1996 року. The European Court of Human Rights. Страсбург. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/ES015339> (дата звернення: 20.07.2020).
73. БАТ «Нафтова компанія «ЮКОС» проти Росії (case of ОАО Neftyanaya Kompaniya Yukos v. Russia): рішення від 20 вересня 2011 року. The European Court of Human Rights. Страсбург. URL : <https://ips.ligazakon.net/document/ES003361> (дата звернення: 20.07.2020).
74. Римське право: Інституції. Ред. Є. О. Харитонов. 3-е вид., випр. Харків: Одиссей, 2003. 287 с.
75. Diosdi Gyorgy. Ownership in Ancient and Preclassical Roman Law. Budapest, 1970. 204 p.
76. Толстой Ю. К. Приобретательная давность. *Известия высших учебных заведений. Серия Правоведение*. 1992. № 3. С. 27-31.
77. Цікало В. І Давність у цивільних правовідносинах: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Львів, ЛДУ. 2003. 193с.
78. Маріц Д. О. Загальна характеристика строків (термінів) та їх класифікація. *Актуальні проблеми держави і права*. 2007. № 33. С. 87-92.
79. Порядок медичного обстеження донорів крові та (або) її компонентів: наказ МОЗ України від 01.08.2005 р. N 385. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0896-05> (дата звернення: 11.08.2020).

80. Рішення постійно діючої колегії АМК України з розгляду скарг про порушення законодавства у сфері державних закупівель від 26.03.2015 №389-р/пк-ск.URL:

https://amcu.gov.ua/storage/app/sites/1/imported_content/5d69141159f72.pdf

(дата звернення: 11.08.2020).

81. Регельсбергер Фердинанд. Общее учение о праве. Москва, 1897. 295с.

82. Азаревич Д.И. Система римского права. Университетский курс. Т. I. Санкт-Петербург: Типография А.С. Суворина, 1887. 484 с.

83. Ромовская З.В. Спорные вопросы учения об исковой давности. *Вестник Львовского университета им. И. Франко. Серия Юридическая.* 1988. Вып. 26. С. 45-51.

84. Луць В.В. Строки в цивільних правовідносинах: Конспекти лекцій з спецкурсу. Львів: ЛДУ, 1992. 108 с.

85. Валах В.В. Порівняльно-правова характеристика спадкових правовідносин в Україні та зарубіжних країнах (Російській Федерації, Франції, Німеччині, США): дис... канд. юрид. наук: 12.00.03. Одеса, 2009. С. 102-103.

86. Торопкин С. А. Сроки давности в российском гражданском праве: общеправовой анализ. *Юридическая наука и правоохранительная практика.* 2008. № 1. С. 23-30.

87. Словник української мови: в 11 т. Т. 11. Київ : Наукова думка, 1980. С. 620.

88. Философский энциклопедический словарь. Ред.-сост. Е. Ф. Губский, Г. В. Кораблёва, В. А. Лутченко. Москва: ИнфраМ, 2003. 576 с.

89. Словник української мов : в 11 т. Т. 2. Київ : Наукова думка, 1971. 1077 с.

90. Словник української мови: в 11 т. Т. 10. Київ : Наукова думка, 1979. 1123 с.

91. Рудаков А. А. Парные юридические категории: теория прав и обязанностей. Монография. Москва: Проспект, 2015. 112 с..
92. Вербловский Г. Л. Давность. Энциклопедический словарь Брокгауза и Ефрона: в 86 т. (82 т. и 4 доп.). СПб., 1890-1907. 789 с.
93. Бабаев В. К., Баранов В. М. Общая теория права: Краткая энциклопедия. Новгород: Юрист, 1998, 246 с.
94. Луць В. В. Строки і терміни у цивільному праві: монографія. Київ: Юрінком Інтер, 2013. 320 с.
95. Гордєєв В. В. Правова природа юридичного факту. *Держава і право*. 2008. № 51. С. 732-737.
96. Нерсисянц В. С. Общая теория права и государства: Учебник для юридических вузов и факультетов. Москва: НОРМА-ИНФРА, 1999. 552 с.
97. Байтин М. И. Сущность права (современное нормативное правопонимание на грани двух веков. Москва: ООО ИД «Право и государство», 2005. 543 с.
98. Крестовська Н. М., Матвеева Л. Г. Теорія держави і права: Елементарний курс. Видання друге. Харків: ТОВ «Одіссей», 2008. 432 с.
99. Чельшев М. Ю. Система межотраслевых связей гражданского права: цивилистическое исследование: дисс. докт. юрид. наук: 12.00.03. Казань, 2008. 501 с.
100. Кримінальний кодекс України: закон України від 5.04.2001 р. № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> (дата звернення: 01.12.2020)
101. Податковий кодекс України: закон України від 02.12.2010 р. № 2755-VI. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17> (дата звернення: 20.08.2020).
102. Жгунова А. В. Сроки в советском гражданском праве: автореф. дис. на соиск. учен. степени канд. юрид. наук: спец. 12.712. Свердловск. 1971. 19 с.

103. Лебедева К. Ю. Исковая давность в системе гражданско-правовых сроков: дис. ... канд. юр. наук: 12.00.03. Томск, 2003. 243 с.
104. Петренко К. Р. Співвідношення понять «Давність» та «Строк давності» в цивільному праві // Актуальні проблеми приватного права: Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції, присвяченої пам'яті Ю. С. Червоного (м. Одеса, 15 грудня 2017 р.). Одеса: Астропринт, 2017. С. 46-52.
105. Рожкова М. А. Теории юридических фактов гражданского и процессуального права: понятия, классификации, основы взаимодействия: дисс...д-ра юрид. наук: 12.00.03; 12.00.15. Москва, 2010. 418 с.
106. Панченко С. С. Правова природа строку у цивільному праві. *Університетські наукові записки*. 2015. № 55. С. 89.
107. Грибанов В. П. Сроки в гражданском праве. Москва: Знание, 1967.
108. Сучасні проблеми цивільного права та процесу: навч. посіб. С. О. Сліпченко, О. В. Синегубов, В. А. Кройтор та ін.; за ред. Ю. М. Жорнокуя та Л. В. Красицької. Харків: Право, 2017. 808 с.
109. Покровский И. А. История римского права. Санкт-Петербург: Издательско-торговый дом «Летний Сад», 1998. 560 с.
110. Величко О. М. Юридичні фікції у цивільному праві. *Наукові записки НаУКМА*. Серія: Суспільні науки. 2003. Т. 22, Ч. II. С. 221-223.
111. Кузнецова О. А. Специализированные нормы российского гражданского права: теоретические проблемы: автореф. дис. ... докт. юрид. наук : спец. 12.00.03. Екатеринбург, 2007. 35 с.
112. Дормидонтов Г. Ф. Классификация явлений юридического быта, относимых к случаям применения фикций. Казань, 1895. 185 с.
113. Танимов О. В. Теория юридических фикций. Отв. ред. Т. В. Кашанина. Москва: Проспект, 2016. 223 с.
114. Ульяновська О. В. Фікції в правовій системі України: автореф. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.03. Одеса, 2010. 18 с.

115. Сиротнікова Я. Є. Юридичні фікції в трудовому праві України: автореф. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.05. Харків, 2019. 21 с.
116. Шутак І. Д. Юридична техніка : курс лекцій. Івано-Франківськ: Лабораторія академічних досліджень правового регулювання та юридичної техніки. Дрогобич: Коло, 2015. 228 с.
117. Вахонєва Т. М. Поняття та юридична природа строків (термінів) за новим цивільним законодавством України. *Право України*. 2004. № 2. С. 13.
118. Кодекс адміністративного судочинства України: Закон України від 06.07.2005 р. № 2747-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15> (дата звернення: 20.08.2020).
119. Петренко К. Р. Строки давності за українським законодавством: особливості та класифікація. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2015. Вип. 35. Ч. 1. Т. 2. С. 7-10.
120. Цікало В. І. Сфера застосування давності примусового виконання добровільно невиконаного обов'язку. *Вісник Хмельницького інституту регіонального управління та права*. 2002. № 2. С. 258-261.
121. Петренко К. Р. Давність у цивільному та кримінальному праві: порівняльно-правові аспекти. *Вісник Одеського національного університету. Правознавство*. 2016. Т. 21. Вип. 2 (29). С. 138-145.
122. Скибицкий В. В. Освобождение от уголовной ответственности и отбывания наказания. Київ: Наукова думка, 1987. 184 с.
123. Ткачевский Ю. М. Освобождение от отбывания наказания. Москва: Юридическая литература, 1970. 240 с.
124. Таганцев Н. С. Лекции по русскому уголовному праву. Часть особенная. Императорское училище правоведения. Вып. 2. Санкт-Петербург: Лит. Богданова, 1895. 393 с.
125. Матишевський П. С. Кримінальне право України. Загальна частина: підручник. Київ: А.С.К. 2001. С. 219-220.

126. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України. За ред. С. С. Яценка. Київ: А.С.К., 2003. С. 99.
127. Кримінальне право України. Загальна частина: підручник. За ред. Я. Ю. Кондратьєва. Київ: Прав.джерела, 2002. С. 254-255.
128. Ковітіді О. Ф. Окремі проблеми кримінально-правового регулювання звільнення від кримінальної відповідальності неповнолітніх. *Підприємництво, господарство і право*. 2004. № 3. С. 96-100.
129. Про практику застосування судами законодавства, що регулює закриття кримінальних справ. *Вісник Верховного Суду України*. 2004. № 2. С. 27-32.
130. Куц В. М. Проблеми кримінальної відповідальності: Навчальний посібник. Київ: Національна академія прокуратури України. 2013. 322 с.
131. Архів Київського районного суду м. Одеси, справа № 520/7888/13-к.
132. Архів Київського районного суду м. Одеси, справа № 520/8074/14-к.
133. Архів Київського районного суду м. Одеси, справа 520/8009/14-к.
134. Головчак М. М. Строки давності у кримінальному законодавстві України та окремих зарубіжних країн. *Часопис Київського університету права*. 2013. № 2. С. 320.
135. Зельдов С. И. О понятии судимости. Правоведение. Ленинград: Изд-во Ленингр. ун-та, 1972. № 1. С. 61-69.
136. Маликов С. В. Сроки в уголовном праве России: понятие, виды, характеристика: монография. Под ред. А. И. Чучаева. Москва: Проспект, 2009. С. 80.
137. Расюк А. О. Судимість у кримінальному праві України: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2006. С. 298.
138. Ухвала апеляційного суду Харківської області від 14.10.2013 року по справі №640/479/13-ц, провадження № 2/640/1066/13. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/34135694> (дата звернення: 30.08.2020).

139. Ухвала Держинського районного суду м. Харків від 7.11.2017 по цивільній справі №2/638/2549/13. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/70251925>. (дата звернення: 30.08.2020).

140. Petrenko K. R. Limitation in civil and criminal law: comparative and legal aspects. Economics, management, law: realities and perspectives: Collection of scientific articles. Les Editions L'Originale. Paris. 2016. P. 382–384.

141. Петренко К. Р. Особливості застосування інституту позовної давності під час розгляду цивільних справ. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Серія Юриспруденція. 2017. Вип. 27. С. 73-76.

142. Петренко К. Р. Теорія та практика застосування позовної давності при розгляді цивільних справ // Сьомі юридичні диспути з актуальних проблем приватного права, присвячені пам'яті Є. В. Васьковського: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції(м. Одеса, 26 травня 2017 р.). Одеса: Астропринт, 2017. С. 184-188.

143. Шовкова О. В. Позовна давність як різновид цивільно-правових строків: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Харків, 2007. С. 7.

144. Болотников И. М. Проблемы исковой давности в советском гражданском праве: автореф. дис. канд. юрид. наук. Ленинград, 1964.

145. Рішення Європейського суду з прав людини від 22 жовтня 1996 року за заявами № 22083/93, 22095/93 у справі «Стаббінгс та інші проти Сполученого Королівства». URL: https://hra.court.gov.ua/sud2090/inf_court/generalization/uzag18c5 (дата звернення: 30.08.2020)

146. Рішення Європейського суду з прав людини від 20 вересня 2011 року за заявою у справі «БАТ «Нафтова компанія «Юкос» проти Росії» URL: https://hra.court.gov.ua/sud2090/inf_court/generalization/uzag18c5 (дата звернення: 30.08.2020)

147. Petrenko K. Theoretical and Legal Characteristics of the Statute of Prescription as to the Institute of Civil Law. *European Reforms Bulletin* 2020. № 1. P. 133-138.

148. Петренко К. Р. Класифікація давнісних строків за чинним українським законодавством // П'яті юридичні диспути з актуальних проблем приватного права, присвячені пам'яті Є. В. Васьковського: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, 22 травня 2015 р.). Одеса: Астропринт, 2015. С. 185-189.

149. Даниленко С. К. Деякі особливості інституту позовної давності у цивільному законодавстві України // Роль та місце ОВС у розбудові демократичної правової держави: матеріали III Міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, 21 квітня 2011 р.). Одеса: ОДУВС, 2011. С. 66-67.

150. Рішення Київського районного суду м.Одеси від 17.09.2017 по справі № 520/5537/15-ц, провадження № 2/520/3222/15. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/50716243> (дата звернення: 30.08.2020).

151. Гуйван П. Д. Щодо сутнісних відмінностей давнісних і присічних строків. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Серія Юриспруденція. 2018. № 34. С. 58-61.

152. Про внесення змін до деяких законів України щодо вдосконалення порядку здійснення судочинства: закон України від 20.12.2011 р. № 4176-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4176-17> (дата звернення: 30.08.2020)

153. Постанова Верховного суду України № 6-144цс14 від 24 вересня 2014 року. URL: https://protocol.ua/ru/postanova_vsu_vid_24_09_2014_roku_u_spravi_6_144tss14 /(дата звернення: 30.08.2020).

154. Гуйван П. Д. Деякі питання належного обчислення початкового терміну позовної давності. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2018. Вип. 6. Т. 1. С. 109-114.

155. Конвенція про позовну давність у міжнародній купівлі-продажу товарів 1974 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_002 (дата звернення: 30.08.2020).

156. Романюк Я. М. До проблем визначення початку перебігу позовної давності. 2018. URL : <https://sud.ua/ru/news/blog/116280-do-problem-viznachennya-rochatku-perebigu-pozovnoyi-davnosti> (дата звернення: 30.08.2020).

157. Цивільне право України: Підручник: У 2 т. Борисова В. І. (кер. авт. кол.), Баранова Л. М., Жилінкова І. В. та ін.; За заг. ред. В. І. Борисової, І. В. Спасибо-Фатєєвої, В. Л. Яроцького. К.: Юрінком Інтер, 2004. Т. 1. 546 с.

158. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 24 квітня 2019 року у справі № 523/10225/15-ц. URL: <https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/81691871> (дата звернення: 30.08.2020).

159. Романюк В. А. Позовна давність у цивільному праві: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Хмельницький, 2018. С. 20.

160. Постанова Верховного суду України № 6-738цс15 від 24 червня 2015 року. URL: <https://oda.court.gov.ua/sud1590/pravovipoziciivsu/6-738cs15> (дата звернення:).

161. Гуйван П. Д. Проблемы судебного применения исковой давности. *Leges Si Viata*. 2016. № 2/2. С. 35-39.

162. Болотников И. М. Проблемы исковой давности в советском гражданском праве: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Ленинград, 1964. С. 16.

163. Гуйван П. Д. Позовна давність: монографія. Харків: Право, 2012. 448 с.

164. Гуйван П. Д. Про судове застосування позовної давності. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2017. № 4. С. 19-23.

165. Касілова Д. Ю. Володіння за набувальною давністю як особливий вид володіння. *Актуальні проблеми держави і права*. 2010. Вип. 56. С. 311-317.

166. Петренко К. Р. Особливості застосування норм інституту набувальної давності за чинним законодавством України. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2019. Вип. 56. Т. 1. С. 99-103.

167. Голубєва Н. Ю. Умови визнання права власності за набувальною власністю у судовому порядку // Традиції та новації юридичної науки: минуле, сучасність, майбутнє: матер. Міжнар. наук.-практ. конф.(м. Одеса, 19 трав. 2017 р.). У 2-х т. Т. 2. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2017. С. 480-482.

168. Цивільний кодекс України: Науково-практичний коментар / за редакцією Є. О. Харитонova, Харків, Одісей, 2011.

169. Стаценко О. С. Набуття права власності на нерухоме майно за набувальною давністю: дис. ... к.ю.н.: 12.00.03. Одеса, 2019. 205 с.

170. Верховний Суд України. Узагальнення. Аналіз деяких питань застосування судами законодавства про право власності при розгляді цивільних справ. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/VSS00069> (дата звернення: 30.08.2020).

171. Постанова Верховного суду України від 04.07.2018 р. по справі № 539/1605/16-ц, провадження № 61-8281св18. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/VSS00069> (дата звернення: 30.08.2020).

172. Лист Вищого спеціалізованого суду з розгляду цивільних і кримінальних справ №24-150/0/4-13 від 28.01.2013 р. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/VSS00069> (дата звернення: 30.08.2020).

173. Земельний кодекс України: Закон України від 27.11.2003 р. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2768-14> (дата звернення: 30.08.2020).

174. Постанова Верховного суду України від 03.07.2018 р., по справі № 670/266/17, провадження № 61-7680. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/75133410> (дата звернення: 30/08/2020).

175. Гуйван П. Д. Значення добросовісності під час набуття права власності за давністю володіння. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2019. № 3. С. 50-54.

176. Постанова Верховного Суду України від 06.09.2018 р. по справі № 205/1178/16-ц, провадження № 61-14788св18.

177. Постанова Верховного суду України від 19.09.2018 р., по справі № 296/6949/17, провадження № 61-16652св18. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/76822582> (дата звернення: 30.08.2020).

178. Постанова Верховного суду України від 27.09.2018 р., по справі № 571/1099/16-ц провадження № 61-28216св18. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/76822582> (дата звернення: 30.08.2020).

179. Постанова Верховного суду України від 31.10.2018 р., по справі № 683/2047/16-ц провадження № 61-20770св18. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/76822582> (дата звернення: 30.08.2020).

180. Постанова Апеляційного суду Сумської області від 30.10.2018 р., по справі № 591/5490/17, провадження № 22-ц/788/1939/18 URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/77514978> (дата звернення: 30.08.2020).

181. Науково-практичний коментар Цивільного кодексу України, за редакцією О. В. Дзери, Н. С. Кузнєцової. Київ: Юрінком Інтер, 2006. Т. I. 566 с.

182. Постанова Апеляційного суду Дніпропетровської області від 05.09.2018 р. по справі № 177/1375/17. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/76822582> (дата звернення: 30.08.2020).

183. Постанова Апеляційного суду Одеської області від 17.07.2018 р., по справі 520/3015/16-ц. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/76822582> (дата звернення: 30.08.2020).

184. Гуйван П. Д. Про необхідні сутнісні елементи застосування інституту набувальної власності. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського*. Серія: Юридичні науки. 2018. Т. 29 (68). № 3. С. 46-51.

185. Рішення Ленінського районного суду м. Вінниці по справі № 2-2489/11 URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/76822582> (дата звернення: 30.08.2020).

186. Рішення Кілійського районного суду м. Кілії № 2-3456/11 URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/76822582> (дата звернення: 30.08.2020).
187. Вищий спеціалізований суд України з розгляду цивільних і кримінальних справ у листі від 16 травня 2013 р. № 24753/0/413 «Про судову практику розгляду цивільних справ про спадкування» (далі – лист № 24-753/0/4-13).
188. Маковій В. П. Набувальна давність у цивільному праві: дис. ... канд. юрид. наук. 12.00.03. Харків, 2007. 216 с.
189. Хопта С. Ф., Луспеник Д. Д. Набувальна давність у контексті правозастосовної практики. *Часопис цивільного і кримінального судочинства*. 2012. № 5. С. 82-92.
190. Рішення Тернопільського міськрайонного суду Тернопільської області від 30.07.2019 по справі №607/3476/17. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/83418307> (дата звернення: 30.08.2020).
191. Цікало В. І. Сфера застосування давності примусового виконання добровільно невиконаного обов'язку. *Вісник Львівського університету*. Серія юридична. 2003. Вип. 38. С. 333-339.
192. В. В. Валах, К. Р. Петренко. Співвідношення понять «давнісні строки примусового виконання рішень добровільно невиконаного обов'язку» та «виконавча давність». *Правова держава*. 2020. № 40. С. 65-71.
193. Липачова Л. М. Реалізація конституційного права людини і громадянина на звернення за захистом своїх прав і свобод до Європейського суду з прав людини: автореф. дис. на здобуття ступеню канд. юрид. наук: 12.00.02. Київ, 2002. 25 с.
194. Про звернення громадян: закон України від 02.10.1996 р. № 393/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/393/96-%D0%B2%D1%80> (дата звернення: 30.08.2020)
195. Рішення Великої палати Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини щодо відповідності Конституції України (конституційності)

окремих положень частини другої статті 8, другого речення частини четвертої статті 16 Закону України «Про звернення громадян» (справа про звернення осіб, визнаних судом недієздатними) від 11 жовтня 2018 року № 8-р/2018. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v008p710-18#Text> (дата звернення: 30.08.2020).

196. Постанова Сьомого апеляційного адміністративного суду від 28 березня 2019 року по справі №2240/3135/18. URL: <https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/80985384?1612623954> (дата звернення: 30.08.2020).

197. Жорнокуй Ю. М. Цивільно-правова природа корпоративних конфліктів в акціонерних товариствах: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.03. Харків, 2016. 476 с. URL: <http://nauka.nlu.edu.ua/download>.

198. Про виконавче провадження: Закон України від 02.06.2016 р. № 1404-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2016. № 30. ст. 542

199. Білоусов Ю. В. Поняття, призначення та класифікація строків у виконавчому провадженні. *Університетські наукові записки*. 2016. № 1. С. 64-79.

200. Борисов А. Б. Комментарий к Федеральным законам Российской Федерации «Об исполнительном производстве» и «О судебных приставах». (Постатейный). Москва: Книжный мир, 2008. 704 с.

201. Інструкція з організації примусового виконання рішень: Наказ Міністерства юстиції України від 02.04.2012 №512/5. *Офіційний вісник України*. 2012. № 27. С. 23.

202. Про органи та осіб, які здійснюють примусове виконання судових рішень і рішень інших органів: Закон України від 03.07.2020 р. № 720-IX. *Відомості Верховної Ради України*. 2016. № 29. Ст. 535.

203. Цивільний процесуальний кодекс України: Закон України від 18.03.2004 р. № 1618-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15> (дата звернення: 20.07.2020).

204. Про практику розгляду судами процесуальних питань, пов'язаних із виконанням судових рішень у цивільних справах : постанова Пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 25.09.2015 р. №8. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/VRR00179> (дата звернення: 20.07.2020).

205. Рішення Київського районного суду м. Одеси по справі № 2-5912/11 від 22.02.2012 р. (архів Київського районного суду м. Одеси).

ДОДАТКИ

ДОДАТОК 1

**Список публікацій здобувача за темою дисертації
та відомості про апробацію результатів дисертації:**

1. Петренко К. Р. Давність у римському цивільному праві. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. Серія: Юридичні науки. 2014. Вип. 6–1, Т. 1. С. 189–192.
2. Петренко К. Р. Давність у цивільному праві України: історико-правове дослідження. *Правова держава*. 2014. № 18. С. 70–75.
3. Петренко К. Р. Строки давності за українським законодавством: особливості та класифікація. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія Право. 2015. Вип. 35, Ч. 1, Т. 2. С. 7–10.
4. Петренко К. Р. Давність у цивільному та кримінальному праві: порівняльно-правові аспекти. *Вісник Одеського національного університету. Правознавство*. 2016. Т. 21, Вип. 2 (29). С. 138–145.
5. Петренко К. Р. Особливості застосування інституту позовної давності під час розгляду цивільних справ. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Серія: Юриспруденція. 2017. Вип. 27. С. 73–76.
6. Петренко К. Р. Особливості застосування норм інституту набувальної давності за чинним законодавством України. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія Право. 2019. Вип. 56, Т. 1. С. 99–103.
7. Petrenko K. Theoretical and Legal Characteristics of the Statute of Prescription as to the Institute of Civil Law. *European Reforms Bulletin*. 2020. № 1. P. 133–138.
8. Валах В. В., Петренко К. Р. Співвідношення понять «давнісні строки примусового виконання рішень добровільно невиконаного обов'язку» та «виконавча давність». *Правова держава*. 2020. № 40. С. 65–71.

9. Петренко К.Р. Класифікація давнісних строків за чинним українським законодавством // П'яті юридичні диспути з актуальних проблем приватного права, присвячені пам'яті Є. В. Васьковського: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, 22 травня 2015 р.). Одеса: Астропринт, 2015. С. 185–189.

10. Петренко К. Р. Теорія та практика застосування позовної давності при розгляді цивільних справ // Сьомі юридичні диспути з актуальних проблем приватного права, присвячені пам'яті Є. В. Васьковського: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, 26 травня 2017 р.). Одеса: Астропринт, 2017. С. 184–188.

11. Петренко К. Р. Співвідношення понять «давність» та «строк давності» в цивільному праві // Актуальні проблеми приватного права: Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції, присвяченої пам'яті Ю. С. Червоного (м. Одеса, 15 грудня 2017 р.). Одеса: Астропринт, 2017. С. 46–52.

12. Petrenko K. R. Limitation in civil and criminal law: comparative and legal aspects. Economics, management, law: realities and perspectives: Collection of scientific articles. Les Editions L'Originale. Paris. 2016. P. 382–384.

ДОДАТОК 2

Адвокатське об'єднання «ФАБУЛА»
Ідентифікаційний код 43653905
вул. Спирidonівська, 10, офіс 1, Одеса, 65045
тел.: (048) 788 88 28, (073) 708 88 28

www.fabula.com.ua

№03-12-20 від 03 грудня 2020 року

АКТ

**про впровадження результатів дисертаційного дослідження
Петренко К.Р. «Давнісні строки у цивільному праві» на здобуття
наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю
12.00.03 - цивільне право і цивільний процес; сімейне право;
міжнародне приватне право**

Цим актом засвідчую, що результати наукового дослідження К.Р. Петренко використані у практичній діяльності адвокатів АО «Фабула» протягом 2018-2020 рр.

Висновки та пропозиції Петренко К.Р., зроблені у дисертаційному дослідженні, неодноразово ставали предметом обговорення на нарадах АО «Фабула» серед практикуючих адвокатів об'єднання. Зокрема, адвокатами об'єднання при веденні справ у суді успішно застосовані висновки Петренко К.Р. щодо правил обчислення строків давності; збору доказів, які підтверджують юридичні передумови давності; доказування не тільки фактичного володіння, але й користування майном з метою набуття права власності за набувальною давністю. Також адвокатами вдало апробовано висновки щодо строків виконавчої давності у межах виконавчого провадження.

Наслідками неодноразового обговорення висновків та пропозицій Петренко К.Р. та їх успішного практичного впровадження до діяльності адвокатів АО «Фабула» слід вважати висновок про те, що результати дисертаційного дослідження Петренко К.Р. є вельми актуальними та мають важливе практичне значення для удосконалення адвокатської практики при веденні справ відповідної категорії.

Керуючий партнер
АО «Фабула»,
адвокат

І.В. Гроза

ДОДАТОК 3

Малиновський районний суд міста Одеси

65033, м. Одеса, вул. Василя Стуса, 1а, тел. (048) 753-12-65,
E-mail:inbox@ml.od.court.gov.ua, web: https://ml.od.court.gov.ua/sud1519/,
код ЄДРПОУ 05383419

16.02.2021 р.
01/19/2021

ДОВІДКА

**про впровадження результатів дисертаційного дослідження
Петренко К.Р., виконаного на тему : «Давнісні строки у цивільному праві»
на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю
12.00.03 - цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне
приватне право**

Цією довідкою засвідчується, що результати наукового дослідження К.Р. Петренко використані у практичній діяльності при розгляді цивільних справ у Малиновському районному суді міста Одеси.

Висновки та пропозиції Петренко К.Р. стосовно застосування правил про позовну та набувальну давність, обчислення строків давності, дослідження юридичних передумов давності, наслідків впливу строків давності тощо обговорювались на нарадах, де підкреслювалось їх особливе теоретичне та практичне значення у діяльності суддів при розгляді відповідних категорій справ.

Результати дисертаційного дослідження Петренко К.Р. є актуальними та мають важливе практичне значення для удосконалення судової практики при розгляді справ відповідної категорії.

*Голова Малиновського районного суду
міста Одеси,
Кандидат юридичних наук*

